

๔
กุมภ

จะทำอะไร อย่างไร

เป็นหลักวิชาสากลในพระพุทธศาสนา

โดย

พระครูสังวรธรรมานุวัตร

วัดหนองกมณี อ. พระพุทธบาท จ. สระบุรี
(ไม่สงวนลิขสิทธิ์)

พระครูสังวรธรรมานุวัตร วิปัสสนาจารย์
วัดหนองคณที อำเภอพระพุทธบาท จังหวัดสระบุรี

<http://luangpuphon.myreadyweb.com/>

บันทึกประกาศมวลพระราชชีพ ท้าวหนันตโลกธาตุ

เมื่อ วันที่ 10 มีนาคม พ.ศ. 2502

มีใจความสำคัญว่าด้วยอานิสงส์ ที่ข้าพเจ้าตั้งปณิธานปรารธนา

เพื่อเกื้อกูลโลกเป็นอนเนกชาติด้วยหวัง

- ให้มวลพระราชชีพสิ้นทั้งผอง บริบูรณ์ด้วยปัจจัยสี่ คือ อาหาร เครื่องนุ่งห่ม ที่อยู่ อาศัย ความไม่มีโรคภัยเบียดเบียน
- ขอให้ข้าพเจ้าชี้แนวทางให้มวลพระราชชีพดำเนินไปสู่แดนเกษม แม้ที่สุดพระนิพพาน
- มวลพระราชชีพเหล่าใดตั้งอยู่ในทุกคติ ขอให้ข้าพเจ้าสามารถช่วยให้มวลพระราชชีพเหล่านั้นพ้นจากทุกคติ ขึ้นสู่สุดติจนสิ้นเชิง
- ด้วยพลาณภาพแห่งอานิสงส์และเจตนา ดังกล่าวแล้วนั้น จงบันดาลให้ข้าพเจ้าสามารถ ห้ามเครื่องประหารทั้งปวง ทรมานเหล่าพาลและปัจเจกมิตรท้าวหนันตโลกธาตุ ให้เป็นกัลยาณชน จงทั่วกัน

พระครูสังวรธรรมานุวัตร
(หลวงปู่ พล ธรรมปาโล)

อาร์มภบทในภาคปฏิบัติ

มนุษย์ทุก ๆ คนในโลก ไม่เลือกว่าจะเป็นชาติ ชั้น วรรณะใด ศาสนา ภาษาใด เพศ วัยใด ก็ตาม เชื่อว่าจะต้องทำอะไรอย่างไร หรือทำอะไรอยู่อย่างไร ทางกาย ทางวาจา ทางใจ อย่างใดอย่างหนึ่ง เหมือนกันทั้งสิ้น

การกระทำอะไร อย่างไร เช่นว่านั้น ในพระพุทธศาสนาเรียกว่า กายกรรม คือ การกระทำทางกาย วจีกรรม คือ การกระทำทางวาจา มโนกรรม คือ การกระทำทางใจ รวมเรียกว่ากรรมบถ เพราะเป็นทางดำเนินไปสู่ผลแห่งการกระทำนั้น หรือเรียกว่ากัมมัฏฐาน เพราะกาย วาจา ใจ เป็นที่ตั้งแห่งการงาน มีคติ ๑๐ ประเภท ๓ อากาโร ๔ ม้องค์ ๘ ลักษณะ ๓ ส่วน ๓

ที่ว่ามคติ ๑๐ นั้น ได้แก่ ทางกาย ๓ อย่าง ทางวาจา ๔ อย่าง ทางใจ ๓ อย่าง คือ เจตนา ๑ วิตก ๑ ทิฏฐิ ๑

ที่ว่ามประเภท ๓ นั้น คือ อกุศลกรรมบถ ๑๐ ได้แก่ การฆ่าสัตว์และมนุษย์ทั้งหลาย ตลอดจนการกระทำให้บาดเจ็บเสียหาย ต่อชีวิตร่างกาย ๑ การลักทรัพย์ตลอดจนการกระทำให้ทรัพย์สินของผู้อื่นต้องเสียหายด้วยประการทั้งปวง ด้วยเจตนาทุจริต ๑ การกระทำผิดทางกาม คือ ละเมิดสิทธิในคู่อรองของผู้อื่น ๑ ซึ่งจัดเป็นกายกรรม ๓ การกล่าวคำเท็จ ๑ กล่าวคำหยาบ ๑ กล่าวคำส่อเสียด ขูยงให้เขาทะเลาะวิวาทบาดหมางแตกสามัคคีกัน ๑ กล่าวคำเพื่อเจ้อเหลวไหล ๑ ซึ่งจัดเป็นวจีกรรม ๔ การคิดเพ่งเล็งในการกระทำ

ความชั่ว เช่น คิดยึดถือเอาทรัพย์ของผู้อื่น ๑ คิดพยาบาทอาฆาต
 ล้างผลาญเบียดเบียนผู้อื่น ๑ มีความเห็นผิด คิดกระทำความชั่ว
 ตลอดจนเห็นการกระทำชอบเป็นผิด กระทำผิดเป็นชอบ ๑ ซึ่งจัด
 เป็นมโนกรรม ๓ รวมเรียกว่าอกุศลกรรมบถ ๑๐ นั้น ประเภท ๑ มี
 เจตนาละเว้นไม่กระทำความชั่วทั้ง ๑๐ ดังกล่าวนั้น เรียกว่า กุศล
 กรรมบถ ๑๐ ประเภท ๑ การกระทำใดๆ ไม่เป็นชั่วหรือดีฝ่ายละ
 ๑๐ ดังกล่าวนั้น เรียกว่ากรรมบถ กลางๆ อีก ๑๐ ประเภท ๑ รวม
 เป็น ๓ ประเภท ดังนี้

ที่ว่าในคติ ๑๐ แต่ละประเภทมีอาการ ๔ นั้น ได้แก่การ
 กระทำเอง ๑ แนะนำหรือใช้ให้ผู้อื่นกระทำ ๑ รับใช้ผู้อื่นกระทำ ๑
 ยินดีหรือส่งเสริมเมื่อเห็นผู้อื่นกระทำ ๑ ดังนี้

ที่ว่ากัมมัญฐานมีองค์ ๘ นั้น ได้แก่ ทิฏฐิ คือ ความเห็น
 ในการกระทำ ๑ วิตก คือ ความดำริหรือความตกลงใจในการกระทำ
 ๑ วาจา ๑ กาย ๑ อาชวะคือความดำรงอยู่ ความเป็นอยู่ ความ
 เป็นไปแห่งชีวิต ๑ วิริยะ คือ ความพยายามในการกระทำ ๑ สัญญ
 าคือความจำได้หมายรู้ในการกระทำ ๑ สมาธิคือความตั้งใจในการ
 กระทำ ๑

ที่ว่าองค์ ๘ ในกัมมัญฐาน มีลักษณะ ๓ นั้น คือ การกระทำ
 ใดๆ ที่เป็นไปในลักษณะที่ทำตามกันต่อๆ มากี่ดี หรือกระทำตามที่
 กำหนดจดจำ หรือกำหนดได้หมายรู้ด้วยการสดับรับฟัง หรือการ
 ศึกษาเล่าเรียนโดยสามัญสาธารณะทั่วไปก็ดี เหล่านี้เป็นตัวอย่าง
 เรียกว่าสุตมัยกัมมัญฐาน ๑

การกระทำใด ๆ ที่เป็นไปในลักษณะอาศัยสุขมัยยเป็นเครื่องประกอบใคร่ครวญเปรียบเทียบเหตุผลแล้วจึงกระทำ เรียกว่า จินตมัยยกัมมัฏฐาน ๑

การกระทำใด ๆ เป็นไปในลักษณะการที่ได้อบรมศึกษามกฏเกณฑ์เป็นพิเศษโดยขอบเขต ในการกระทำเฉพาะอย่างหนึ่ง ๆ เรียกว่าภาวนามัยยกัมมัฏฐาน ๑

ที่ว่าองค์ ๘ ในกัมมัฏฐานมี ๓ ส่วนนั้น คือ อกุศล ๑ กุศล ๑ อภัยกตะ ๑ ฝ่ายอกุศลก็มี ๓ ส่วน คือ โลภะ ได้แก่ ความทะยานอยาก เป็นรากเหง้าเค้ามูล ฝ่ายข้างก่อร่าง สร้างสรรพพัสดุวัตถุสิ่งของต่าง ๆ เป็นเหตุให้กระทำความชั่วร้ายต่าง ๆ ๑ โทสะคือ ความทารุณร้ายกาจแห่งจิต เป็นรากเหง้าเค้ามูลฝ่ายข้างทำลายให้พินาศด้วยประการต่าง ๆ เป็นเหตุให้กระทำความชั่วร้ายต่าง ๆ ๑ โมหะ คือความมืดแห่งจิต ไม่ให้เห็นบาปบุญคุณโทษประโยชน์และมิใช่ประโยชน์เป็นรากเหง้าเค้ามูล ฝ่ายต้นเค้าเป็นเหตุให้กระทำอกุศลความชั่วร้ายต่าง ๆ ๑

ฝ่ายกุศลก็มีส่วน ๓ คือ อโลภะ ได้แก่ความไม่โลภ เป็นรากเหง้าเค้ามูลให้ตั้งใจทำความดี แสวงหาสิ่งที่ชอบ ประกอบแต่บุญกุศลต่าง ๆ เรียกว่า สัมมาสมาธิ ๑ อโทสะ ได้แก่ความเมตตา กรุณา ขจัดความร้ายกาจแห่งจิตไม่ให้เกิดขึ้น เป็นรากเหง้าเค้ามูลให้ทำความดีประพฤติกุศลประกอบบุญกุศลต่าง ๆ ทรงสภาพความเป็นมนุษย์ หรือความมีอยู่เป็นอยู่อันประกอบด้วยกุศลของตนไว้เรียกว่าศีล ๑ อโมหะ ได้แก่สติความระลึกได้เข้ากำกับปัญญา สัมปชัญญะ ความรู้ตัวในขณะปัจจุบันเข้ากำกับความเห็น (ทิวัจฉิ)

และผัสสะความประสพอารมณ์หรือเหตุการณ์ เป็นรากเหง้าเค้ามูล ให้กระทำความดีประพฤติชอบประกอบบุญกุศลต่าง ๆ เรียกว่า บุญญา ๑

ฝ่ายอัพยาทตะ ก็มีสาม ๓ คือ ส่วนที่เปลี่ยนแปลงเพราะ ปนอกุศล ๑ เปลี่ยนแปลงเพราะปนกุศล ๑ ไม่เปลี่ยนแปลงปะปน กุศลอกุศล ๑

กัมมัฏฐานมีองค์ ๘ ลักษณะ ๓ ฝ่ายกุศล พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงบัญญัติเรียกว่า อัญจกัมมัคค์ แปลว่าทางมีองค์ ๘ เต็มค่านำหน้าองค์นั้นว่า สัมมาหมายความว่าชอบ เช่น สัมมาทิฏฐิ แปลความว่าความเห็นชอบ เป็นต้น นี้ก็มีสาม ๓ คือ ผู้กระทำ หรือประพฤติย่อหย่อน หรือปล่อยไปตามยถากรรม สุดแต่อารมณ์ กระทำไปอย่างเสียไม่ได้ หรือกระทำไปเพราะกลัวโลกจะติเตียน หรือกระทำไปเพราะเห็นแก่ตัวหรือหน้าที่ เรียกว่ากามสุขัลลิกานุโยค ๑ ประพฤติปฏิบัติเคร่งเครียดเกินไปลำบากมากได้ผลน้อย อย่างที่เรียกว่าฝืนกฏธรรมดาหรือขัดโลกขึ้นธรรม สำคัญผิดว่ากระทำอย่างนั้นจะเป็นเหตุให้สำเร็จผลที่มุ่งหมาย อันเป็นฝ่ายข้างสัถ์ พัตตปรามาส เรียกว่า อตตกิลมถานุโยค ๑ ประพฤติปฏิบัติไม่เข้าใกล้ส่วนสองข้างต้นนี้ เรียกว่า มัชฌิมาปฏิบัติ ๑ ดังนี้

มือธบายสังเขปว่า ตามธรรมดาทุก ๆ คนในโลกย่อมมีสิ่ง ที่จำได้หมายรู้ โดยได้ผ่านหรือประสบการณ์มาด้วยตนเอง อันจัดว่า เป็นสักขีพยาน ซึ่งเป็นความรู้ของตนเอง อาศัยรับฟังเหตุผล เรื่องราวจากคำบอกเล่าแนะนำสั่งสอนจากผู้อื่นอันจัดเป็นพยาน ซึ่งอาจ

นำมาเป็นความรู้ของตนได้ หรือสิ่งที่จำได้หมายรู้ โดยศึกษาตาม
บัญญัติโลกบัญญัติธรรมเป็นพยานหลักฐาน ซึ่งอาจยอมรับนับถือ
เอาเป็นความรู้ของตนเองได้ อย่างหนึ่งอย่างใดด้วยกันทั้งสิ้น

ตามธรรมดาทุก ๆ คนย่อมประสบการณ์สิ่งต่าง ๆ หรือเรื่อง
ราวต่าง ๆ ด้วยกันทั้งสิ้น เมื่อผู้ใดนึกถึงสิ่งใดสิ่งหนึ่งก็ตาม สิ่งนั้น ๆ
ย่อมเป็นวัตถุ คือ อารมณ์เครื่องระลึกของใจ เมื่อสนใจต่อสิ่งนั้น
สิ่งนั้นย่อมเป็นนิमित คือ เครื่องกำหนดของใจ เมื่อมีความมุ่งหมาย
ต่อสิ่งนั้น สิ่งนั้นย่อมเป็นคติ คือ ทางนำไปให้ใจตามสิ่งนั้นไป เมื่อ
ใจตามสิ่งนั้นไป สิ่งนั้นย่อมเป็นวัตถุ คือ อารมณ์แห่งกัมมัญฐาน
เป็นเหตุให้การกระทำ ทางใจ ทางกาย ทางวาจาเกิดขึ้น ดังนี้
เหมือนกันทั้งสิ้น

ตามปกติธรรมดา ทุก ๆ คนในโลกย่อมรักชีวิตของตน หวัง
ให้ตนมีชีวิตดำรงคงอยู่ด้วยความสุข มีอายุยืนยาวนาน ดำเนินไป
ด้วยดี ไม่มีอุปสรรคใด ๆ ไม่มีทุกข์ภัยอันตรายใด ๆ เกิดขึ้นแก่ตน
ทุก ๆ คนย่อมรู้ว่าตนต้องแก่ ต้องตาย ตายแล้วต้องเกิดอีก แต่จะ
เกิดเป็นอะไรอย่างไรนั้น เป็นปัญหาเฉพาะหน้าของแต่ละบุคคล
แม้จะมีการถกเถียงกันว่าตายแล้วจะเกิดอีกหรือไม่ก็ตาม คนที่สงสัย
หรือไม่เชื่อว่าตายแล้วเกิดอีกนั้นแหละ ก็ยังอยากเกิดเป็นอะไร ๆ
ตามที่ตนปรารถนา

ความจริงมีอยู่ว่า ใครจะสำเร็จความมุ่งหมายอย่างไรหรือไม่
ก็ตาม ก็ขึ้นอยู่กับกัมมแห่งกัมมัญฐาน คือ การกระทำทางใจ ทางกาย
ทางวาจา ทั้งสิ้น การกระทำอะไรของใครจะเป็นอย่างไร ผลจะดีชั่ว
อย่างไร จะสำเร็จผลที่มุ่งหมายหรือไม่ ก็ย่อมขึ้นอยู่กับคติ คือ

หมายความว่า ทุก ๆ คนต้องเดินทางไปหาผลแห่งการกระทำ ไม่ใช่ผลแห่งความมุ่งหมายจะเกิดขึ้น หรือเดินทางมาหาโดยไม่มี การกระทำ ผลจะช้ำก็เพราะถือเอาอกุศลกรรมเป็นคติ ซึ่งหมายความว่าถึงคติหรือการกระทำ การงานของคนโง่ ย่อมเป็นเหตุให้เกิดผลทุกข์โทษเสียหายต่าง ๆ ในปัจจุบันชาติเมื่อตายไปแล้วย่อมไปสู่ทุกข์ เช่น เกิดเป็นสัตว์เดรัจฉาน หรือเป็นมนุษย์ที่ไม่สมประกอบ เป็น บ้า ใ้ หูหนวก ตาบอด ง่อยเปลี้ย เป็นต้น ผลจะดีก็เพราะถือเอาอกุศลกรรมเป็นคติ ซึ่งหมายถึงถึงคติหรือการกระทำ การงานของคนฉลาด ย่อมเป็นเหตุให้เกิดผลเป็นสุขเป็นคุณ เป็นประโยชน์ต่าง ๆ ในปัจจุบันชาติ เมื่อตายแล้วย่อมไปสู่สุคติ เช่น เกิดเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ด้วยประการต่าง ๆ เป็นต้น เมื่อผู้ใดกระทำการเช่นคนโง่แล้วจะให้ ได้ผลเหมือนผลของการกระทำ การงานเช่นคนฉลาดนั้น ย่อมไม่ใช่ฐานะจะเป็นไปได้ แต่ไม่ได้หมายความว่า คนโง่ไม่อาจทำตนให้เป็นคนฉลาด กระทำการงานให้เกิดผลเช่นคนฉลาดไม่ได้ เพราะใคร ๆ จะโง่จะฉลาด มากหรือน้อยก็ตาม ย่อมขึ้นอยู่กับกฎแห่งการศึกษา ซึ่งอาจจะอบรมศึกษาใหม่ความรู้ความฉลาดตัดเทียมกันได้ ประการหนึ่งมีความจริงอยู่ว่า ทุก ๆ คนย่อมศึกษาให้รู้จักคิด รู้จักพูด รู้จักทำ ตั้งแต่เกิดจนตายด้วยกันทั้งสิ้น

เมื่อประมวลกฎและปรากฏการณ์ประกอบด้วยลักษณะการตามความจริงดังแสดงมาแล้วนี้ องค์พระสัมมาสัมพุทธเจ้าจึงทรงสั่งสอนเป็นใจความสำคัญว่าผู้รักตนทั้งหลาย ฟังรู้ว่ารักตน เมื่อรู้ว่าตนเป็นที่รักของตนแล้ว ฟังรู้จักวิหαρธรรมของตน ได้แก่ มีความเมตตา คือ ความหวังดีต่อตน-๑ มีความกรุณา คือ ช่วยตนให้พ้นจาก

ทุกข์ภัยพิบัติทั้งปวง ๑ มีมูทิตา คือ ยินดีในความได้อัตภาพเป็น
 มนุษย์อันเป็นสมบัติซึ่งเกิดมาจากกุศลกรรมในอดีตชาติ และยังจะ
 เป็นเหตุให้ตนได้กระทำให้เกิดคุณธรรมพิเศษยิ่ง ๆ ขึ้นไปอีก ๑ มี
 อุเบกขา คือ เข้าไปคู้รู่อยู่ในวิหารธรรมของตน ให้ตั้งอยู่ไม่ยอมให้ขาด
 ไป เพราะความชอบใจรักใคร่ เพราะความโกรธเกลียดชัง เพราะ
 ความเกรงกลัวต่อภัยอันตราย เพราะขาดความใคร่ครวญเสียก่อน
 เป็นเหตุให้หลง ๑ เมื่อรู้จักวิหารธรรมของตนแล้ว ฟังเคารพใน
 วิหารธรรมของตน โดยรักษากัลยาณธรรมคือกุศลกรรมบถไว้เป็น
 ทางความประพฤติของตน ผู้เคารพในวิหารธรรมของตน ฟังเคารพ
 ในวิหารธรรมและกัลยาณธรรมของผู้อื่นด้วย จึงจะชื่อว่าเคารพใน
 วิหารธรรมของตน ผู้เคารพในวิหารธรรมของตน ฟังรักษาวิหาร
 ธรรมของตน ผู้รักษาวิหารธรรมของตน ฟังอบรมจิต คือ ใจ ของ
 ตนให้ผ่องใส ปราศจากเครื่องเศร้าหมอง ได้แก่ โลภะ โทสะ โมหะ
 อันเป็นรากเหง้าแก่มูลให้ประพฤตินุจริตทางใจ กาย วาจา จึงจะชื่อ
 ว่ารักษาวิหารธรรมของตนไว้ได้

เมื่อประมวลพระธรรมคำสั่งสอนของท่านผู้รู้ คือ พระสัมมา
 สัมพุทธเจ้าทั้งหลายเป็นหลักตรงกันเรียกว่าโอวาทปาติโมกข์ ซึ่งสม
 เด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าองค์ปัจจุบันแห่งพุทธกาลนี้ ทรงประกาศ
 ว่า “สัพพะปาปัสสะ อะกะระณัง การไม่กระทำบาปทั้งปวง ๑ กุสะ
 ลัสสุปะสัมปะทา การกระทำกุศลให้บริบูรณ์ ๑ สะจิตตะปะริโยทะปะ
 นัง ฟังอบรมจิตของตนให้ผ่องใสปราศจาก โลภะ โทสะ โมหะ
 อันเป็นสิ่งที่ทำให้จิตเศร้าหมองด้วยประการทั้งปวง ๑”

หลักคำสอนข้อที่ ๑ ที่ว่า - ไม่กระทำบาปทั้งปวงนั้น ได้แก่

ไม่ยึดถือเอาอกุศลกรรมบถเป็นทางแห่งความประพฤติ คือ การกระทำทางกาย ทางวาจา ทางใจ ถ้าผู้ใดประพฤติเรียกว่าผู้นั้นประพฤติทุจริต หรือกระทำบาปทั้งปวง ผู้ใดไม่ประพฤติ จึงชื่อว่า ไม่กระทำบาปทั้งปวง

หลักคำสอนข้อที่ ๒ ที่ว่า กระทำกุศลให้บริบูรณ์นั้น ได้แก่ มีเจตนายึดถือกุศลกรรมบถเป็นทางแห่งความประพฤติทางกาย ทางวาจา ทางใจ เคารพในหน้าที่และสิทธิของกันและกัน โดยมีหิริ ความละอายในการที่จะประพฤติทุจริตหรือกระทำบาปทั้งปวง มีโอตตัมปะ ความเกรงกลัวผลของบาปทุจริตทั้งปวง โดยมีความเคารพในวิหารธรรมและกัลยาณธรรม มีความเมตตา กรุณา มุทิตา อุเบกขา แสดงกิริยาอาการทางกายสุภาพอ่อนโยนต่อกัน ช่วยเหลือธุรกิจการงานต่อกันและกันตามโอกาส ไม่แสดงกิริยาอาการกระด้างกระเดื่องหยาบคายต่อกันและกัน ไม่คิดทำอันตรายทำลายล้างผลาญเบียดเบียนซึ่งกันและกันด้วยประการทั้งปวง ทางวาจาไม่กล่าวคำเท็จ กล่าวแต่ความจริง กล่าวแต่คำสุภาพ ไม่กล่าวคำหยาบ แม้แต่ถ้อยคำที่กล่าวนั้นจะเป็นความจริง กล่าวแต่คำเป็นธรรมให้เขาสมัคศมานสามัคคีต่อกัน ไม่กล่าวคำส่อเสียดยุ้งให้เขาแตกสามัคคี ทะเลาะวิวาทบาดหมางกัน แม้ถ้อยคำนั้นจะเป็นความจริงเป็นคำสุภาพก็ตาม กล่าวแต่คำที่เป็นประโยชน์ไม่กล่าวคำเพื่อเจ้อเหลวไหลต่างๆ ส่วนทางใจพึงละเว้นเจตนาที่จะประพฤติทุจริต อันประกอบด้วยอกุศลกรรมทางกาย ทางวาจา ทางใจ ตั้งใจเจตนาที่จะประพฤติสุจริตประกอบด้วยกุศลกรรม ทางกาย ทางวาจา และใจ อกุศลวิตก คือ ความดำริเพ่งเล็งที่จะยึดเอาทรัพย์สินของผู้อื่นด้วยเจตนาทุจริต เว้นเพ่งเล็ง

ดำริ ที่จะกระทำกาเมสุมิฉฉาจาร เว้นดำริที่จะอาฆาตพยาบาทเบียด
 เบียดผู้อื่น ประกอบด้วยกุศลวิตก คือ ความดำริชอบประกอบด้วย
 พรหมวิหาร ๔ มีสันโดษมกน้อยพอใจในความเป็นอยู่ชอบของตน
 แสวงหาทรัพย์เพื่อบำรุงเลี้ยงชีวิตโดยชอบของตน ไม่ทะยานอยากให้
 เกินฐานะความมั่งอยู่เป็นอยู่ของตนจนผิดศีลธรรม มีสทาระสันโดษ
 พอใจในคู่ครองของตน และยินดีในอันที่จะประพฤติตามคลองประ-
 เเพณีธรรมแห่งสังคม ละมิจฉาทีฎฐิ คือ ความเห็นผิดจากทำนอง
 คลองธรรมดังกล่าวมาแล้ว เช่น เห็นกลับกันว่าอกุศลกรรมเป็นทาง
 ควรประพฤติ ทางกุศลกรรมไม่ควรประพฤติ หรือเห็นว่าการกระทำ
 ใด ๆ ไม่มีผลจะดีหรือช่วยยอมเป็นเอง เกิดเอง คนเราโชคดีเคราะห์ดี
 ทำอะไร ๆ ก็ดีหมด โชคร้ายเคราะห์ร้ายทำอะไร ๆ ก็ผิดหมด ละ
 ความเห็นผิดเช่นนั้น เป็นต้น ประกอบด้วยสัมมาทีฎฐิความเห็นชอบ
 ตามทำนองคลองธรรม อันเป็นฝ่ายตรงกันข้ามกับมิจฉาทีฎฐิดังกล่าว
 แล้ว เมื่อสรุปความเห็นผิดและชอบเข้าด้วยกัน ก็ได้แก่ความเห็น
 ในเหตุผลอันเป็นฝ่ายผิดเป็นฝ่ายให้เกิดทุกข์ โทษเสียหายต่าง ๆ แก่
 ตนและคนอื่นคนหนึ่ง เห็นเหตุผลอันเป็นฝ่ายชอบ เป็นฝ่ายให้เกิด
 ผลสุขเป็นคุณประโยชน์ต่างๆ แก่ตนและผู้อื่น หรือไม่เป็นประโยชน์
 แก่ผู้อื่น แต่ก็ไม่ทำให้เสียประโยชน์ของผู้อื่นโดยมิชอบคนหนึ่ง

เมื่อสรุปแล้วพึงพิจารณาให้รู้เห็นแจ้งชัดว่า ปัจจุบันธรรม คือ
 ความประชุมพร้อมแห่งอติภาพคือตัวเราเป็นตัววิบากปัจจัยให้เกิด
 บัณฑิตการ คือ แสดงอาการให้ปรากฏการณ์เป็นกิเลสวัฏฏ์ คือ
 อวิชชา และตัณหา เป็นต้น อันจะเป็นเหตุให้เกิด กัมมวัฏฏ์ คือการ
 กระทำดี และชั่ว ทางใจ กาย และวาจา อันจะเป็นเหตุให้เกิดวิบาก-

วิญญู ในปัจจุบันชาติและชาติต่อไปด้วย ความเห็นในเหตุผลทั้งสองคู่ จะถือว่าเป็นความเห็นชอบ หรือว่ามีความเห็นถูกต้องครบถ้วนนั้น พึงพิจารณาให้ทราบความหมายอันจำกัดไว้ต่อไปนี้

๑. ผู้ใดจะทำอะไรอย่างไร ในทางโลกก็ดี ทางธรรมก็ดี การงานตั้งแต่เล็กน้อยขึ้นไปจนสูงสุดเพียงใดก็ตาม ผู้นั้นพึงพิจารณาให้ทราบเหตุผลทั้ง ๒ คู่ ให้ทราบโดยแจ่มชัดตามเป็นจริงครบถ้วน ทั้งสองคู่จะขาดเหตุหรือผลอย่างใดอย่างหนึ่งแม้แต่ประการเดียวก็ยังไม่เรียกว่าบกพร่อง เมื่อมีความเห็นเหตุผลชัดแจ้งทั้ง ๒ คู่แล้ว พึงตั้งใจละเว้นเหตุที่จะกระทำให้ผิดเสีย ตั้งใจที่กระทำแต่เหตุฝ่ายชอบ

๒. เมื่อกระทำอะไรอยู่อย่างไร พึงกระทำให้ตรงตามความเห็นชอบนั้น ระวังห้ามกันปิดกั้นไม่ให้การกระทำผิดเกิดขึ้น พิจารณาเห็นผลแห่งการกระทำชอบ และการเว้นไม่กระทำผิดแจ่มชัดตลอดเวลา ตั้งแต่เริ่มกระทำ จนกระทำสำเร็จ

๓. เมื่อกระทำเสร็จแล้ว ก็ทราบว่าการกระทำเสร็จแล้ว ครบถ้วนถูกต้องตามความเห็นชอบ และกระทำชอบนั้น ๆ ทุกประการ

ทั้ง ๓ ประการนี้ อุปมาเหมือนเราจะสร้างตึกสัก ๑ หลัง ประการแรกเหมือนวางแผนผังและแบบแปลนก่อน ประการที่ ๒ เราสร้างให้ตรงตามแบบแปลนแผนผังนั้น ครบถ้วนทุกส่วนทุกประการ ประการที่ ๓ เมื่อเสร็จแล้วผู้ควบคุมหรือผู้ชำนาญการตรวจสอบเห็นเรียบร้อย บริบูรณ์ทุกส่วนดังนั้นใด ก็เปรียบเทียบกับเหมือนกันนั้น

หลักคำสอนข้อที่ ๓ ได้แก่ทรงสอนว่า พึงอบรมจิตให้ผ่องใสปราศจากกิเลสเครื่องเศร้าหมองทั้งปวง มี โลภะ โทสะ โมหะ นั้นก็เป็นหลักความจริงที่ว่าใครจะทำอะไรหรือทำอะไรอยู่อย่างไร ย่อมแล้วแต่จิตเป็นผู้บงการ ดังนั้น ผู้ใดจะไม่กระทำความบาปทั้งปวงก็ดี กระทำกุศลให้บริบูรณ์ก็ดี ก็ย่อมสำเร็จด้วยใจ คือ จิตที่ปราศจาก โลภะ โทสะ โมหะ จิตที่ปราศจากโลภะ โทสะ โมหะ ได้ก็ต้องอาศัย การศึกษาอบรมจิต เรียกว่า จิตตศึกษา ประกอบด้วยอุบาย ๒ อย่าง อากาโร ๓ องค์ ๘ ดังนี้

อุบายที่ว่า ๒ อย่าง คือ สมถกัมมัฏฐาน และวิปัสสนากัมมัฏฐานคู่กัน

อาการที่ว่า ๓ อย่างนั้น คือ ศีลศึกษา เป็นอาการแห่งจิตสามารถบงการบังคับวิญญูติ กาย วาจา ให้กระทำการงานทั้งปวงไม่ผิด เรียกว่า ศีล เป็นเหตุให้ละโทสะเสียได้ ๑. สมาธิศึกษา เป็นอาการของจิต สามารถตั้งมั่นอยู่ในการกระทำชอบทั้งปวง เรียกว่าสัมมาสมาธิ เป็นเหตุให้ละโลภะ ๑. ปัญญาศึกษา เป็นอาการของจิต สามารถรู้เหตุผลดีและชั่วสองคู่พร้อมกัน แล้วละชั่วกระทำชอบเรียกว่า ปัญญา เป็นเหตุให้ละโมหะเสียได้ ๑

ที่ว่าองค์ ๘ นั้น คือ ๑. สัมมาทิฏฐิ ความเห็นชอบ ได้แก่เห็นเหตุผล ๒ คู่ ดังกล่าวแล้ว ๒. สัมมาสังกัปปะ ความดำริชอบ ได้แก่กุศลวิตกดังกล่าวแล้ว ๓. สัมมาวาจา เจรจาชอบ ได้แก่เว้นพูดชั่ว ๔ อย่าง พูดชอบ ๔ อย่าง ดังกล่าวแล้ว ๔. สัมมากัมมันโต การงานชอบ ได้แก่เว้นกระทำชั่วทางกาย ๓ อย่าง กระทำชอบทางกาย ๓ อย่าง ดังกล่าวแล้ว ๕. สัมมาอาชีวะ เลี้ยงชีวิตโดยชอบ

ได้แก่แสวงหาอาชีพในทางที่ไม่ผิดศีลธรรมดังกล่าวแล้ว ๖. สัมมา
 วายามะ ความพยายามชอบ ได้แก่ความเพียรระบาปอกุศลทั้งปวง
 ที่มีอยู่กระทำอยู่แล้วระวังไม่กระทำอีก และระวังไม่กระทำที่ยังไม่
 เคยกระทำด้วย เพียรกระทำความดี คือบุญกุศลทั้งปวง ที่ยังไม่เคย
 กระทำ กระทำให้มีขึ้นเกิดขึ้น เพียรรักษากุศลทั้งปวงที่มีอยู่แล้วเกิด
 ขึ้นแล้ว ให้ดำรงคงอยู่ไม่เสื่อมสลายไปและให้เจริญมั่นคงยิ่งขึ้น
 ไป รวมเรียกว่าความพยายามชอบ ๗. สัมมาสติ ความระลึกชอบ
 ได้แก่การพิจารณา กาย ๑ เวทนา คือ ทุกข์ สุข อทุกขมสุข ๑ จิต ๑
 ธรรม ๑ ทั้ง ๔ นี้ อย่างต่ำพึงพิจารณาให้ระลึกก่อนที่จะกระทำทาง
 กาย ทางวาจา ทางใจ ดำรวมระวังห้ามกันปิดกั้น ไม่ให้คิดชั่ว พูด
 ชั่ว ให้คิดชอบ ทำชอบ พูดชอบ เป็นการรักษาประโยชน์สุขปัจจุบัน
 ชาติไว้ได้ อย่างกลางและอย่างสูง ได้แก่ การพิจารณาให้ระลึกเห็น
 กายในกาย เวทนาในเวทนา จิตในจิต ธรรมในธรรม ทั้ง ๔ พึง
 พิจารณาเป็น ๓ ระยะ เช่น กายในกายภายนอก กายในกายภายใน
 กายในกายทั้งภายในและภายนอก ดังนี้เป็นตัวอย่าง เวทนา จิต
 ธรรม เหมือนกันเท่ากันระยะที่ ๑ เช่นที่ว่ากายในกายภายนอกเป็น
 ตัวอย่างนั้น หมายถึง กาย เวทนา จิต ธรรม อันเป็นส่วนเหตุระยะที่
 ๒ เช่น ที่ว่ากายในกายภายในเป็นต้นนั้น หมายถึง กาย เวทนา จิต
 ธรรม เป็นส่วนผล ระยะที่ ๓ เช่นที่ว่ากายในกายทั้งภายในภายนอก
 เป็นตัวอย่างนั้น หมายถึง กาย เวทนา จิต ธรรม อันเป็นส่วนรองรับ
 ทั้งส่วนเหตุและผลรวมกันอยู่ (การพิจารณา กาย เวทนา จิต ธรรม
 โดยละเอียดในภาค ๒ แห่งหนังสือคู่มือนี้ หรือมหาสติปัฏฐานสูตร)
 การพิจารณากาย เวทนา จิต ธรรม พอปานกลางย่อมรักษาประโยชน์

สุขปัจจุบันชาติให้ไพบูรณ์ และเป็นฐานรองรับการที่จะพิจารณาขั้นสูง ๆ ขึ้นไปด้วย รักษาประโยชน์สุข อันเป็นส่วนที่จะได้สุคติสมบัติเมื่อตายจากชาตินี้แล้วด้วย การพิจารณา กาย เวทนา จิต ธรรม ขึ้นสูงย่อมให้สำเร็จประโยชน์ทั้งปวง คือ สุคติสมบัติในมนุษย์สมบัติ สวรรค์สมบัติ นิพานสมบัติ เมื่อยังมีชีวิตอยู่และตายจากอภัพพินแล้ว ๘. สัมมาสมาธิ จิตตั้งมั่นชอบ ได้แก่อาการของจิตยึดถ้อยมั่นในอารมณ์ คือ กาย เวทนา จิต ธรรม อันสติพิจารณาอยู่นั้น จึงอนุโลมตามสติดังกล่าวแล้ว

สัมมาสมาธิมีองค์ประกอบและลำดับชั้นดังนี้ มีองค์ ๕ คือ กุศลวิตก ๑ วิจาร์ ๑ ปีติ ๑ สุข ๑ เอกัคคตา ๑ กุศลวิตกในที่นี้ โดยความก็คือ เหมือนกับความดำริชอบองค์ที่ ๒ นั้นเอง แต่ต่างกันว่าองค์ที่ ๒ นั้น หมายถึงความตกลงใจ ในที่นี้หมายถึงความยึดถือความดำริชอบนั้นให้ตั้งอยู่ เมื่อกกล่าวโดยสามัญสาธณะทั่วไปฝ่ายโลกิยมรรคก็ได้แก่เนกขัมมะอันเป็นส่วนละกามฉันทะ ซึ่งเป็นเหตุให้กระทำบาปอกุศลเหล่าอื่น ๆ

สัมมาสมาธิอาจแบ่งชั้นเป็น ๑. จนิทสมาธิ ได้แก่ สมาธิที่เกิดขึ้นครั้ง ๆ คราว ๆ หรือผ่าน ๆ ไปไม่ตั้งใจติดต่อกันเสมอ ๒. อุปจารสมาธิ ได้แก่ ความตั้งใจที่เกิดติดต่อกันแต่อาจจะเปลี่ยนแปลงได้ ๓. อัปปนาสมาธิ ได้แก่ ความตั้งใจแน่นอน เช่น ผู้ตั้งใจละกามะสุมิฉณาจารตลอดชีวิต เป็นต้น

มรรคมีองค์ ๘ ตามที่แสดงมานี้ เป็นฝ่ายโลกิยะเกี่ยวกับโลกภายนอกหรือปัจจุบันชาติ เป็นการรักษาประโยชน์ปัจจุบันให้

ตั้งมั่นอยู่ได้ เป็นประโยชน์เบื้องต้นอันจะเป็นฐานรองรับประโยชน์
 ภายนอกหรือประโยชน์ท่ามกลางและขั้นสูงตามลำดับ

สัมมาสมาธิตามที่กล่าวมานี้ แสดงถึงเหตุผลของสมาธิอัน
 เป็นสาธารณะทั่วไปแก่กามาจรกุศลจิต อันเกี่ยวกับประโยชน์เบื้องต้น
 เป็นการรักษาประโยชน์ปัจจุบันชาตินี้ไว้ได้ หากจะมีผลภายนอก
 เมื่อตายไปแล้ว เป็นผลพลอยได้ด้วยก็เป็นแต่เชื่อตามคำสอนซึ่งอาจ
 จะพอหวังได้เท่านั้น เหตุฉะนั้นท่านจึงตั้งเป็นกฎสำหรับผู้หวังประ-
 โยชน์ภายนอกที่เป็นผลแน่นอนและหวังประโยชน์สูงสุดได้ดังนี้

๑. พึงอบรมจิตด้วยอุบาย ๒ อย่าง คือ สมถะและวิปัสสนา
 คู่กัน สมถกัมมัฏฐานอันมีสัมมาวายามะ เป็นกำลังในการกระทำกิจ
 และสัมมาสติกระทำวัตถุ คือ อารมณ์มีกายเป็นต้นให้ปรากฏการณ์
 มีสัมมาสมาธิ จิตตั้งมั่นชอบในวัตถุทั้ง ๓ นั้นรวมกัน คงเรียกว่า
 สัมมาสมาธิ สมถกัมมัฏฐานนอกจากจะกระทำหน้าที่ควบคุมองค์
 มรรคทั้ง ๘ ให้ประชุมพร้อมครบองค์แล้ว ยังกระทำหน้าที่ระงับ
 บาปอกุศลทั้งปวงไม่ให้ได้ช่องที่จะเกิดด้วย รวมเรียกว่า อารัมมณู-
 ปนิชฌาน หมายความว่าตามพฤติกรรมว่า กระทำวัตถุคืออารมณ์มีกาย
 เป็นต้น เข้ามาตั้งไว้พิจารณาด้วยดี ส่วนวิปัสสนากัมมัฏฐานอันมี
 สัมมาทิฏฐิ ความเห็นชอบ ได้แก่ เห็นเหตุผลผิดชอบ ๒ คู่พร้อมกัน
 สัมมาสังกัปปะ ความดำริชอบ ได้แก่ ความดำริที่จะออกจากบาป
 อกุศลทั้งปวง ทั้งสองนี้เป็นองค์ประกอบ รวมกันเรียกว่า วิปัสสนา
 กัมมัฏฐาน กระทำหน้าที่พิจารณารู้อลักษณะเหตุและผลของวัตถุ คือ
 อารมณ์ มีกายเป็นต้นอันสมถะยึดถือไว้วิจย คือเลือกเห็นว่าสิ่งใดผิด
 สิ่งใดชอบ ดังนี้เป็นต้น สมถะก็ยึดถือสิ่งซึ่งประสงค์ ปล่อยวางสิ่ง

อันไม่พึงประสงค์ ตามที่วิปัสสนาวิชัยเลือกพื้นแผ่นดินนั้น รวมเรียกว่าลักษณะปนิชฌาน หมายความว่าตามพฤติกรรมว่าพิจารณาวัตถุ ก่ออารมณ์กายเป็นต้น รู้เห็นตามจริงอย่างไรว่า อะไรเป็นอะไร ดีชั่วอย่างไร อะไรควรยึดถือ อะไรควรละเว้นปล่อยวาง

๒. การอบรมจิตด้วยกัมมัญฐาน ทั้งสองนี้ จุดประสงค์ต้องการให้เกิดพลังแสง คือ แสงสว่างเกิดขึ้นภายในจิตที่เรียก ปฏิภาณบ้าง ประภัสสระ หรืออาภัสสระบ้าง โสภาสบ้าง เหล่านี้เป็นต้น เป็นเหตุให้เกิดทิพจักขุ ทิพโสต ธรรมจักขุ บัญญาจักขุ รู้เห็นสภาพต่าง ๆ มีกายเป็นต้นอันพันวิสัย ใจรู้ หูได้ยิน ตาเห็นภายนอกนได้ ท่านผู้รู้ทั้งหลาย กล่าวว่า ใจรู้ หูได้ยิน ตาเห็น ทั้ง ๓ นี้ เป็นมหาวิทยาลัย หรือแหล่งอันสำคัญและยิ่งใหญ่ให้เกิดวิชาหรือวิทยาการทั้งปวง แสงสว่างย่อมเป็นเครื่องอุปการณ์แก่นักศึกษาทั้งหลายเหล่านั้น ดังนี้ โลกภายนอกมีความต้องการแสงสว่างจันใด โลกภายในอันตั้งอยู่ท่ามกลางแสงสว่าง และที่ตั้งอยู่ในความมืดตลอดกาล เราจะผ่านไปเพื่อพิจารณาให้รู้เห็นตามเป็นจริงอย่างไร แสงสว่างอันเปิดจักขุให้รู้เห็นสภาพทั้งหลายเหล่านั้นตามประสงค์ จึงสำคัญและจำเป็นอย่างยิ่ง ฉะนั้น

วิธีการที่จะอบรมให้เกิดพลังแสงนั้น ท่านจัดไว้ถึง ๔๐ ประการ คือ กสิณ ๑๐ อสุภ ๑๐ อนุสสติ ๑๐ พรหมวิหาร ๔ อาหารปฏิกุศล ๑ จตุธาตุมัตถก ๑ อรูป ๔ แต่ละอย่างล้วนแต่จะเป็นอุปายให้เกิดพลังแสงด้วยกันทั้งสิ้น (ผู้ต้องการทราบรายละเอียดให้ดูในหนังสือวิสุทธิธรรมรคินิเทศ)

ในอัญจกัมมรคินิเทศ ท่านแยกสัมมาสติออกเป็นหมวดใหญ่

เรียกว่ามหาสติปัญญาสูตร (ดูรายละเอียดในภาค ๒) ซึ่งเป็นการ
เพียงพอสำหรับการอบรมจิตใจให้เกิดพลังแสงอยู่พร้อมแล้วในกาย
ของผู้อบรมทุกคน

สัมมาสมาธิ ในมรรคมองค์ ๘ นั้น ท่านมีกฎไว้ดังนี้ เมื่อ
อบรมจิตได้ปฏิภาคนิมิต คือ แสงสว่างเกิดขึ้นเป็นเครื่องกำหนดยึด
ถือของจิตแล้ว ท่านจัดเป็นขั้นอุปจารสมาธิ เมื่อผู้อบรมยึดถือไว้ได้
มั่นคงแล้วเรียกว่า อัปปนาสมาธิ มรรคมองค์ ๕ คือ วิตก ๑ วิจารณ์ ๑
ปัสสัทธิ ๑ สุข ๑ เอกัคคตา ๑

วิตกมีความมุ่งหมายอนุโลมตามความดำรงชอบ วิจารณ์มีความ
อนุโลมตามความเห็นชอบ ปัสสัทธิ มีอาการให้รู้สึกได้ ๕ อย่าง คือขุท-
ทกาปัสสัทธิ มีอาการขนชูชันน้ำตาซึมไหล ๑ ขณิกาปัสสัทธิ มีอาการเหมือน
สายฟ้าแลบเป็นขณะๆ ๑ โอกกัณฐิกาปัสสัทธิ มีอาการชุ่มซาที่กายเหมือน
คลื่นกระทบฝั่ง ๑ อุพเพงกาปัสสัทธิ มีอาการกายและใจเบาเหมือนดัง
จะเลือนลอยอยู่ในอากาศ ๑ ผรณาปัสสัทธิ มีอาการเย็นซาบซ่านไปทั่ว
กาย ๑ ในที่นี้รวมเรียกว่าธรรมปัสสัทธิ เป็นสภาพที่มีอยู่ ย่อมเกิดขึ้น
เป็นขั้นแก่ผู้ปฏิบัติทั้งหลายให้รู้สึกชุ่มชื้นอัมกายใจ เป็นเครื่องกำ
หนดสุขมีอาการให้กายและจิตเย็นสบาย สงบระงับจากความทุกข์ทั้ง
ปวง เอกัคคตา คือ องค์ของสัมมาสมาธิโดยตรง

องค์ธรรมทั้ง ๕ นี้ เป็นที่ประชุมพร้อมแห่งองค์มรรคทั้ง ๘
พร้อมที่จะกระทำกิจตามหน้าที่ ขจัดนิวรณ์ปกิเลสอันเป็นกิเลสคอย
กักรุมใจให้เศร้าหมองต่างๆ ๕ อย่าง คือ กุศลวิตก คอยขจัดถีน-
มิททนิวรณ์ที่คอยห้ามกั้นปิดกั้นไม่ให้กระทำบุญกุศลต่างๆ ไปได้ ๑

วิจารณ์ คอยขจัดวิกิจจนา นีวรณที่คอยห้ามกันปิดกั้นไม่ให้ความเห็น
 ชอบเกิดขึ้นไว้ได้ ๑ ปัตติ คอยขจัดพยาบาท นีวรณที่คอยทำลายล้าง
 คุณธรรมต่าง ๆ ไม่ให้เกิดขึ้นไว้ได้ ๑ สุข คอยขจัดอุทธจะ กุกกจะ
 นีวรณ ที่คอยกระทำให้จิตมีความคิดเห็นเลือนลอย ฟุ้งซ่านไม่แน่นอน
 ไว้ได้ ๑ เอกัคคตา คอยขจัดกามฉันท นีวรณ ที่คอยกระทำให้จิต
 พอใจยินดีในรูป เสียง กลิ่น รส และสิ่งสัมผัสถูกต้องกายอันเป็นเหตุ
 ให้จิตคิดฟุ้งซ่านไปกับสิ่งทั้ง ๕ ที่กล่าวมาแล้วนั้นไว้ได้ ๑

องค์ฌานทั้ง ๕ นี้ เป็นขั้นมูลฐานแห่งการอบรมจิตในพระ
 พุทธศาสนา เรียกว่า ปฐมฌาน เพราะเป็นเบื้องต้น ที่เรียกว่าฌาน
 เพราะอาการของจิตเพ่งพิจารณา อารมณคอกาย เวทนา จิต ธรรม
 ของผู้อบรมเอง โดยการยึดถือ อารมณคอกาย เป็นต้น เป็นนิมิต
 เครื่องกำหนดหมายไว้ได้ เป็นฝ่ายสมถภาวนา เรียกว่า อรัम्मณู-
 ปนิชฌาน การพิจารณา อารมณคอกาย เป็นต้น ซึ่งรวมเรียกว่า นามรูป
 ให้รู้ตามเป็นจริงอย่างไร เป็นฝ่ายวิปัสสนาภาวนา เรียกว่า ลักขณู-
 ปนิชฌาน

สมถะและวิปัสสนากระทำหน้าที่อบรมจิต ให้เกิดพลังจิตและ
 พลังแสงสูงชัน เกิดญาณและปัญญาเสมอกันขึ้นไปตามลำดับจนถึง
 ที่สุด

เมื่อจะอบรมจิตให้สูงขึ้น ฟังกำหนดตามลำดับดังนี้ ที่ ๑ ปฐม
 ฌานดังกล่าวแล้ว ละวิตก วิจารณ์เสีย เข้าถึงฌานที่ ๒ ละปัตติเสีย คง
 เหลือแต่สุขกับเอกัคคตา เข้าถึงฌานที่ ๓ ละสุขเสียด้วยคงเหลือ
 เอกัคคตา เกิดอุเบกขา เข้าถึงฌานที่ ๔ ฝ่ายวิปัสสนาเรียกว่า สังขารู-

เปกขาณฺณ เฝงพิจารณา อารมณฺ์ นามรูป คือ กาย เวทนา จิต ธรรม เฝงพิจารณาอนุโลมปฏิโลม ย้อนถอยไปหาฆานที่ ๑ จากที่ ๑ ขึ้นมาหา ๔ อีก ถอยกลับมาเรื่อย ๆ ไปจนกว่าจะรู้เห็นแจ้งชัดตามเป็นจริงอย่างไร พลังจิตและแสงก็จะมั่นคงสูงขึ้นตามลำดับ

เอกกคตา อุเปกขาและสังขารุเปกขาณฺณ ได้แก่ ไม่มีควมยินดียินร้ายต่อนามรูป หรือสังขารทั้งหลายอันพิจารณาอยู่นั้น ต้องพิจารณาให้สูงขึ้นไปอีก ๔ ชั้น คือ เฝงพิจารณาความว่าง คือ อากาษว่าง ไม่มีที่สิ้นสุด ลวงเลขรูปและปฏิฆมสัจฺญา เพราะไม่กระทำสัจฺญาไว้ในใจอันจะเป็นเหตุให้ยินดียินร้าย เรียกว่า อากาษานัญฺจายตณฺณานเป็นที่ ๑ เฝงพิจารณาวิญฺญาณที่แผ่ไปในอากาษว่าไม่มีที่สุด เพราะลวงเลขความพิจารณาอากาษโดยประการทั้งปวงเสียได้ เรียกว่า วิญฺญาณัญฺจายตณฺณานเป็นที่ ๒ ความเฝงพิจารณาวิญฺญาณว่าน้อยหนึ่งไม่มีลวงเลขวิญฺญาณทั้งปวงเสียได้ เรียกว่า อากิณฺญัจฺญายตณฺณานเป็นที่ ๓ เฝงพิจารณาลวงเลขความยึดถือว่ามีอะไรหรือไม่ยึดถืออะไรแต่ก็ไม่พ้นโลกิยธาตุและธรรมอันละเอียดยประณีตได้ เรียกว่า เนวสัจฺญานาสัจฺญา หมายความว่า ความรู้อันละเอียดยประณีตนี้ว่า สัจฺญาหรือไม่ใช่สัจฺญาก็ไม่ได้ทั้งสองอย่าง เรียกว่า เนวสัจฺญานาสัจฺญายตณฺณาน เป็นที่ ๔ เอกกคตา อุเบกขา สังขารุเปกขาณฺณ เฝงพิจารณา กาย เวทนา จิต ธรรม ทั้งปวงดังกล่าวมาแล้วนี้ อนุโลมปฏิโลมเนื่อง ๆ เห็นแจ้งชัดตามเป็นจริงว่า นามรูปทั้งหลายอันพิจารณาอยู่นั้นไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา เปรียบประคุดว่า กำแพงใหญ่อันห้อมล้อมผู้อบรมอยู่ถึง ๕ ชั้น พิจารณาอยู่นเนื่อง ๆ เช่นนี้ จนกว่าจิตจะแนบแน่นเลื่อนไปสู่ยอดแห่งสมณะและวิปัสสนา

เกิดโอกาสแสงสว่างยิ่งกว่าที่ผ่านมาแล้ว ๑ เกิดปีติความอิ่มใจบังเกิด
 กล้ากว่าแต่ก่อน ๑ บีสัทธา ความสงบกายและจิตยิ่งกว่าที่ผ่านมา ๑
 อธิโมกษ์ ความเชื่อมั่นบังเกิดกล้ายิ่งขึ้น ๑ บัคคาโห ความเพียร
 กล้า ๑ สุขัง ความสุขกายและจิตประณีตขึ้น ๑ ญาณัง ญาณ และ
 ปัญญา กล้ายิ่งขึ้น ๑ อุปปัญญาณัง สติบังเกิดกล้าเป็นมหาสติปัญญา
 และสัมโพชฌงค์ ๑ อุเบกขา สังขารุเปกขาญาณกล้า เป็นอุเบกขา
 สัมโพชฌงค์ ๑ นิกันติมัจฉันทะกล้าพอใจในวิปัสสนา เป็นฉันทาธิปติ
 อันจะก้าวขึ้นสู่อธิบาท ๑

ตามที่แสดงนี้ แสดงให้เห็นเขตสูงสุดของโลกิยมรรคอันจะ
 ก้าวล่วงขึ้นสู่โคตรภูบุคคล อันจะกระทำกิจท่ามกลางระหว่างโลกิย-
 มรรค และอริยมรรค ซึ่งเป็นมัชฌิมาปฏิปทา

เมื่อผู้อบรมจนถึงยอดวิปัสสนาดังกล่าวแล้ว จิตยังตั้งอยู่ใน
 สังขารุเปกขาญาณ คือ ไม่ยินดียินร้ายกับสิ่งนั้น ๆ มีโอกาสแสงสว่าง
 เป็นต้นแล้ว โคตรภูก็จะบังเกิดพิจารณานามรูปอนุโลมปฏิโลมต่อไป
 ยึดหน่วงเอานิพพานเป็นอารมณ์โดยลักษณะการของจิต ที่เป็นตัณหา
 มานะ ทิฏฐิ ไม่อาศัยอยู่และไม่มีอุปาทานยึดมั่นอะไร ๆ ในโลก
 กล่าวคือ ไม่ยึดถือมั่นนามรูปใด ๆ ซึ่งเป็นนิमित เครื่องหมายปรากฏ
 อยู่เฉพาะหน้าอันตนพิจารณาอยู่นั้น อาศัยแต่เพียงเพื่อพิจารณาระลึก
 รู้ในลักษณะการความเกิดขึ้นตั้งอยู่หรือเสื่อมสลายไปอย่างไรเท่านั้น

เมื่อโคตรภูญาณพิจารณาอยู่อย่างนี้ จิตก็จะแล่นไปสู่มัคคา-
 มัคคญาณทัสสนะ คือ รู้เห็นแจ้งชัดว่า ทางหรือไม่ใช่ทางดำเนินไปสู่
 อริยมรรค ให้สำเร็จเป็นอริยบุคคลหรือไม่อย่างไร โดยหมายความว่า

โคตรภูญาณได้สำรวจสอบสวนทวนต้นและปลายเห็นแจ้งชัดว่า นามรูปทั้งหลายอันพิจารณาแล้ว ยังไม่เห็นนามรูปใดพื้นบัญญัติว่าไม่เที่ยงเป็นทุกซ์ เป็นอนัตตาแม้แต่เศษเลย ถึงคำบัญญัติในอนุโลมตามบัญญัติของศาสนาพราหมณ์ที่ว่ารูปนั้นก็ไม่ใช่ความจริง จากคำที่ว่ารูปซึ่งหมายความว่าไม่ย่อยยับเปลี่ยนแปลงนั้น

จึงเป็นอันว่าการที่พิจารณาแล้วนั้น เป็นแต่เพียงเพื่อแสวงหานามธรรม อรูปธรรม ซึ่งเป็นความหมายของคำที่ทรงบัญญัติว่า อรูปาวจรญาณ หมายถึงอาการของจิตเพ่งพิจารณาแสวงหาธาตุธรรมที่ไม่ย่อยยับเปลี่ยนแปลงปรุงแต่ง คือ นามธรรมและอรูปธรรมเท่านั้น

เมื่อโคตรภูญาณรู้แจ้งเห็นชัดดังนี้แล้ว จึงยึดหน่วงนิพพานเป็นอารมณ์ อธิษฐานจิตว่า นิพพานภูมิเป็นอย่างไร อยู่ที่ใด ขอให้ปรากฏในญาณทัสสนะ ขณะนั้นจะปรากฏจุดแสงสว่างเกิดขึ้นในระยะไกล เป็นแสงสว่างยิ่งนักหนาปราศจากมลทินทั้งปวง โคตรภูจิตที่ยึดหน่วงนิพพานเป็นอารมณ์นั้นก็เกิด วิตก วิจาร ปีติ สุข เอกัคคตา แล่นไปสู่สังขารุเปกขาญาณโดยเร็วตกศูนย์ คือ เกิดแสงสว่างวาบขึ้นที่กายผู้อบรม เป็นความหมายบอกให้ทราบว่กายโคตรภูฝ่ายสังขารุเปกขาญาณดับไป โคตรภูฝ่ายมัคคามัคคญาณเกิดขึ้นใหม่แทน กลับตกลงมาอยู่ปฐมฌานดังเก่า เมื่อพิจารณากายในกายก็จะเห็นกายนี้เหมือนกายปัจจุบันของผู้อบรม ต่างแต่คนแก่ไม่แก่ เด็กไม่เด็ก เครื่องแต่งกายเป็นปกติเป็นสีขาว ไม่เหมือนกับเครื่องแต่งกายที่ภายนอกแต่งอยู่ เรียกกายนี้ว่า กายในกายทั้งภายในภายนอก เพราะกายนี้ภายในเล็ก ๆ ตั้งอยู่ จุดศูนย์กลางตรงแนว

สะดือเข้าไป และมีกายในกายภายนอกเล็กๆ ตั้งอยู่ตรงจุดศูนย์กลางสะดือ
ตัดในหนึ่งประมาณ ๑ เซนติเมตร เมื่อกายนี้ออกจากจุดตั้งไปภาย
นอกกายของผู้อบรมจะใหญ่เท่ากายปัจจุบัน เหมือนดังที่ทุกคนเคย
นอนหลับฝันเห็นออกไป

กายทั้ง ๓ นี้ เป็นกายผลอันเกิดแก่การอบรมจิตด้วยสมถะ
และวิปัสสนาอันเป็นรากฐานเป็นที่ตั้ง และที่ประชุมแห่งวิชาทั้งปวง
ต่อไปจะเรียกกายนี้ว่า กายญาณทัสสนะ เพราะกายนี้มีทิพจักขุ ทิพ-
โสตตะ เกิดปัญญาจักขุสามารถได้ยิน ได้เห็น จำ คิด รู้ เข้าใจสภาพ
ของโลกทิพย์ทั้งปวงอันล่วงพ้นวิสัย กายนอกของผู้อบรมจะรู้เห็นได้
กายนี้จะทำการสื่อสารสัมพันธ์จิตของกายนอกทางมโนทวารวิถี และอาจ
สามารถให้กายในกายภายนอกออกมาซ้อนกายปัจจุบัน ให้เกิดทิพ-
จักขุ ทิพโสตตะได้ด้วย เมื่ออบรมจิตด้วยสมถะและวิปัสสนาสูงขึ้น
เพียงใด กายนี้ก็จะได้ละเอียดประณีตใสบริสุทธิ์เป็นพลังแสงสูงขึ้นไปตาม
ลำดับจนถึงที่สุด คือ กายอรหัตต์

กายญาณทัสสนะนี้ จะเป็นอุปการะแก่ผู้อบรมให้เกิดวิชา
ต่าง ๆ สูงขึ้นไปตามลำดับดังต่อไปนี้ คือ

๑. **อดีตังสญาณ** ความปรีชาสามารถพิจารณานามรูป คือ
กาย เวทนา จิต ธรรม ตลอดจนเหตุการณ์ต่างๆ ในเวลาที่ผ่านมาแล้ว
ระลึกให้เห็นแจ่มชัดตามเป็นจริงอย่างไรว่าตนกระทำอย่างไร ให้ผล
อย่างไร กรรมอันใดที่กระทำแล้ว กรรมอันนั้นเป็นอโหสิกรรมไป
แล้วอย่างไร กรรมอันใด ที่ยังไม่ได้ให้ผล เป็นอโหสิกรรม จิตตั้ง
สมกรรมกิเลสอันนั้นไว้อย่างไร จะปรากฏให้ผลต่อไปอย่างไร เมื่อ
ญาณนี้แก่กล้าสูงขึ้นก็จะบังเกิดบุพเพนิวาสานุสติญาณ ได้แก่ ความ

สามารถระลึกดูเห็นแจ้งชัดถอยหลังไปในอดีตชาติ ว่าชาติที่ผ่านๆ มา แล้วเกิดเป็นอะไรอย่างไร เช่น มีเพศผิวพรรณเป็นอย่างไร เมื่อหยั่ง ลงสู่ความเกิดในครรภ์มารดาด้วยอาการอย่างไร ญาณทั้งสองนี้จัด เป็นวิชาในพระพุทธศาสนา^{นี้} ดังนี้คู้หนึ่ง

ญาณทั้งสองนี้เมื่อกล่าวด้วยความมุ่งหมาย ก็ได้แก่พิจารณา นามรูปปัจจุบันถอยไปหาอดีต จากอดีตเท่าที่สามารถจะพิจารณาได้ กลับมาหาปัจจุบันอีก อนุโลมปฏิโลมเช่นนี้ จนเกิดวิชาความรู้ เห็นแจ้งชัด ขจัดอวิชชาอันปิดบังความจริงว่าชาติก่อนมีจริงหรือไม่ กรรมกิเลสอันสะสมไว้หรือไม่อย่างไร อยางใดให้ผลเป็นอโหสิกรรมแล้ว อยางไรจะตามมาให้ผลในปัจจุบันชาติอีกอยางไร หรือไม่

๒. อนาคตังสญาณ^{นี้} ได้แก่ ความปรีชาสามารถพิจารณา นาม รูป คือ กาย เวทนา จิต ธรรม ปัจจุบัน ไปหาอนาคต ๆ กลับ มาหาปัจจุบัน อนุโลมปฏิโลมจนรู้เห็นแจ้งชัดว่าการกระทำอันใด จะ เกิดผลดีชั่วอยางไร อยางไรควรกระทำ อยางไรควรละเว้น เมื่อ ญาณ^{นี้} แก่กล้าขึ้นก็จะเป็นเหตุให้เกิดจตุปปาตญาณ สามารถรู้กระทำ กรรมอันใด ละจากอรรถภาพเก่าแล้ว จะเกิดเป็นอะไรที่ใหนอยางไร ต่อไป จิตสังสมกรรมกิเลสไว้ต่อไปอยางไร ญาณทั้งสองนี้จัดเป็น วิชาคู้หนึ่ง ขจัดอวิชชาอันปิดบังความจริงไว้ไม่ให้เชอกรรม เชอ ผลของกรรมตามเหตุคือการกระทำในปัจจุบัน เมื่อการกระทำทาง กาย วาจา ใจ ยังมีอยู่เพียงใด ตายแล้วต้องเกิดอีก แล้วแต่กรรม จะบันดาลให้เป็นไป

๓. ปัจจุบันนังสญาณ^{นี้} ได้แก่ ความปรีชาสามารถพิจารณา

กาย เวทนา จิต ธรรม รู้เห็นแจ้งชัดตามเป็นจริงอย่างไรว่า นามรูป คือ กาย เวทนา จิต ธรรมในอดีตเป็นปัจจัยให้เกิด นามรูปปัจจุบัน เป็นเหตุเป็นปัจจัยให้เกิดนามรูปอนาคต สามารถประมวลเหตุอดีต และอนาคตรวมลงเป็นปัจจุบัน โดยพิจารณาสอบสวนต้นทวนปลาย สุดสายเหตุผล อดีต อนาคต ปัจจุบัน ว่าการกระทำอย่างหนึ่งให้ผล มาแล้วในอดีตก็เป็นอย่างหนึ่ง ที่กระทำแล้วในอดีตส่งผลมาให้ผลปัจจุบันก็เป็นอย่างหนึ่ง การกระทำอันใดในอดีตที่ยังไม่ให้ผลในปัจจุบัน จะให้ผลในอนาคตต่อไปก็เป็นอย่างหนึ่ง การกระทำอันใดในปัจจุบัน ให้ผลในปัจจุบันก็เป็นอย่างหนึ่ง ที่ยังไม่ให้ผลในปัจจุบันจะให้ผลในอนาคต ก็เป็นอย่างหนึ่งเหมือนกัน เมื่อกายัญญทัสสนะพิจารณาระลึก รู้ดูเห็นแจ้งชัดอยู่เช่นนั้น ก็จะเกิดเจโตปริยญาณ สามารถรู้เห็นแจ้งชัด ในวารจิตของผู้อบรมว่า ขณะใดวารจิตเป็นอย่างไร ดังที่แจกไว้ใน มหาสติปัฏฐาน ๑๖ จิต เช่น จิตมี โลภะ โทสะ ก็รู้ชัดว่า จิตมีโลภะ เกิดขึ้นอย่างไร เกิดขึ้นแล้วเป็นเหตุให้กระทำอะไรอย่างไร เมื่อกระทำแล้วให้ผลอย่างไร แค่นั้น เพียงใด เกิดขึ้นแล้วจะดับไปอย่างไร ก็รู้ชัดในประการนั้น ๆ ด้วย เมื่อกายัญญทัสสนะสามารถพิจารณา นามรูป คือ กาย เวทนา จิต ธรรม รู้เห็นแจ้งชัดอยู่เช่นนั้น ย่อม ปรีชาสามารถพิจารณาปฏิจัสมุပ္ปบาท คือ ปัจจัยการ ได้แก่ การ พิจารณากาย เวทนา จิต ธรรม อดีต อนาคต ปัจจุบัน มีอาการเป็น เหตุและผลของกันและกันอย่างไร ดูรายละเอียดในภาคทฤษฎีทั้ง ๓ นี้ แต่ละอย่างจัดเป็นวิชาในพระพุทธศาสนา

๔. อธิวัธิ และมโนมยิทธิ ทั้งสองนี้เป็นผลอันเกิดแต่ สมถะและวิปัสสนา อบรมจิตให้เกิดพลาณภาพและจิตตานภาพ

อิทธิวิธ คือ พลาณภาพ โดยความได้แก่มีความเพียรกล้าหาญ สามารถกระทำกิจการงานทั้งปวง ให้สำเร็จลุล่วงตามความมุ่งหมายด้วยอุบายต่าง ๆ ขจัดอุปสรรคและสิ่งขัดขวางได้ทั้งหมด

มโนมยิทธิ คือ จิตตานุภาพ โดยความได้แก่จิตตั้งมั่นไม่หวั่นไหว สามารถอาจหาญบังคับบัญชากิจการงานทั้งปวงได้ถูกต้องไม่ผิดพลาด ทำทุกสิ่งที่อยู่ในวิสัยซึ่งอาจจะเป็นไปได้ให้อยู่ในอำนาจและบงการให้เป็นไปตามความมุ่งหมาย จิตตานุภาพย่อมกระทำให้วิชาทั้งปวงเกิดขึ้น ควบคุม รักษาวิชาทั้งปวง ให้มีประสิทธิภาพสัมฤทธิ์ผลในหน้าที่อย่างดี จิตตานุภาพย่อมสามารถตั้งมโนคติ คือ กาย เวทนา จิต ธรรม หรือเรื่องใดก็ตาม ก็ย่อมตั้งขึ้นได้จับปล้นไม่เลือกอิริยาบถ สถานที่และโอกาสเมื่อประสงค์จะกำหนดสิ่งใด เรื่องใด สิ่งนั้นๆ เรื่องนั้นๆ ก็จะเป็นนิमितเครื่องกำหนดได้ทันที จะตั้งนิमितไว้นานเท่าใด หรือจะละนิमितนั้นเสียเมื่อใดก็ได้ตามประสงค์ จะพิจารณานิमितนั้นเมื่อใดก็ได้ จิตตานุภาพสามารถจะแยก กาย เวทนา จิต ธรรม ออกเป็นนามหรือรูปแล้วแต่ประสงค์ให้รู้เห็นแจ้งชัดว่าอะไร เป็นอะไรอย่างไร เช่น นามรูปหยาบมีอะไรบ้าง มีกิเลสเครื่องเศร้าหมองเพียงใด จะขจัดให้หมดไปด้วยวิธีใด นามรูปปานกลางและละเอียดประณีตมีอะไรเป็นอย่างไรอะไรบ้าง จะกระทำให้เกิดขึ้นได้อย่างไรก็สามารถทราบชัดประการนั้นๆ ตามเป็นจริงด้วย

จิตตานุภาพ สามารถควบคุมญาณทั้งปวงให้เป็นระเบียบและตั้งอยู่ในขอบเขตแห่งความมุ่งหมายเป็นอันดี

มโนคติและจินตนาการ เป็นความหมายของมโนมัยเหมือน

กัน ซึ่งหมายความว่าการทำงานทั้งปวงสำเร็จด้วยใจ ผู้ใดกระทำการงานใดสำเร็จตามความมุ่งหมาย เรียกว่า มโนยาธิปติ หมายความว่า มโนมัยนั้นมืองค์ประกอบ ๔ คือ ฉันทาธิปติ ได้แก่ความพอใจหรือมุ่งหมายในการกระทำกิจ ๑ วริยาธิปติ ได้แก่ ความเพียร แกส่วกล้า ไม่ท้อถอยในการกระทำกิจ ๑ จิตตาธิปติ ได้แก่ ความมุ่งมั่นไม่หวั่นไหวต่ออุปสรรคใดที่ขัดขวาง เอาใจใส่ไม่ทอดธุระในการกระทำกิจการงาน ๑ วิมังสาธิปติ ได้แก่ ความพินิจพิเคราะห์ในการกระทำกิจการงานไม่ให้ผิดพลาดจากความมุ่งหมาย ๑ รวมเรียกว่า มโนยาธิปติ แปลและหมายความว่า ความเป็นใหญ่ของใจหรือจิตในการประกอบกิจการงานให้สำเร็จลุล่วงไปตามความมุ่งหมาย

มโนคติ แปลและหมายความว่า การไปหรือทางดำเนินของใจหรือจิต จินตนาการแปลและหมายความว่า ถึงอาการ หรือพฤติกรรมของใจหรือจิต มโนคติหรือจินตนาการย่อมเป็นสมบัติอยู่สำหรับทุกๆ คน

มโนคติ อันบุคคลอบรมให้เกิดวิชาการต่างๆทั้งทางโลกและทางธรรมที่เป็นสาธารณะทั่วไป เพื่อสำเร็จประโยชน์ในการกระทำกิจการงานที่มุ่งหมาย ถ้าสำเร็จความมุ่งหมายก็เรียก มโนยาธิปติ ถ้าไม่สำเร็จก็คงเรียกว่า มโนคติหรือจินตนาการเท่านั้น

มโนคติ อันบุคคลอบรมด้วยสมถะและวิปัสสนากัมมัฏฐานให้สำเร็จเกิดวิชาที่มุ่งหมาย ตั้งแต่จิตตั้งมั่นเป็นปฐมขั้นแรกเรียกว่า มโนมยิทธิ แม้จะสูงชันเพียงใด ถ้ายังอยู่ในขั้นโลกียมรรคก็ยังคงเรียกว่า มโนมยิทธิ หรือจิตตานุภาพแทนคำว่า มโนยาธิปติ ถ้าหากผู้อบรมก้าวล่วงเข้าสู่โลกุตตรมรรคแม้ขั้นต่ำ เช่น โสดาปัตติมรรค

เป็นต้น เรียกมโนมยิทธีว่าอิทธิบาทแทนมโนยาธิปติ เป็นความหมายถึงจิตตานุภาพ สามารถกระทำกิจให้ตนพ้นจากโลกหรืออยู่นอกโลกได้

๕. อาสวขยญาณและอริยสัจ ๔ ทั้งสองนี้เป็นวิชาสำคัญ และเป็นจุดมุ่งหมายในพระพุทธศาสนา อาสวขยญาณหมายถึงความปราชาสามารถของมโนมยิทธี อันประชุมพร้อมแห่งวิชาทั้งปวงดังกล่าวแล้ว เกิดญาณรู้พิเศษ รู้เห็นแจ้งชัดว่าสภาพธรรมอันใดซึ่งพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทั้งหลายตรัสรับรองตอกันว่า “หินธรรม” เป็นธรรมหายาบ ธรรมดำ ธรรมมืด ธรรมนั้นเมื่อเข้าป็นหรือคลุกเคล้ากับธรรมอื่น ๆ ก็ทำให้เศร้าหมองไปด้วย เช่น สีดำปนกับสีขาว เป็นต้น นี้เป็นความหมายของคำว่า “กิเลส” หินธรรมเป็นสภาพที่ไม่ใช่สัตว์และบุคคล ย่อมมีอยู่เป็นอยู่ลักษณะ ๓ คือ

๑. รวบรวมเกาะกุมกุมกันเข้า ก่อร่างสร้างสะสมหมักหมมให้ใหญ่ยิ่งขึ้นได้เอง นี้เป็นความหมายของคำว่า โลกกิเลส

๒. ทำหลายสิ่งที่ไม่เหมือนกับตนให้พินาศ และให้เหมือนกับตน นี้เป็นความหมายของคำว่า โทสกิเลส

๓. มีลักษณะดำ และมืด เข้มข้นเข้าไปย้อมเข้าไปคลุกเคล้าสิ่งที่ไม่เหมือนกับตน ให้เหมือนกับตน นี้เป็นความหมายของคำว่า โมหกิเลส

ทั้ง ๓ นี้ โมหกิเลสเป็นฝ่ายต้นเค้า เพราะเมื่อก้าวถึงโลกะหรือโทสะก็ย่อมหมายถึง โมหะ รวมอยู่ด้วย โลกะเป็นฝ่ายสร้าง โทสะเป็นฝ่ายทำลายสิ่งที่ไม่เหมือนกับตน โมหะย่อมขยายขอบเขต

ข้ายคือความดำไปไม่มีประมาณ สมด้วยพุทธภาษิตว่า “นัตถิ โมหะ
 สมัง ชาลัง” แปลและหมายความว่า ข้ายคือเครื่องมือตักใดๆ เสมอ
 ด้วยความมืดไม่มี “โลโก ฐัมมานัง ปะริบนโถ” แปลและหมายความว่า
 โลกะเป็นอันตรายแห่งธรรมทั้งหลาย หมายความว่า โลกะกระทำ
 หน้าที่เหมือนดังว่า ผู้ตลบข้าย “นัตถิ โทสะโมคะโห” แปลและหมาย
 หมายความว่า ผู้จับเสมอด้วยโทสะไม่มี หมายความว่า การจับสิ่งที่ติดข้าย
 ใหม่นั้นก็ให้ยอมให้หลุดจากข้ายไปได้ เสมอด้วยโทสะไม่มี ดังนี้รวม
 เรียกว่า หินธรรม

สัตว์บุคคลใดจะรู้หรือไม่รู้ก็ตาม ซึ่งหินธรรมนี้ เมื่อเข้าไป
 อาศัยเข้าไปยึดถือก็ดี ปล่อยให้เกิดขึ้นแก่ตนก็ดี ลักษณะการเช่นนั้น
 เป็นความหมายของคำว่าอกุสลาธัมมา บุคคลใดจะรู้หรือไม่รู้ก็ตาม
 เมื่อเจตนากระทำตาม อกุสลาธัมมา ทางกาย ทางวาจา ทางใจ
 แม้แต่อย่างไรก็ตาม การกระทำเช่นนั้นเป็นความหมายของคำว่า
 อกุศลกรรม

บุคคลใดจะรู้หรือไม่ก็ตาม ได้กระทำแล้วซึ่งอกุศลกรรมอัน
 ยังไม่ได้ให้ผลเป็นอโหสิกรรม แม้ประมาณเพียงใดสุดอดีตในอดีต
 ชาติก็ดี สุดอดีตในปัจจุบันชาติก็ดี กระทำปัจจุบันยังไม่ให้ผลในขณะ
 กระทำจะให้ผลในอนาคตก็ดี ลักษณะการเช่นนั้นเป็นความหมาย
 ของคำว่า อาสวกิเลส หรือคำว่า กรรมกิเลส อันจิตสั่งสมหมัก
 หมมไว้

อาสวกิเลส มีประเภท ๔ คือ กามาสวะ ๑ ภวาสวะ ๑
 ทิฏฐาสวะ ๑ อวิชชาสวะ ๑

ที่ว่า กามาสวะ นั้น ได้แก่ นามรูป คือ กาย เวทนา จิต ธรรม
 อன்றกรรมกิเลสสังสมไว้แล้วในอดีต ซึ่งเครื่องเศร้าหมองและประกอบ
 ด้วยเครื่องเศร้าหมอง เป็นเหตุทำให้เกิดเป็นสัตว์เดรัจฉาน
 สัตว์นรก เปรต อสุรกาย เหล่านี้เป็นต้น มียูกดี ไม่เป็นเครื่องเศร้า
 หมอง แต่ประกอบด้วยเครื่องเศร้าหมอง อันจะเป็นเหตุให้เกิดหรือ
 เกิดเป็นมนุษย์และเทพในกามภพ เช่น เป็นมนุษย์ทุกตะ เชื้อใจ
 บำไบ้ หุหนวก ตาบอด ง่อยเปลี้ย เหล่านี้เป็นต้น เป็นเทพพวก
 กุมภัณฑ์ ยักษ์มาร อสุร เหล่านี้เป็นต้น มียูกดีนามรูป คือ กาย
 เวทนา จิต ธรรม อันใด มีความใคร่ มีความยินดี มีความปรารถนา
 มีความมุ่งหมายที่จะกระทำบาปอกุศล มลทินโทษทั้งปวง ในปัจจุบัน
 อันจะเป็นเหตุให้เกิดหรือเกิดเป็นอะไรอย่างใด ตามที่กล่าวมาแล้ว
 ข้างต้นนี้คิด รวมเรียกว่า กามาสวะ

ที่ว่า กวาสวะ นั้น ได้แก่ นามรูป คือ กาย เวทนา จิต ธรรม
 อன்றกรรมสังสมไว้แล้วในอดีต ซึ่งจะเป็นเหตุให้เกิดหรือเกิดเป็นเทพ
 ในรูปภพและอรุภพ แต่ยังมีนามรูปอันจะนำให้เกิดหรือเกิดใน
 กามภพ เป็นอะไรอย่างใดดังกล่าวไว้ในกามาสวะนั้น อาศัยอยู่หรือ
 มียูกดี กรรมอันกระทำในปัจจุบัน ซึ่งจะเป็นเหตุให้เกิดดังกล่าว
 แล้วข้างต้นนี้คิด เป็นความหมายของคำว่า กวาสวะ

ที่ว่า ทิฏฐาสวะ นั้น ได้แก่ มิจฉาทิจิ คือ ความเห็นผิดปิดบัง
 อริยสังขาร ๔ ไว้ ไม่ให้เห็นว่าเป็นมลทินทุกข์โทษเสียหายต่างๆ
 ๑ นั้นเป็นสมุทัย คือ กามตัณหา ภวตัณหา วิภวตัณหา อันเป็นเหตุให้
 ทุกข์เกิด ๑ นั้นนิโรธ ดับความทุกข์เพราะเหตุแห่งตัณหาดับไป ๑ น
 มรรค คือทางดำเนินให้ถึงความดับทุกข์ ได้แก่ มรรคประกอบด้วย

องค์ ๘ มีสัมมาทิฏฐิ เป็นต้น สัมมาสมาธิ เป็นที่ ๘ ดังกล่าวแล้ว
 มิจฉาทิฏฐิอันปิดบังสัจจะ คือความเป็นจริงทั้งปวงไว้ ย่อมเป็นเหตุ
 ให้เกิดกามาสวะ ภวาสวะ อวิชชาสวะ ที่ล่วงมาแล้วในอดีตก็ดี ที่
 กำลังจะเกิดอีกก็ดี เรียกว่า ทิฏฐิวาสวะ

ที่ว่า อวิชชาสวะ นั้น ได้แก่ความรู้ผิดทั้งปวง คือความไม่รู้
 ทุกข์ ๑ สมุทัย คือ เหตุให้เกิดทุกข์ ๑ ไม่รู้ความดับทุกข์ ๑ ไม่รู้ทาง
 ดำเนินไปถึงความดับทุกข์ ๑ ไม่รู้อดีต ๑ อนาคต ๑ ไม่รู้จักปัจจุ-
 บัน ๑ ไม่รู้จักปฏิจสมุปบาท คือ อาการของเหตุผล อดีต อนาคต
 และปัจจุบันมีความสัมพันธ์สืบเนื่องกันอย่างไร ๑ ความไม่รู้ทั้ง ๘
 นี้ หมักหมม สะสมอยู่แล้วในอดีต ติดตามมาในปัจจุบันยังจะสะสม
 หมักหมมต่อไปในอนาคตอีก อย่างนี้เรียกว่า อวิชชาสวะ

ญาณอันปรีชาสามารถพิจารณาเห็นแจ้งชัดถึงนามรูป คือ
 กาย เวทนา จิต ธรรม อันประกอบด้วยอัสวกิเลสให้เป็นอัสวชาต-
 พันธ์์ आयตนะ อินทรีย์ ว่ามีอยู่ในผู้บรมอย่างไร จัดเป็นอัสวขยญาณ
 เองนที่ ๑ เมื่อรู้เห็นแจ้งชัดตามความเป็นจริงอย่างไรแล้ว รู้อุบาย
 วิชจัต หรือทำลายอัสวกิเลสให้สิ้นไปได้เป็นอัสวขยญาณเองนที่ ๒
 เมื่อขจัดอัสวกิเลสให้สิ้นไปได้แค่นั้นเพียงใด ก็รู้เห็นแจ้งชัดประ-
 การนั้น ๆ ด้วย จัดเป็นอัสวขยญาณเองนที่ ๓

อัสวขยญาณเองนที่ ๓ นี้แยกทิฏฐิวาสวะออกเป็นประเภท
 หนึ่งต่างหาก เรียกอัสวขยญาณส่วนนี้ว่าตรัสรู้อริยสัจ ๔ แพลและ
 หมายความว่า บรรลุมุขิชา รู้เห็นแจ้งชัดในของจริงอย่างประเสริฐ ๔
 อย่าง

อาสวขยญาณเงื่อนที่ ๓ นี้ อาจแยกประเภทได้ ๓ คือ รู้ส่วน
 อดีตว่า ปุพเพนิวาสานุสสติญาณ ๑ รู้ส่วนอนาคตว่า จุตูปปาตญาณ ๑
 รู้ส่วน ๓ เรียกว่า บัจจุบันนังสญาณ โดยความก็คือ อาสวขยญาณ
 นั้นเอง แต่ที่แสดงไว้แยกกันนั้น ก็เพื่อให้เห็นความสำคัญ ในความ
 มุ่งหมายติดต่อกันว่า ถ้าวิชาทั้งหลายไม่ว่าอย่างใดจะสูงสุดเพียงใด
 มีความปรีชาสามารถเพียงใดก็ตาม ถ้ายังเป็นโลกียะอยู่เพียงใดก็ยัง
 ไม่จัดเป็นอาสวขยญาณเพียงนั้น เมื่อวิชาทั้งหลายดังกล่าวแล้ว
 ประชุมพร้อมกันเพื่อกระทำกิจจัด นามรูป คือ กาย เวทนา จิต
 ธรรม อันประกอบด้วยอัสวกิเลส เพื่อให้บังเกิดอริยมรรคญาณเมื่อ
 ใด วิชาอันประชุมพร้อมกันนั้นก็รวมเรียกว่า อาสวขยญาณอันเป็น
 โลกุตตรมรรคเมื่อนั้น

อาสวขยญาณอันกระทำกิจในอริยมรรคมีเขต ๔ มีวัตถุ ๑๐
 ที่ว่าเขต ๔ นั้น คือ โสดาปัตติมรรคและผลเขตที่ ๑ สกิทากามิ-
 มรรคและผลเป็นเขตที่ ๒ อนาคามิมรรคและผลเป็นเขตที่ ๓ อร-
 หัตตมรรคและผลเป็นเขตที่ ๔

ที่ว่าวัตถุ ๑๐ หรือสังโยชน์นั้น คือ

๑. สักกายะ ได้แก่ นามรูป คือ กาย เวทนา จิต ธรรม
 ซึ่งประกอบด้วยอัสวกิเลส อันกรรมกิเลสสั่งสมไว้แล้วจะเป็นเหตุ
 ให้อุบัติ หรือเกิดเป็นเปรตอสุรกาย สัตว์เดรัจฉาน สัตว์นรก ตลอดจน
 จนความเป็นมนุษย์ บ้า ใ้ หูหนวก ตาบอด เหล่านนี้เป็นต้น อัน
 อาสวขยญาณเงื่อนที่ ๑ พิจารณาเห็นแล้วเรียกว่าสักกายทิฏฐิ

๒. วิจิกิจฉา ได้แก่ ความสงสัยไม่รู้ตามเป็นจริงว่านามรูป

คือ กาย เวทนา จิต ธรรม อย่างไร ๑ นามรูป อดีต อนาคต ปัจจุบัน เป็นเหตุเป็นปัจจัยแก่กันอย่างไรแค่ไหนเพียงใด ๑ นามรูปอันใด ซึ่งกรรมสั่งสมไว้ประกอบด้วยอัสวกิเลสเป็นอย่างไรมีอะไรบ้าง ๑ ไม่รู้ว่าอัสวกิเลสนั้นจะรู้เห็นแจ้งชัด และขจัดให้สิ้นไปตามลำดับได้ด้วยอัสวขยญาณเท่านั้น ๑

๓. สลัปปัตตปราสาท ในที่นี้ได้แก่ความบกพร่องแห่งศีล และจริยาวัตรของความเป็นมนุษย์ อันจะเป็นเหตุให้เกิดเป็นมนุษย์ บ้า ใ้ หูหนวก ตาบอด เป็นต้น และเป็นกัมภังค์ ยักษ์ มาร อสูร เป็นต้น ๑ การอบรมจิตผิควิธี ไม่อาจบรรลุมรรคผลนิพพานได้ แต่สำคัญผิคว่าบรรลุหรืออาจบรรลุได้ ๑

วัตถุประสงค์ ๓ นี้ อัสวขยญาณแห่งอริยมรรคญาณเขตที่ ๑ ย่อมละหรือขจัดเสียได้เป็นเหตุให้อุบัติหรือเกิดเป็นมนุษย์และเทพที่ บริสุทธิบริบูรณ์ในกามสุคติภพ หรืออุบัติเป็นเทพในสุคติรูปภพตาม กำลังมาน

๔. กามราคะ ได้แก่ ความใคร่ ความกำหนัดยินดีในกาม กามสุคติภพอันยังมีในโสดาบุคคล แต่ไม่ละเมิดศีล

๕. พยาบาท ได้แก่ อาฆาตเคืองแค้นอันยังมีในจิตโสดา บุคคล แต่ไม่ละเมิดศีล

วัตถุประสงค์หรือสังโยชน์ ๔, ๕ นี้ อัสวขยญาณแห่งอริยมรรค- ญาณเขตที่ ๒ คือ สกิทากามิมรรค ย่อมทำให้มีกำลังน้อย เบบาง อันจะเป็นเหตุให้ความอุบัติในกามสุคติภพ มีกำหนดชาติความเกิด

น้อยลง เช่น โสดาบางพวกต้องเกิดอีก ๓ชาติ ก็จะเหลืออีก ๑ชาติบ้าง ๒ชาติบ้าง ๓ชาติบ้าง

สังโยชน์ที่ ๔, ๕ นี้ อาสวขยญาณแห่งอนาคามีมรรคย่อมละได้เด็ดขาด หมายความว่าได้ละ นามรูป อันเกิดแต่กามราคะ อันจะเป็นเหตุให้เกิดเป็นมนุษย์และเทพในกามภพอีก ละหรือขจัดความพยายามอันจะเป็นเหตุอุบัติ เป็นเทพวิปាកาสูร เช่น กุมภภันท์ ยักษ์ มาร อสูร เป็นต้น

อาสวขยญาณแห่งอนาคามีมรรคเขตที่ ๓ นี้ เป็นเหตุให้อุบัติหรือเกิดเป็นวิสุทธิพรหมในสุทธาวาส ๕ ชั้น ชั้นใดชั้นหนึ่งตามกำลังฌานของตน คือ ปฐมฌานถึงปัญจฌานไม่ต้องกลับมาเกิดเป็นมนุษย์และเทพในกามเทพ และรูปพรหมโลกิยะอันยังมีกามาสวะเหลืออยู่อีกต่อไป

วัตถุหรือสังโยชน์ที่ ๖ รูปราคะ ได้แก่ นามรูปอันกรรมสั่งสมไว้ ซึ่งจะนำให้อุบัติหรือเกิดในรูปภพตามกำลังฌานที่ ๑ ถึง ๔ รวม ๑๑ ชั้น รวมเรียกว่า รูปราคะ แม้ความอุบัติเป็นวิสุทธิพรหมในสุทธาวาสตามกำลังฌานแห่งอนาคามีมรรค แต่ที่ ๑ ถึงที่ ๕ ก็รวมเรียกว่า รูปราคะ

วัตถุหรือสังโยชน์ที่ ๗ อรูปราคะ ได้แก่ นามรูป คือ กาย เวทนา จิต ธรรม อันกรรมสั่งสมไว้ ซึ่งจะนำให้อุบัติเป็นอรูปพรหมตามกำลังฌานแต่ ๑ ถึง ๔ ชั้น รวมเรียกว่า อรูปราคะ

วัตถุหรือสังโยชน์ที่ ๘ یمانะ ได้แก่ นามรูปอันมานานุสัย

นอนเนื่องอยู่ในสันทานเป็นเหตุให้ถือตัว ถือผิด ต่ำถ้อยผิด ให้ติด
ในภพทั้งปวง

วัตถุหรือสังโยชน์ที่ ๕ อุทธัจจะ ได้แก่ ความฟุ้งซ่านไปตาม
อารมณ์หรือรูปนิमित อนุนิमित ไม่กำหนดแน่นอนเด็ดขาดลงได้
เรียกว่าอุทธัจจะ ในเมื่อขณะอนาคามีผลกระทำให้อาสวขยญาณใน
เขตที่ ๔ ดังกล่าวหรืออรหัตตมรรคาสวขยญาณในเขตให้สิ้นไป

สังโยชน์ที่ ๑๐ อวิชชา ได้แก่ ความไม่รู้ดังกล่าวแล้วใน
อวิชชาสวะ แต่ในขั้นเป็นอวิชชาอันเหลืออยู่เป็นเหตุให้ติดอยู่ในรูป
ราคะ อรูปราคะ และกิเลสละเอียดนอนเนื่องอยู่ในสันทานที่เรียกว่า
อนุสัยกิเลส

สังโยชน์ที่ ๖, ๗, ๘, ๙, ๑๐ นี้ อสวขยญาณแห่งอรหัตต-
มรรคญาณ ย่อมละหรือขจัดไปได้เด็ดขาดอย่างสิ้นเชิง

วัตถุหรือสังโยชน์ แปลและหมายความว่า วัตถุได้แก่
อารมณ์คือนามรูป นิमितอันญาณพึงรู้ด้วยการกำหนดพิจารณาให้รู้
เห็นแจ้งชัดตามเป็นจริงว่า นามรูป คือ กาย เวทนา จิต ธรรม
อันใดเป็นสังโยชน์คือเครื่องผูกมัดหรือประกอบไว้ซึ่งกรรม และผล
แห่งกรรมอันกระทำแล้วในอดีตให้สืบเนื่องกับปัจจุบัน กรรมและ
ผลปัจจุบันสืบเนื่องไปถึงอนาคตเป็นเหตุให้บุคคลต้องอยู่ในข่ายหรือ
เครื่องผูกมัดแห่งสังสารทุกข์ ชาตินี้ ชาติหน้า และชาติต่อไป
ให้สืบเนื่องถึงกันไม่สิ้นสุดลงได้ จึงเรียกนามรูปอันเกิดแต่กรรมทั้ง
หลายเหล่านั้นว่า “สังโยชน์” อันจะละหรือขจัดเสียได้ด้วยอสวขย-
ญาณในอริยมรรคญาณตามลำดับดังก็กล่าวแล้ว

ได้แสดงถึงแนวทางและเขตการอบรมจิตด้วยสมถะและวิ-
 ปัสสนากัมมัฏฐานตามหลักอันมีนามบัญญัติว่า อัญจังกิกรมรรคหรือ
 มรรคมืองค์ ๘ คือ ทางดำเนินไปสู่จุดความมุ่งหมายได้ถูกต้องไม่
 ผิดพลาด หวังว่าพอจะเป็นเครื่องอุปการณืกันความสำคัญผิด กันการ
 โต้เถียงติเตียนซึ่งกันและกันในหมู่ผู้อบรมจิต เพื่อบรรลุความมุ่ง
 หมายว่าผิดบ้าง ตัดบ้างเหล่านั้นเป็นตัวอย่าง แท้จริงการอบรมจิตนั้น
 ใครจะอบรมด้วยวิธีอย่างใด ๆ ก็ตาม ถ้าวิธีนั้น ๆ เป็นไปให้เกิดวิชา
 และความเห็นชอบหรือสงบระงับจากกิเลส วิธีนั้น ๆ ชื่อว่า สมถ-
 กัมมัฏฐานหรือสัมมาสมาธิ และวิปัสสนากัมมัฏฐานหรือปัญญาทั้ง
 หหมด

มรรคคือทางดำเนินมืองค์ ๘ ได้แก่ สัมมาทิฏฐิ เป็นต้น
 สัมมาสมาธิเป็นที่ ๘ นี้ เป็นวิชาด้วย เป็นจรณะด้วย มรรคคือความ
 เห็นชอบ ความดำริชอบ สงเคราะห์ด้วยวิปัสสนา เป็นจรณะ คือ
 ยานเครื่องนำไป คือวิปัสสนา มรรคอีก ๖ ประการ สงเคราะห์ด้วย
 สมถะเป็นจรณยานเครื่องนำไป คือ สมถะ

สมถะและวิปัสสนาเป็นวิชาให้เกิดวิชาต่างๆ ดังกล่าวแล้ว
 เป็นวิชาสำคัญ ผู้มุ่งหมายต่อผลแห่งการกระทำกิจการงานทั้งปวง
 จึงเป็นการสมควรที่ทุกคนพึงกระทำให้มีให้เกิดขึ้นในตน วิชาทั้ง
 หลายดังกล่าวแล้วทั้งหมด ย่อมเป็นประโยชน์สาธารณะทั่วไปแก่ผู้
 ประกอบกิจการทั้งปวงฝ่ายโลกียะทั้งฝ่ายโลก ฝ่ายธรรม แต่โลกุต-
 ตระ ถ้าขาดวิชา คืออสาชยญาณเงื่อนที่ ๓ แล้ว ก็ย่อมไม่สำเร็จ
 ประโยชน์ในการกระทำกิจการงานฝ่ายโลกุตตรมรรคได้

ผู้อบรมจิตถึงพร้อมด้วยวิชาดังกล่าวมาแล้วนี้ ย่อมหมายความว่า ถึงพร้อมจรณะคือยานพาหนะเครื่องนำไปให้ถึงที่หมาย หรือสำเร็จความมุ่งหมายด้วย

วิชาตามที่แสดงไว้นี้ ขออย่าให้เห็นประโยชน์ดังนี้

๑. ทิพจักขุ ตาทิพย์ สามารถมองเห็นภายในร่างกายของตน เห็นตามจริงทุกส่วน แม้ที่สุดวิทยาการทางโลกไม่สามารถจะเห็นได้ เช่น กายพลังแสงคือกายประสาท และกายวิญญาณอันซ้อนกายเนื้ออยู่ เป็นต้น และสามารถมองทะลุอดสิ่งที่กำบัง เช่น ภูเขา แผ่นดิน และน้ำ เหล่านนี้เป็นต้น ไปเห็นสิ่งที่ต้องการได้ และสามารถเห็นโลกทิพย์ และโลกอันตั้งอยู่ในความมืดทั้งปวงได้ตามความต้องการในความสามารถของตน

๒. ทิพโสตตะ หูทิพย์ สามารถฟังเสียงต่างๆ ในโลกมนุษย์ สุดไกลและสุดใกล้ และโลกทิพย์ทั้งปวงได้ตามต้องการฟังในความสามารถของตน

๓. เจโตปริยญาณ ใจทิพย์ สามารถกำหนดวารจิตของตนเองและผู้อื่นได้ตามต้องการในความสามารถของตน

๔. อตัตังสญาณ และปุพเพนิวาสานุสสติญาณ สามารถเปิดฉากให้ใจรู้ หูได้ยิน ตาเห็น บันทึกภาพ เสียงและเหตุการณ์ต่างๆ อันผ่านมาแล้วในโลกมนุษย์และโลกทิพย์ เช่น ที่เทวโลก และยมโลก บันทึกการกระทำความดีความชั่วของบุคคลต่างๆ ไว้ว่าเป็นอย่างไรได้ตามความประสงค์ในความสามารถของตน

๕. อนาตังสญาณและจุตฺตยาปตฺตญาณ สามารถพยากรณ์

เหตุการณ์ล่วงหน้าได้ก่อนว่า อะไรจะเกิดขึ้นอย่างไร จะมีคุณมีโทษอย่างไร สิ่งไม่มีโทษจะแก้ไขให้หมดไปไม่ให้เกิดขึ้นได้อย่างไร จะไปหาใครด้วยธุรกิจอย่างไร จะพบและสำเร็จความมุ่งหมายหรือไม่อย่างไร ใครจะมาหาดีหรือร้ายอย่างไร ญาณทั้งสองนี้ก็สามารถพยากรณ์ล่วงหน้าได้ตามความสามารถของตน แต่ย่อมพยากรณ์ได้ว่าตนกระทำการกรรมอย่างไร จะได้ผลอย่างไร แก้ไขน ึ่งเพียงใด ตายจากชาตินี้แล้วจะเกิดเป็นอย่างไร ที่ไหน อย่างไร

๖. อิทธีวิธิ และมโนมยิทธิ วิชาทั้งสองนี้ ย่อมเป็นวิชาแสดงความสามารถเจ้าของวิชา ในการประกอบกิจการงานทั้งปวงให้สำเร็จผลแห่งความมุ่งหมาย ตามความสามารถของตน ประการหนึ่งย่อมสามารถแยกนามรูปคือกาย เวทนา จิต ธรรม ออกเป็นส่วนๆ คือ ส่วนธาตุ ชั้นันท์ आयตนะ อินทรีย์ ส่วนรูป อรูป จิต เจตสิก เหล่านี้เป็นต้น สามารถดับ สามารถพิจารณาอารมณ์ คือ กาย เวทนา จิต ธรรม ได้ตามความประสงค์ สามารถแยกกายในกายที่ไม่ติดทมจันเกิดขึ้นเฉพาะหน้าอันผู้นับันดาลมา เช่น ใครสักคนคิดร้ายต่อตน เป็นเหตุให้เห็นนิमितเป็นรูปยักษ์เกิดขึ้น เป็นต้น สามารถถอดกายในไปสู่โลกทิพย์ทั้งปวง ไปสู่ดวงดาวต่างๆ ได้ตามประสงค์ โดยไม่ต้องโดยสารดาวเทียมหรือจรวดของพวกนักวิทยาศาสตร์ สามารถขจัดโรครกัยไข้เจ็บที่เกิดขึ้นแก่ตนได้ เหล่านี้เป็นต้น วิชาที่กล่าวมาแล้วล้วนแต่เป็นวิชาที่เป็นประโยชน์แก่บุคคลผู้กระทำใหม่จนแก่ตน ในปัจจุบันชาตินี้และชาติหน้า แม้ที่สุดประโยชน์สูงสุด คือ นิพพาน อันจะกระทำให้ตนพ้นจากทุกข์ภัยพิบัติทั้งปวง ไม่ต้องเกิด แก่ เจ็บ ตายอีกต่อไป

วิชาตามที่กล่าวมาทั้ง ๖ นี้ ตามที่แสดงไว้ในบาลีสถนมาก กล่าวถึงการแสดงฤทธาศักดานุภาพให้ปรากฏแก่บุคคลภายนอกในความมุ่งหมายต่างๆ ไม่ตรงกับความมุ่งหมายดังกล่าวแล้วนี้ จนเป็นเหตุให้ผู้บรมจิต ตามคำสอนของพระพุทธศาสนาบางพวกกล่าวติเตียนว่าผู้กระทำวิชาทั้งหลายเหล่านี้ให้เกิดมีขึ้นแก่ตน เป็นการปฏิบัติผิดหลักคำสอนของพระพุทธเจ้าบ้าง ติเตียนว่าปฏิบัติผิดบ้าง ปฏิบัติติดบ้าง แม้แต่สมถกัมมัฏฐานอันเป็นวิชาซึ่งเป็นหลักรากฐานในพระพุทธศาสนา ก็ถูกติเตียนว่าปฏิบัติผิดไปด้วย

แต่อย่างไรก็ตาม ผู้ปฏิบัติตามหลักในหนังสือคู่มือนี้พึงถือเอาความมุ่งหมายสำคัญดังกล่าวแล้ว แม้ใครจะติเตียนว่าปฏิบัติติดวิชาที่ยังดีกว่าติดวิชาหรือไม่พ้นวิชา ดังนั้น จงทำวิชาให้เกิดแก่ตน เมื่อเกิดแล้วจงใช้วิชาให้สำเร็จประโยชน์ที่มุ่งหมายแม้จะสามารถใช้แสดงฤทธาศักดานุภาพได้ ก็จงนำไปใช้ในทางที่เป็นประโยชน์แก่ตนและเกื้อกูลผู้อื่นหรือสังคมที่ไม่ผิดกฎหมาย และศีลธรรม เช่นใครเจ็บไข้ได้รับภัยอันตรายใดๆ ถ้าช่วยให้เขาหายจากโรค หรือรอดพ้นจากอันตรายได้ก็จะเป็นบุญกุศล ในส่วนแผ่วิหารธรรมในด้านวัตถุอย่างหนึ่ง

สมัยนี้เป็นยุควิทยาศาสตร์ก้าวหน้าไปอย่างรวดเร็ว จนเป็นเหตุให้พวกที่ไม่นับถือศาสนาทำให้ศาสนาเสื่อมทรามลง เกือบกว่าครึ่งโลกอยู่แล้ว จึงไม่เป็นการสมควรและชอบด้วยเหตุผลเลย ที่ศาสนิกชนทั้งหลายแม้จะต่างวิธีกัน แต่ก็รับประกาศิตมาจากพระเจ้าคือ องค์ศีลธรรมองค์เดียวกัน จะคอยติเตียนเหยียบย่ำกันเอง จะคอยกัดกันขัดขวางซึ่งกันและกันให้ต่ำทรามและพินาศไป จะไม่เป็น

การสมควรและชอบด้วยเหตุผลเลยหรือ ที่จะรวมกันศึกษากันว่า
หาความจริงให้เป็นหลักวิชาสากล เพื่อเป็นประโยชน์แก่ตนและ
สังคมให้ตั้งอยู่ในความสุขและสันติต่อไป

สมัยนี้ผู้นำประเทศต่าง ๆ ทั่วโลก ได้ตั้งองค์การสหประชา
ชาติ โดยวัตถุประสงค์เพื่อจะให้โลกตั้งอยู่ด้วยความสุขและสันติ แต่
ถ้าเราติดตามสอบสวนผลงานของสหประชาชาติแล้ว เราก็จะเห็นได้
ว่า พวกที่ไม่นับถือศาสนาเป็นฝ่ายรุกราน เป็นฝ่ายเห็นขี้ขี้ไม่ให้ผล
งานของสหประชาชาติบรรลุวัตถุประสงค์ ตามที่นำเรื่องนั้นมากล่าวใน
หนังสือ เพื่อนำให้เห็นความสำคัญว่า ศาสนาเป็นหลักธรรมประจำโลก
คอยค้ำจุนหนุนให้โลกตั้งอยู่ด้วยความสงบสุข กฎหมายที่บังคับใช้ใน
ประเทศที่นับถือศาสนาทุกประเทศย่อมรับรองกันอยู่ทั่วไปว่าศาสนา
เป็นเหมือนดั่งรากแก้วของกฎหมายนั้น ๆ ประการหนึ่ง เพื่อจะให้
เห็นความสำคัญว่า จะเป็นไปได้หรือไม่ว่า ผู้นำศาสนาต่าง ๆ อาจจะ
จัดตั้งองค์การศาสนา วางหลักศาสนาสากลขึ้น เพื่อวัตถุประสงค์
ร่วมกันในอันที่จะห้ามกันปิดกันไม่ให้คิดทำลายซึ่งกันและกัน ต่าง
สนับสนุนค้ำจุนซึ่งกันและกันให้เป็นปึกแผ่นแน่นหนายิ่งขึ้น ต่อต้าน
ถ้อยคำของพวกไม่นับถือศาสนา ที่กล่าวว่าศาสนาเป็นเหมือนดั่งยา
เสพติด เป็นพิษร้ายต่อสังคม เป็นเหมือนตุ่มน้ำหนักถ่วงความเจริญ
ของโลก

หลักการในพระพุทธศาสนาตามที่นำมาแสดงไว้นี้ ย่อมอาจ
จะเป็นหลักศาสนาสากลได้ แต่ข้อสำคัญมีอยู่ว่า ผู้นำศาสนานั้น
ไม่นับถือเพียงแต่รับฟัง และพิธีการทางศาสนา เช่น สวดมนต์ ไหว้
พระเท่านั้น จำเป็นต้องประพฤติตามด้วย ผู้ประพฤติตามต้องศึกษา

ให้รู้ประโยชน์ของการประพฤติด้วย เมื่อรู้ประโยชน์แล้วพึงกระทำ
ให้ถึงเขตที่เป็นประโยชน์ด้วย เมื่อกระทำให้ถึงเขตที่เป็นประโยชน์
จริงๆ เช่น เมื่อได้ทิพจักขุ คือ ตาทิพย์สามารถพิจารณาส่วนร่างกาย
ต่างๆ ได้แล้ว ต้องบริหารสุขภาพร่างกายให้ปราศจากโรคภัย
เบียดเบียน โดยพิจารณาให้รู้เห็นว่าเป็นโรคอะไร ตั้งอยู่ตรงไหน
แล้ว พึงจัดให้หายไป ดังนี้เป็นตัวอย่าง

การที่จะกระทำให้ถึงเขตที่เป็นประโยชน์ ต้องดำเนินหลัก
สากลอันมีนามบัญญัติว่า อัญจังกิम्मรรค คือมรรคมืองค์ ๘ ดังกล่าว
แล้ว

การอบรมจิตตามหลักอัญจังกิम्मรรค สติกระทำหน้าที่ตั้ง
อารมณ์ คือ กาย เวทนา จิต ธรรม ให้เป็นนิมิต เครื่องกำหนดของ
จิต อาตาปี คือความเพียร เป็นกำลังให้จิตกระทำกิจสำเร็จ มี
สัมปชัญญะความรู้สึกไม่ละอารมณ์ที่กำหนดอยู่เป็นเครื่องมือ
พิจารณาอารมณ์มิให้ลมหง มาระเบียบเป็นเครื่องมือนำสิ่งที่ไม่ต้อง
การให้หมดไปกระทำสิ่งพึงประสงค์ให้เกิดขึ้น รวมเรียกว่ามหาสติ
บัญญัติ ๔ (ดูรายละเอียดในภาคทฤษฎีหรือมหาสติบัญญัติสูตร)

กาย เวทนา จิต ธรรม ทั้ง ๔ นี้ เป็นที่ตั้งแห่งความระลึก
ของสติ หรือบุคคลพึงตั้งสติระลึกูแจ่งชัด ชง กาย เวทนา จิต ธรรม
ตามเป็นจริงอย่างไร จึงเรียกว่ามหาสติบัญญัติ

มหาสติบัญญัติ ย่อมเป็นที่สบายแก่บุคคลทุจริต เช่น บุคคล
ที่มัตถนาหยาบ พิจารณาก่อน ตัณหาละเอียดพิจารณาเวทนา

ก่อน ทิฏฐิหยาบหรือกล่าวพิจารณาจิตก่อน ทิฏฐิละเอียดก่อนพิจารณา
 ธรรมก่อน แต่ตามธรรมดาเราไม่ทราบว่า มีต้นหาทิฏฐิอย่างไร ใน
 หนังสือคู่มือ^๕ให้พิจารณากาย เวทนา คู่กัน จิต ธรรม คู่กัน ทั้งสองคู่
 พิจารณาพร้อมกัน ดังได้แนะวิธีพิจารณาไว้ท้ายภาคนี้

มหาสติบัญญัติ^๖ย่อมพิจารณาได้ทุกอริยาบถ คือ นั่ง ยืน เดิน
 นอน ย่อมพิจารณาได้ทุกโอกาส ทุกสถานที่ ย่อมพิจารณาได้ทุก
 คน ทุกเพศ ทุกวัย นับแต่เด็กรู้เดียงสาขึ้นไป ไม่เลือกว่า จะเป็น
 นักศึกษา นักธุรกิจทุกประเภท แม้ผู้มีความทุกข์โศกมีโรคภัยต่าง ๆ
 ก็ย่อมนำเอาเรื่องนั้นมาเป็นอารมณ์ของสติได้

ทุก ๆ คนมีมโนคติ คือ อานาจนิกเป็นปกติธรรมดาด้วยกัน
 ทุกคน ถ้าผู้ใดมีระเบียบควบคุมความนึก ก็ชื่อว่าผู้นั้นอบรมกัมมัฏ
 ฐาน และเรียกผู้นั้นว่า มีสติสัมปชัญญะ

นักศึกษาผู้มุ่งไปในการศึกษา นักธุรกิจมุ่งในธุรกิจ ผู้มีความ
 ทุกข์มุ่งหาทางให้ตนพ้นทุกข์ ผู้ป่วยมุ่งจะให้ตนหายจากการป่วย
 เหล่านี้แต่ละคนย่อมหาวิธีให้ตนสำเร็จความมุ่งหมาย ลักษณะการ
 เช่นนั้น ๆ เรียกว่ากัมมัฏฐานทั้งสิ้น ผู้ใดนึกถึงเรื่องที่ตนมุ่งหมายติด
 ต่อกันไป ไม่เอาเรื่องอื่นมาปะปนชื่อว่าผู้นั้นมีสมาธิดี ผู้มีสมาธิดี
 ย่อมพิจารณาเห็นเหตุผลแห่งความมุ่งหมายเด่นชัด

บุคคลใดเข้าใจหลักธรรมดาแห่งมโนคติเช่นนั้นแล้ว นำเอามา
 ใช้เป็นอุบายในการอบรมจิตตามหลักมหาสติบัญญัติ^๖ ก็อาจเกิดผลที่
 มุ่งหมายโดยเร็ว ผู้อบรมจิตตามหนังสือคู่มือ^๕ ที่ปรากฏพยานมา
 แล้ว บางคนไม่เกิน ๑ ชั่วโมง ก็ได้แสงสว่างและกำหนดเห็นภายใน

กายได้ สมด้วยที่ท่านรับรองไว้ในมหาสติปัฏฐานสูตรว่า ผู้อบรมจิตตามมหาสติปัฏฐาน อาจสำเร็จภายใน ๗ วัน ๗ เดือน ๗ ปี

การอบรมกัมมัฏฐานเป็นเรื่องทางใจ เรียกว่า มโนคติหรือมโนภาพเพราะอารมณ์หรือนิมิตปรากฏขึ้นในจิต เช่น บริกรรมนิมิตได้แก่ ความนึกคิดถึงอารมณ์ติดต่อกันไปตลอดสายจนกว่าจะสุดความมุ่งหมายหรือสุดเขตแห่งบริกรรมนิมิต เมื่ออุคคหนิมิตเกิดขึ้นอุคคหนิมิตได้แก่ความปรากฏเป็นกายหรือดวง หรือวัตถุอย่างใดอย่างหนึ่งเกิดขึ้นเป็นภาพปรากฏเหมือนดังภาพยนตร์ หรือโทรภาพแต่ยังเลื่อนรางไม่แจ่มชัดจนกว่าปฏิภาคนิมิตจะเกิดขึ้นต่อจากอุคคหนิมิตนั้น ปฏิภาคนิมิตได้แก่แสงสว่างที่เกิดขึ้นในจิตให้เห็นภาพนั้นชัดแจ้ง

มโนภาพหรือมโนคติแบ่งเป็น ๒ ประเภทดังนี้ คือ

๑. มโนภาพที่เป็นสาธารณะทั่วไปแก่ทุก ๆ คนในโลก ซึ่งมีลักษณะการดังนี้ คือ

ก. มโนภาพมืด ได้แก่ การที่ทุก ๆ คนนึกถึงสิ่งของสัตว์บุคคลต่าง ๆ หรือคิดจะทำอะไรอย่างไร ภาพหรือสิ่งนั้น ๆ ย่อมปรากฏขึ้นก่อน เช่นจะเขียนอักษร ก. อักษร ก. ต้องเกิดขึ้นในใจก่อน จึงเขียนอักษร ก. ได้ ดังนี้เป็นตัวอย่าง

ข. มโนภาพสว่าง ได้แก่ มโนภาพที่เกิดขึ้นแก่บุคคลขณะที่นอนหลับฝันเห็นอะไรไปที่ไหนบ้าง บุคคลสลบตัญญาสลบ คนตายแล้วกลับฟื้นคืนชีพอีกเห็นภาพต่าง ๆ เหมือนฝันบ้าง คนตาย

เมื่อขณะจะดับจิตเห็นภาพต่าง ๆ เพราะกรรมดีกรรมชั่วอย่างใดมีกำลังกว่า บันดาลให้เห็น เพื่อนำให้ไปเกิดเป็นอะไร ที่ไหนตามภาพ และสถานที่เห็น เช่น เห็นสัตว์เดรัจฉานต้องเกิดเป็นสัตว์เดรัจฉาน เป็นต้น มโนภาพต่าง ๆ ดังกล่าวมานี้ ย่อมเป็นไปตามยถากรรม ไม่อยู่ในอำนาจของใครที่จะเลือกเอาตามความปรารถนาหรือความต้องการ

๒. มโนภาพที่เกิดขึ้น มีขึ้นแก่ผู้อบรมจิตหรือกัมมัฏฐานเป็นพิเศษ ซึ่งมีลักษณะการดังนี้ คือ

ก. มโนภาพมืด ได้แก่ การที่ผู้อบรมนี้กำหนดอารมณ์อันเป็นที่ตั้งแห่งสติยังอยู่ในเขตประเภท ๑. ก. ดังกล่าวแล้ว หรืออยู่ในชั้นบริกรรมนิมิต อย่างนี้ไม่สำเร็จความมุ่งหมายตามหลักมรรคมืองค์ ๘

ข. มโนภาพสว่างชั้นอุคคหนิมิต นำให้เห็นอารมณ์ที่กายเป็นต้นเลื่อนรางบ้าง ชัดบ้าง และนิมิตหรืออารมณ์ที่เห็นเกิดขึ้นเองหายไปเอง ไม่อยู่ในอำนาจนึกของผู้อบรมอย่างนี้ ยังอยู่ในเขตอุคคหนิมิต และอยู่ในเขตมโนภาพสว่างประเภท ๑. ข. ดังกล่าวแล้ว ดังนี้ ยังไม่สำเร็จความมุ่งหมายตามหลักแห่งมรรคมืองค์ ๘

ค. มโนภาพสว่าง ชั้นปฏิภาคนิมิตได้แก่แสงสว่างเกิดขึ้นในจิตอาจนำให้เห็นนิมิตมีภายในกาย เป็นต้น แต่บางทีนึกเห็นได้ บางทีนึกเห็นไม่ได้ หรือบางทีนิมิตเกิดขึ้นเอง กำหนดให้หายไปไม่ได้ หรือจะกำหนดให้อยู่เพื่อพิจารณาก็ไม่ปรากฏอยู่ให้พิจารณา ดังนี้ เป็นต้น อย่างนี้จัดเป็นขั้นอุษารสมาธิ นับว่าเฉียดหรือใกล้สำเร็จ

ความมุ่งหมายในการอบรมจิตหรือกัมมัฏฐาน ตามหลักอัฐังคิก-
มรรค หรือมรรคมืองค์ ๘

ง. มโนภาพขึ้นปฏิภาคนิมิต ตามหมายอักษร ก. นั้นเอง
ต่างแต่ผู้อบรมสามารถกำหนดอารมณ์มีกายเป็นต้น ได้ตามใจนึก จะ
นึกให้เห็น ให้อาย ให้อับ ให้อึด ให้อึดขึ้น ตั้งอยู่อย่างไร นานเท่าใด จะ
พิจารณาอย่างไร ก็ได้ตามประสงค์ เช่น จะพิจารณากายนอกก็เห็น
ตลอดตลอดไปรุ่งไปทุกส่วน เป็นต้น ดังนี้ว่าเริ่มเข้าถึงเขตที่มุ่ง
หมายตามหลักมรรคมืองค์ ๘ จัดเป็นขั้นอัปปนาสมาธิ และปัญญา
ที่มุ่งหมายตามกำลังฉาน แต่พึงเข้าใจไว้ด้วยว่า ถ้าอัสวขยญาณ
เงื่อน ๓ ยังไม่เกิดกระทำกิจจัตวาอัสวกิเลสแล้วเพียงใด ก็ยังจัดอยู่
ในเขตสำเร็จความมุ่งหมายขั้นโลกิยมรรคเท่านั้น ต่อมาได้อัสวขย-
ญาณเงื่อน ๓ เกิดขึ้นกระทำกิจจัตวาอัสวกิเลสแล้ว เมื่อนั้นก็นับว่า
สำเร็จความมุ่งหมายขั้นอริยมรรคมืองค์ ๘ ได้

ตามที่บรรยายมาแล้ว หวังว่าพอจะทำให้เข้าใจหลักการการ
ประพฤติปฏิบัติตามหลักสากลอันมีนามบัญญัติว่า อัฐังคิกมรรค
เพื่อกันปฏิบัติผิดความมุ่งหมายพอสมควรแล้ว จึงขอแนะวิธีหรือ
อุบายในการอบรมจิต หรือกัมมัฏฐานดังต่อไปนี้ คือ

อุปกิจควรทราบและควรทำก่อนปฏิบัติ

ก. พึงทราบและเข้าใจเรื่องกายพอสังเขปต่อไปว่า กายเนื้อ
ที่มองเห็นอยู่ด้วยตาเนื้อของเรา ประชุมกันเกิดขึ้นด้วยธาตุ ดิน
น้ำ ไฟ ลม มีธาตุประกอบอยู่ด้วยคือ สี กลิ่น รส โอชา รวม ๘ น
เหมือนรูปหุ่นมีกายอื่น ๆ อาศัยอยู่หรือตั้งอยู่ดังต่อไปนี้ คือ

๑. กายภูตรูป ประชุมกันเกิดขึ้นด้วยธาตุ ๔ คือ ดิน น้ำ ไฟ ลม แต่ละธาตุประกอบเป็นกายชีวิตนวกะหรือเป็นกายชีวิตินทรีย์ โดยมีธาตุ ๕ กลิ่น รส โอชา และชีวิตินทรีย์ประกอบเข้าด้วยเหมือนกันทั้ง ๔ ธาตุ รวมกันเป็นชีวิตินทรีย์ซ่อนกายรูปหุ่นอยู่

คนเราถ้าไม่มีชีวิตินทรีย์แม้แต่รูปหุ่นก็คือคนตาย ถ้าหากมีเพียงชีวิตินทรีย์ก็เป็นอสังขญีสัตว์ ไม่ต่างอะไรกับพืชและพฤกษชาติต่าง ๆ

๒. กายภาวะ ประชุมและประกอบด้วยธาตุ คือ ดิน น้ำ ไฟ ลม ๕ กลิ่น รส โอชา ชีวิตินทรีย์ และภาวรูป รวมเป็น ๑๐ บอกลให้ทราบว่า ใครเป็นหญิงหรือชาย ถ้าไม่มีกายนี้ก็ไม่มีปรากฏเพศ

๓. กายประสาท เป็นกายพลังแสงประกอบขึ้นด้วยธาตุ ดิน น้ำ ไฟ ลม ๕ กลิ่น รส โอชา ชีวิตินทรีย์ และพลังแสงรวมเป็น ๑๐ เรียกว่ากายประสาท กายนี้เป็นกายให้รู้สึกสัมผัสกับสิ่งถูกต้องอวัยวะต่าง ๆ ของร่างกาย ถ้าขาดกายนี้คนเราก็จะไม่มีความรู้สึกอะไร กายนี้จะซ่อนกายภาวะอยู่อีกชั้น ๑

๔. กายอากาศ หรือกายปริณทรูป กายนี้จะมีปกคลุมแผ่ประจําอยู่ทุกกายตามที่กล่าวมาแล้ว

๕. กายวิญญูณ เป็นกายซ่อนปกแผ่ไปทั่วกายประสาท สำหรับรู้ว่าอะไรเป็นอะไรมาสัมผัสกายที่กายประสาทรู้สึกแล้วนั้น

๖. กายที่กล่าวมาแล้วทั้งหมดนี้ซ่อนกันอยู่เป็นชั้น ๆ และกายดังกล่าวแล้วทั้งหมดนี้ก่อนหน้าสำคัญที่สุดอยู่ก่อนหน้าขนาดเท่า

กำมือของทุก ๆ คน เรียกสาธุระทั่วไปว่าหัวใจ จุดหมายในศูนย์กลางกลางรูปหัวใจนี้มีวิบากชั้น คือรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ รวมเป็นกายเหมือนกับกายนอกทุกประการ เว้นแต่กายรูปหุ่นคือกายเนื้อไม่มีเท่านั้น กายนี้ตั้งอยู่กึ่งกลาง มีดวง เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ สำหรับเป็นตัวปรุ้งล้อมอยู่อีก ๔ ทิศ กายนี้เล็กมาก ในปรมัตตสังกหะ กล่าวว่ เมื่อแรกคนเราจะเกิดในท้องมารดามีกายภาวะ ๑ กายประสาท ๑ กายวิญญาณ ๑ หทัยวัตถุคือหัวใจ มีปฏิสนธิจิตประจำอยู่ แต่ไม่ใช่ก้อนเนื้อที่เห็นด้วยตานอกของเรา ก้อนเนื้อนี้เป็นเพียงรูปหุ่นให้หทัยวัตถุเข้ามาซ่อนอยู่เท่านั้น ๑ รวมทั้งหมดนี้ อุปมาเหมือนเอาขนเนื้อทรายเส้นเดียวจุ่มลงในน้ำมันงาที่บริสุทธิ์ติดขึ้นมาแล้วสลัดให้หลุดเสีย ๓ ครั้ง ที่เหลืออยู่เป็นขนาดของวิบากชั้น ที่เรียกว่า ปฏิสนธิวิญญาณที่ยังลงสู่ความเกิดในท้องมารดา

กายวิบากชั้นนี้ จะเล็กเพียงใดก็ตาม ก็สามารถสร้างกายต่าง ๆ ดังกล่าวข้างต้น เป็นร่างกายของทุก ๆ คนที่เห็นกันอยู่นี้ได้ สามารถบงการบังคับบัญชาให้กายต่าง ๆ ที่กล่าวแล้ว ให้กระทำอะไร ๆ หรืองดเว้นไม่กระทำอะไร ๆ ได้ โดยมีจุดศูนย์รวมที่เส้นตัดเครื่องหมาย เป็นทบวงการจินตนาการ และบงการ ตั้งซ่อนกายวิญญาณ ซึ่งซ่อนประสาทอยู่ตรงมันสมองกึ่งกลางกะโหลกศีรษะสำหรับบังคับการให้เป็นไปต่าง ๆ สำหรับทำการสื่อสารสัมพันธ์รับส่งความเห็น ความจำ ความคิด ความรู้ อันปรากฏการณ์ทาง ตา หู จมูก ลิ้น และกาย ในบาลีเรียกว่าบัญญัติจวารวิถึ

เครื่องหมายนี้ อีกแห่งหนึ่งตั้งซ่อนกาย วิญญาณซึ่งซ่อน

ประสาทอยู่ ตรงสุดกระดูกงอก ที่เรียกว่าล้นปี เป็นจุดเส้นตัดกลาง วงกลมตั้งอยู่ในลักษณะแปะภายในหนึ่ง กิ่งกระดูกกิ่งทอง

แห่งนี้เป็นที่ตั้งแห่งมโนทวารวิถี สำหรับทำการสื่อสารสัมพันธ์ ในบางกรณีเพื่อประโยชน์ในการเห็น จำ คิด รู้ ในมโนภาพทั้งปวง

เครื่องหมายนี้ นับว่าสำคัญมากอย่างหนึ่ง แม้แต่ในทาง วิทยาศาสตร์ ก่อนจะเปิดภาพในเครื่องโทรภาพก็ต้องเปิดเครื่องหมาย ก่อน

ในหนังสือคู่มือนี้ เรียกว่าดวงญาณทัศนะ หรือธรรมจักร ที่เรียกอย่างนี้เพราะเป็นที่เห็น จำ คิด ปรากฏชัดเกิดขึ้นในใจ เหมือนแสงสว่างภายนอกเปิดให้จักขุเห็นสิ่งต่าง ๆ ได้ชัดเจน ฉะนั้น ดวงญาณทัศนะนี้จึงมีประจำทุกกาย คือกายภายนอก กายในกายภายใน กายในกายทั้งภายในภายนอกทุก ๆ กายฝ่ายโลกียบุคคลและฝ่าย อริยบุคคล เช่น มนุษย์และโสดา เป็นต้น

กายวิบากขั้นต้น สามารถตั้งธาตุ—ธรรม ที่ภายนอกตรงจุด ศูนย์ กิ่งกลางกายตรงสะดือข้างในกายแห่งนี้ กลางกระหม่อมบน มันสมองแห่งนี้ ตรงสะดือตัดนอกเนื้อในหนึ่งแห่งนี้ ทั้ง ๓ แห่งมีดวง ตั้งซ้อนกายวิญญานซึ่งซ้อนกายประสาทอยู่ ๒ แห่ง ๆ แรกตั้งในลักษณะหงาย แห่งสุดท้ายตั้งคร่อมสะดือตัดใน ลักษณะแปะ

ดวงทั้ง ๓ นี้ ในหนังสือคู่มือนี้เรียกว่า ดวงธรรมจักร สำหรับปรุงธาตุ ขั้น อายนะ อินทรีย์กายเกิดกำเนิด สัญญาเวทนา

ซึ่งรวมเรียกว่านามรูป

ดวงทั้ง ๓ นี้ ย่อมเปลี่ยนไปเป็นกายได้ โดยธรรมดาสามัญทั่วไปแก่ทุก ๆ คนที่กระทำกรรมดีและชั่ว อันวิบากชั้นปฏิบัตินั้น อาจเปลี่ยนรูปลักษณะจากกายมนุษย์ไปเป็นกายอย่างอื่น ๆ ได้ เช่น กายคนทารุณ—โหดร้าย กลายเป็นยักษ์ไป กายต่าง ๆ ดังกล่าวแล้ว ก็เปลี่ยนตามไปด้วย เปลี่ยนไม่ได้แต่กายรูปหุ้นคือกายเนื้อ แม้กระนั้นยังแสดงให้เห็นปรากฏได้ เช่น คนโหดร้าย ขณะโกรธ ย่อมแสดงอาการต่าง ๆ ที่น่ากลัวให้ปรากฏ เป็นต้น

ประการหนึ่งอาจเปลี่ยนแปลงไปได้ตามอำนาจอันบุคคลประกอบให้มันขึ้นในตน ย่อมเปลี่ยนไปตามกำลังมานซึ่งตั้งมั่นแล้ว กายที่ตั้งมั่นด้วยอำนาจเช่นนี้ จะไม่เปลี่ยนแปลงไปเพราะเหตุอื่น นอกจากมานนั้นจะหมดกำลังหรือเสื่อมไป หรือเจริญสูงขึ้นเท่านั้น

อนึ่ง พึงทราบและเข้าใจด้วยว่า กายที่เปลี่ยนแปลงไปนั้น มิได้หายไปไหน วิบากชั้นย่อมเก็บสะสมไว้เป็นอาสวธาตุ ชั้นอายตนะ อินทรีย์ต่อไปจนกว่าอาสวขยญาณจะได้จัดให้สิ้นไปตามลำดับ

ประการหนึ่งการพิจารณาเห็นกับความเป็นหรือเปลี่ยนแปลงของนามรูปนั้นต่างกัน เช่น การพิจารณากายในกายภายนอก ซึ่งปรากฏมีอยู่เป็นอยู่ปัจจุบัน หรือต่อไปตามลำดับ แต่กายในกายมนุษย์เป็นเทพ ในเทพเป็นพรหม ในพรหมเป็นอรูปพรหม ในอรูปพรหมเป็นโครตภู ในโครตภูเป็นโสดา ดังนั้นจนถึงกายอรหัตต์เช่นนี้ ยังไม่นับว่าความเป็นอรหัตต์ได้เกิดขึ้นแล้วแก่ผู้พิจารณาเห็น

เพราะอะไร? เพราะเหตุว่าภายในกายภายนอกของกายออรหันต์ ยังมีอนาคตาตังอยู่ตรงจุดสะดือตัดของกายออรหันต์ลอยไปตามลำดับจนถึงกายมนุษย์ จากกายมนุษย์อาจลอยไปถึงกายสัตว์นรกก็ได้ จากภายในภายในของสัตว์นรก ก็อาจมีภายในภายในเป็นสัตว์เดรัจฉาน ในสัตว์เดรัจฉานเป็นสัตว์อสุรกาย ในอสุรกายเป็นเปรต ในเปรตเป็นมนุษย์ จากมนุษย์ต่อขึ้นไปถึงอรุปรหมจากภายในกายภายนอก อรุปรหมลอยลงมาถึงสัตว์นรกดังนั้นก็มิได้เป็นได้

เพราะเหตุผลดังกล่าวแล้ว กายมนุษย์ปัจจุบันผู้ที่บรรลุมรรคผลเป็นโสดาจึงจำเป็นต้องดับกาย เวทนา จิต ธรรม อันประกอบด้วยอาสวกิเลสที่ตั้งอยู่เป็นภายในกายภายนอก เป็นต้น ซึ่งจะเกิดเป็นอะไร ๆ ในทุกติให้หมดไปด้วยอัสวขญาณ

ที่ว่าต้องดับกาย เวทนา จิต ธรรม ดังกล่าวแล้วด้วยอัสวขญาณนั้น ก็เพื่อให้เห็นความหมายอันสำคัญว่า การที่บุคคลประกอบมานสมาบัติให้เกิดทิพจักขุ สามารถพิจารณาเห็นกาย เวทนา จิต ธรรม ได้แล้วก็ดี หรือบรรดาพวกเทพและพรหมต่าง ๆ ผู้มีทิพจักขุอยู่โดยกำเนิดก็ดี ถ้าอัสวขญาณยังไม่เกิดขจัดอาสวกิเลสในเขตโสดาเป็นต้นเพียงใด ก็ไม่นับว่าบรรลุโสดามรรคเพียงนั้น อาสวกิเลสอันอริยมรรคขจัดอยู่ยังไม่สิ้นไปเพียงใด ก็ไม่นับว่าบรรลุอริยผลเพียงนั้น

การที่บุคคลพิจารณาอารมณ์ หรือนิมิตที่เกิดขึ้นเฉพาะหน้า ในปัจจุบัน อารมณ์หรือนิมิตนั้นหายไปเองก็ดี หรือนักให้หายไปก็ดี หรือไม่หายไปแต่ไม่ยึดถืออารมณ์นั้นก็ดี หรืออย่างอื่น ๆ ซึ่งเป็นไปตามลักษณะการเช่นที่กล่าวมานี้ก็ดี เช่นนัย่อมไม่ใช่ฐานะจะบรรลุโสดา

บุคคลได้ เพราะเหตุใด เพราะเหตุว่า ไม่สามารถละอกุศลกรรมอัน
ตนกระทำแล้วแต่ก่อนนั้นให้หมดไปด้วย ฉะนั้นการปฏิบัติเช่นที่
กล่าวแล้วนั้นจึงเป็นแต่เพียงบุญกิริยาวัตตอย่างหนึ่งเท่านั้น

บุคคลตามที่กล่าวมานี้ จะเป็นใคร ๆ ก็ตาม สำคัญตนว่า
บรรลุนิรมรรคอรียผลก็นับว่าสำคัญตนผิด จัดเป็นสัลลัพท์ัตตปรามาส
ในอริยมรรค เพราะท่านผู้พิจารณาแล้วก็ไม้อาจข้ามพ้นความสงสัย
เสียได้

๓. ผู้อบรมกัมมัญฐาน หรืออบรมจิตตามหลักอัญจิกกมรรค
จะเป็นวิธีไหนอย่างไรก็ตาม เป็นอาการของวิบากขันธ์ อบรมวิญญาณ
ตัวปรุงมีมโนวิญญาณ เป็นต้น ให้มีสติตรงไปตามทางแห่งอัญจิกก-
มรรคนั้น เพื่อให้วิบากขันธ์บรรลुประโยชน์สุขอันพึงปรารถนา เมื่อ
ผู้ใดอบรมถึงเขตแสงสว่างเกิดขึ้นแล้ว นิमितอย่างใดอย่างหนึ่งย่อม
เกิดขึ้นปรากฏให้เห็น ถ้านิमितเกิดขึ้นเพราะต้องการให้เกิดย่อมเป็น
การดีไม่มีปัญหาอะไร เพราะเป็นความมุ่งหมายอยู่แล้ว แต่ถ้านิमित
นั้นเกิดขึ้นเองย่อมมีปัญหาเกิดขึ้น อุปมาเหมือนแขกที่ไม่รู้จักมาหา
ย่อมจำเป็นต้องถามให้ทราบว่าเป็นใคร มาจากไหน ชุระอะไร ถ้า
มาดีมีประโยชน์ก็ติดต่อเพื่อประโยชน์ต่อไป ถ้าไม่เป็นประโยชน์ก็
ผ่านไป ถ้ามาร้ายก็จัดหรือหลีกเลี่ยงเสียขออุปมานั้นใด ก็อุปไมย
ฉนั้น

เพราะฉะนั้น ในหนังสือคู่มือนี้ จึงขอนำนิमितบางประการ
อันจะนำผู้อบรมได้สำเร็จประโยชน์แห่งความมุ่งหมายไว้ดังต่อไปนี้
คือ

(๑) มหาภูตรูป คือ ดิน น้ำ ไฟ ลม นี้ ประกอบเป็นกายเนื้อที่เห็นด้วยตานอกนี้ มีปริเนทรูปคืออากาศชั้นหยาบหรือบรรยากาศชั้นหยาบอยู่ที่ทั่วกาย รูปกายนี้ย่อมยึดถือพิจารณาเป็นนิमितได้ เช่น กำหนดลมหายใจ ผม ขน เล็บ ฟัน หนัง เนื้อ เป็นต้น

(๒) รูปอาศัย โจรรูปที่ ๑ ได้แก่ภูตกสิณรูป ๔ คือ ดิน น้ำ ไฟ ลม วัณณกสิณรูป ๔ คือ สีเขียว เหลือง แดง ขาว มีปริเนทรูปคือ อากาศชั้นบรรยากาศประณีตกว่าที่มหาภูตรูป รวมกันเป็น ๑ ชอนมหาภูตรูป รูปกายนี้ย่อมยึดถือรูปใดรูปหนึ่งหรือรวมกันทั้งหมดพิจารณาให้เห็นเป็นรูปกายนิमितได้

(๓) รูปอาศัย คือ ชีวิตรูปชอนโจจรูปอยู่อีกชั้นหนึ่ง เป็นรูปกายที่ประณีตกว่าโจจรูป รูปกายนี้ย่อมอาจแยกหรือรวมพิจารณาเป็นกายนิमितได้

(๔) รูปอาศัย คือ กายประสาทรูป ได้แก่ความผ่องใสของภูตรูป ๕ เป็นต้น ประชุมกัน ปริเนทรูปชั้นนี้จัดเป็นชั้นอวกาศ เพราะประณีตกว่าปริเนทรูปที่ผ่านมาแล้ว รูปกายนี้ย่อมอาจแยกกันพิจารณา หรือรวมกันพิจารณาเป็นรูปกายนิमितได้

(๕) กายวิญญาณ อาจแยกออกเป็นกายเวทนา กายสัญญา กายสังขาร กายผัสสะซึ่งรวมกันชอนกายปริเนทรูปอันชอนกายประสาทอยู่ กายนี้ย่อมเป็นนิमितพิจารณารวมกันเรียกว่าวิญญาณัญจายตนญาณก็ได้ หรือจะกำหนดแยกสัญญาเรียกว่าอากิญจัญญายตนญาณ พิจารณาผัสสะ เรียกว่าเนวสัญญานาสัญญายตนญาณตามลำดับก็ได้

ก่อนที่จะพิจารณากายวิญญาณ สัตถุญา ผัสสะ ดังกล่าวนี้ ต้องพิจารณาให้รู้เห็นแจ้งชัดขึ้นมาตามลำดับ แต่หมายเลข (๑) ยิงละเอียดเท่าใดยิ่งดี เมื่อพิจารณากายอากาศที่ซ้อนกายประสาทอยู่ ที่เรียกว่าอากาศ้านัญจายตนณาก่อนแล้ว จึงพิจารณา วิญญาณ สัตถุญา ผัสสะตามลำดับ

(๖) กายวิบากชั้นร่างกายนอก ได้แก่กายที่แสดงไว้แต่ข้อที่ (๑) ถึง (๖) ในปุพพกิจนี้ และ (๑) ถึง (๕) ในข้อนี้

กายวิบากชั้นร่างกายใน ได้แก่กายวิบากชั้นซึ่งตั้งอยู่ภายใน กงกลางก่อนเนอรูปหัวใจ

วิบากชั้นร่างกายนอก กายเนื้อเหมือนพื้นดิน โจรรูปเหมือน บัญชี ชีวิตรูปเหมือนรากของพืชหรือพฤกษณ์ รูปอื่นๆ เหมือนต้น ดอก ผล วิบากชั้นร่างกายนอก ถ้าอุตุนิยมคือโจจรูป ได้แก่ ไออุ่นหรือ เตโชธาตุดับ ชีวิตดับ วิญญาณดับพร้อมกันก็ตาย

ถ้าวิญญาณดับ ไออุ่นและชีวิตยังไม่ดับ ก็ยังไม่ตาย เช่น คน สลบไปด้วยประการต่างๆ วิญญาณ ผัสสะ สัตถุญา เวทนา ดับไปชั่วคราวก็เพราะกายประสาทไม่อาจเป็นที่ตั้งแห่งกายวิญญาณได้ เมื่อ กายวิญญาณดับ กายผัสสะซึ่งกระทำหน้าที่สัมผัสพันธ์กับกายประ- สาทก็ดับไปกับกายวิญญาณ ไม่สามารถกระทำหน้าที่สัมผัสพันธ์กับ สิ่งถูกต้องกายประสาทได้ ผู้สลบจึงไม่รู้สึกอะไร เมื่อกายเนื้อถูก กระทำร้าย เช่น การผ่าตัดในทางแพทย์ เป็นต้น กายวิญญาณดับไป ไหน? กายวิญญาณดับเข้าไปรวมกับกายวิบากชั้นร่างกายในนั่นเอง

วิบากชั้นร่างกายในทำหน้าที่เป็นผู้สร้าง เป็นผู้ทำลาย เป็นผู้

เปลี่ยนแปลง เป็นผู้ตั้งอยู่ ซึ่งตนเองและวิบากขั้นร่างกายนอกเป็นกาย เวทนา จิต ธรรม อันรวมเรียกว่านามรูปภายนอกภายใน ภายในใน ภายนอก ภายในในภายใน ภายในทั้งภายในภายนอก เหตุนี้วิบาก ขั้นร่างกายในจึงนับว่าสำคัญมาก จึงเป็นการสมควรอย่างยิ่งที่ทุกคน ผู้มุ่งหวังต่อประโยชน์ปัจจุบันในชาตินี้ มุ่งประโยชน์อนาคตคือเมื่อ ตายไปแล้ว จำเป็นจะต้องศึกษาเรื่องกาย เวทนา จิต ธรรม ของตน ให้รู้เห็นแจ้งชัดตามเป็นจริงอย่างไร ทั้งส่วนที่เกิดขึ้นตั้งอยู่สลายไป เมื่อรู้เห็นแจ้งชัดตามเป็นจริงแล้ว ฟังขจัดสิ่งที่ไม่ต้องการให้หมดไป กระทำสิ่งพึงประสงค์ให้เกิดขึ้นให้จงได้

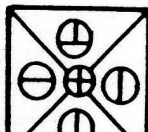
การศึกษาตามหลักพระพุทธศาสนานี้ กาย เวทนา จิต ธรรม เป็นหลักสูตรวิบากขั้นของแต่ละบุคคลเป็นมหาวิทยาลัย ใจรู้หูได้ ยินตาเห็นเป็นครูใหญ่ คำสอนเป็นแผนที่แนวทาง แสงสว่างเป็น เครื่องนำให้เห็นทาง คือ กาย เวทนา จิต ธรรม นั้นๆ ปรากฏแจ้ง ชัดตามความเป็นจริงเต็มตามหลักสูตร

ฉะนั้นเบื้องต้นนักศึกษาต้องกระทำให้เกิดแสงสว่างก่อน เมื่อ แสงสว่างเกิดแล้วพึงกระทำให้ธรรมจักขุญาณเกิด เพื่อให้ใจรู้ กาย เวทนา จิต ธรรม เมื่อจักขุญาณเกิดแล้วพึงให้เกิดทิพจักขุ ทิพโสต เพื่อให้หูได้ยิน ตาเห็น กาย เวทนา จิต ธรรม ภายใน ซึ่งพ้นวิสัยตา นอกหรือเครื่องมืออันเกิดแต่วิหยาการภายนอก จะได้ยินได้เห็น และรู้ได้ เมื่อใจเป็นทิพย์ ตา หู เป็นทิพย์แล้ว ปัญญาจักขุยอมเกิด กระทำหน้าทิวจ้ยแยกกาย เวทนา จิต ธรรม อันมีสลับซับซ้อนอยู่ นั้นให้รู้เห็นแจ้งชัดตามเป็นจริงในส่วนสภาวะลักษณะ และสามัญ ลักษณะคือความไม่เที่ยงเป็นทุกข์เป็นอนัตตาเสมอกัน เมื่อเห็น จำ

คิด รู้ ปรากฏแจ้งชัดตามเป็นจริงอย่างไรแล้ว อาสวขยญาณย่อมเกิด เพื่อจัดอัสวกิเลสให้สิ้นไปตามลำดับ

(๓) เครื่องหมายต่อไปนี้เรียกว่า เครื่องหมายอาสวขยญาณ หรือฌานวิโมกข์ คือ เครื่องหมายสองเส้นตัดกันเป็นเครื่องหมายบวก ในรูปวงกลมตั้งอยู่ในรูปสามเหลี่ยม กิติ สองเส้นตัดกันเป็นรูป กางเขนในวงกลมตั้งอยู่ในรูปสามเหลี่ยม กิติ ทั้งสองนี้เป็น นิमितเครื่องหมายสำหรับปริสภาวะคือเพศชาย

เครื่องหมายสองเส้นตัดกัน   เป็นเครื่องหมายคุณกิติ เส้นเดียวเป็นเครื่องหมายเป็นเส้นตั้ง และ เส้นนอก ในวงกลมตั้งอยู่ในรูปสามเหลี่ยมกิติ ทั้งสามนี้เป็นนิमित เครื่องหมายอิตถิภาวะ คือ เพศหญิง

เครื่องหมายจุดกึ่งกลางรูปศูนย์วงแหวน ตั้งอยู่ในรูปสามเหลี่ยม กิติ เครื่องหมายศูนย์วงแหวนกิติ เครื่องหมายรูปสี่เหลี่ยมลูกบาศก์ทั้ง ๖ เหลี่ยมมีเส้นทแยงมุม จากมุมถึงมุม ๔ มุม ที่ช่องว่าง ๔ ทิศของมุม มีเครื่องหมายบวกและลบในวงกลมตั้งอยู่ ส่วนกึ่งกลางเส้นตัดทแยงมุมเป็นรูปจักร ๘ เหมือนกันทุกเหลี่ยม และภายในกึ่งกลางเหลี่ยมลูกบาศก์ทั้ง ๓ นี้ เป็น นิमितเครื่องหมายสำหรับทั้งปริสภาวะและอิตถิภาวะ

เครื่องหมายอาสวขยญาณหรือฌานวิโมกข์นี้ ที่เรียกว่า อาสวขยญาณนั้นก็โดยถือเอาตามลักษณะการที่สามารถดับธาตุ จันท์ อายตนะ อินทรีย์ กาย เวทนา จิต ธรรม นามรูปอันประกอบด้วย

อัสวกิเลสให้สิ้นไป หรือดับนิमितที่มาขัดขวางหรือที่ไม่ต้องการให้
หมดไป หรือเพื่อให้เกิดมรรคผลสูงขึ้นไปตามลำดับ ดังได้แสดงไว้
ในอัสวขยญาณเงื่อนไข ๓ นั้นแล้ว

ที่เรียกว่าฉานวิโมกข์นั้น ก็โดยถือเอาตามปรากฏการณ์ขณะ
พิจารณาอัสวขยญาณนั้นมีลักษณะการ ๓ ประการ คือ การพิจารณา
เห็นว่า นามรูปอันใดไม่เที่ยงย่อมแปรผันไปตามเหตุปัจจัยที่เป็น
เครื่องเศร้าหมอง และประกอบด้วยเครื่องเศร้าหมองก็ดี ที่ไม่เศร้า
หมองแต่ยังประกอบด้วยเครื่องเศร้าหมองก็ดี นามรูปนั้นๆ อังกรรม
กิเลสสังสมไว้แล้วย่อมปรากฏ เมื่อปรากฏแล้วย่อมดับไปในเครื่อง
หมายอัสวขยญาณทั้งสิ้น นิमितอันดับไปแล้วย่อมไม่ปรากฏอีก
ย่อมไม่สามารถเป็นนิमितเครื่องหมายนำปฏิสนธิอีกต่อไป เรียกตาม
อาการอย่างนี้ว่าอนิมิตตวิโมกข์ หมายความว่า พ้นจากนิमितอันไม่พึง
ปรารถนา

การกำหนดพิจารณาเห็นนามรูปซึ่งไม่เที่ยง ย่อมทำให้เวียน
ตายเวียนเกิดอยู่ในสังสารทุกข์อันใด นามรูปอันนั้นซึ่งประชุมกันเข้า
มาดับในเครื่องหมายอัสวขยญาณแล้วไม่อาจตั้งอยู่ได้ ย่อมเข้าสู่จุด
ดับในศูนย์วงแหวนทั้งสิ้น นี้เป็นอาการของคำว่าอัปนิหิตวิโมกข์
หมายความว่า หลุดพ้นจากนิमित คือ นามรูปอังกรรมกิเลสสังสมไว้
ซึ่งจะนำจุติปฏิสนธิในสังสารทุกข์ไม่อาจตั้งอยู่ได้ คือ ที่ดับไปแล้ว
ไม่กลับมาอีกต่อไป

การพิจารณาเห็นนามรูปอันเข้าสู่จุดดับศูนย์วงแหวนสิ้นไป
ทั้งสี่ดำ หมอก หม่น มัวหมอง ไม่มีเหลืออยู่ในสามเหลี่ยมและ

เหลี่ยมลูกบาศก์ทั้งหมด จุดและศูนย์กลางวงแหวนไสบริสุทธิ์ สีแสงใส สะอาดสว่าง ตามเหลี่ยมเข้าจุดในศูนย์กลางวงแหวนไม่อาจตั้งธาตุกำเนิด ชลาพุชะ คือ ความเกิดในครรภ์อีกต่อไป เหลี่ยมลูกบาศก์เข้าจุดดับ ในศูนย์กลางวงแหวน ไม่อาจตั้งกำเนิดอุปาทิกะ ในภูมิเบื้องต่ำท่ามกลาง และเบื้องบนเบื้องขวางอีกต่อไป วงแหวนเป็นสูญญัตตะ คือ ว่าง อย่างยิ่ง ในเขตแห่งมัคคปฏิปทานเป็นอาการของสูญญัตตวิโมกษ์ หมายความว่าความหลุดพ้นหรือผ่านพ้นโดยสิ่งนั้นๆ ได้สูญสิ้นไปไม่ กลับมา นำให้จติปฏิสนธิหรือเพื่อให้เกิดวิบัติใด ๆ เกิดขึ้น

เครื่องหมายอัสวขญาณนี้ ย่อมปรากฏเป็นนิมิตเกิดขึ้นให้ เห็นเองก็ได้ หรือเราจะกำหนดให้เกิดขึ้นเพื่อกระทำกิจที่เกิดขึ้น เฉพาะหน้า เรากำหนดให้มานวิโมกษ์เหลี่ยมลูกบาศก์ตั้งขึ้นตรงที่สิ่ง นั้นปรากฏอยู่ เพื่อดับสิ่งนั้นให้หายไป หรือเมื่อเราพิจารณารูปกาย ตามที่แสดงไว้ในปุพพกิจนี้ เช่น พิจารณากายเมื่อเห็นส่วนใดมีโรค ภัยเบียดเบียน พึงกำหนดตั้งที่ตรงนั้นให้โรคนั้นดับหายไป เพื่อ ความปลอดภัยในชีวิตนี้ ดังนี้เป็นตัวอย่าง

ข. พึงทราบพิธีกรรมหรืออุบายบางประการดังต่อไปนี้

๑. สักการะและการวះพระรัตนตรัย เมื่อตั้งใจปฏิบัติตาม คำสอนก็ชื่อว่าสักการะการวះแล้ว

๒. ขอขมาโทษ โดยระลึกว่า พระพุทธเจ้า พระธรรมเจ้า พระสงฆ์เจ้า คุณบิดามารดา บุ๊ยะ ตายาย ผู้อุปการคุณ และเจ้าเวร นายกรรมทั้งหลาย ข้าพเจ้าได้หมิ่นประมาทพลาดพลั้งด้วยกาย วาจา ใจ ต่อหน้าและลับหลังก็ดี ระลึกได้และระลึกมิได้ก็ดี เจตนาและ

มิได้เจตนาที่ดี แม้ในอดีต อนาคต ปัจจุบัน ของจงรณาโอโหสิกรรม ให้แก่ข้าพเจ้าด้วย ข้าพเจ้าจะตำรวมระวางต่อไป อนึ่ง ท่านผู้ใดหวังผลแห่งบุญกุศลเพื่อประโยชน์สุขอันใดก็ดี จงได้รับส่วนกุศลซึ่งข้าพเจ้ากระทำแล้ว แม้ประมาณเพียงใดพึงสำเร็จประโยชน์สุขส่วนกุศลที่ข้าพเจ้าอุทิศให้ ที่มีทุกข์ ขอให้พ้นทุกข์มีความสุข ที่สุขแล้วขอให้เจริญ ๆ ขึ้นไปตลอดกาลนาน

๓. แผ่เมตตา โดยระลึกว่า ขอมวลประชาชนทั้งหลายทั่วอนันตจักรวาลจงได้รับส่วนอนิสงส์แห่งกุศลกรรมทั้งหลายที่ข้าพเจ้ากระทำแล้ว ขอจงอย่ามีทุกข์คับแค้นกายใจ จงมีความสุขรักชาติให้พ้นจากทุกข์ภัยพิบัติทั้งปวง พ้นจากความมีเวรภัยอาฆาตพยาบาทเบียดเบียนซึ่งกันและกันตลอดกาลนาน

๔. อธิษฐาน ที่ทำกัมมัญฐาน จะนั่งทำใด หรือยืน นอนเดิน อย่างไรก็ดี พึงถือเอาความสะดวกสบายแห่งอธิษฐาน เพื่อให้จิตตัดกังวลส่วนที่เป็นการณ์อธิษฐาน

๕. พึงถอนความยึดถือที่ว่า การอบรมจิตเป็นการยาก ตนไม่อาจกระทำได้ ไม่อาจจะเห็นได้ ไม่อาจจะเป็นไปได้ ตนไม่มีวาสนา หรือยังไม่ดีพอเหล่านี้เสีย พึงระลึกว่าความเกิดเป็นมนุษย์ของเราประเสริฐแล้ว เราย่อมสามารถประกอบความเพียร ละความชั่วกระทำความดี เพื่อให้ตนถึงความเป็นผู้วิเศษได้เช่นเดียวกับท่านที่กระทำสำเร็จเป็นพยานหรือเป็นตัวอย่างมาแล้ว

๖. พึงถอนความยึดถือที่ว่า การอบรมจิต ต้องเลือกโอกาสและสถานที่เสียโดยระลึกว่า ตามธรรมดาทุก ๆ คนย่อมอาจนึกถึงสิ่ง

ใดๆ ได้ทุกโอกาส ทุกสถานที่ ทุกอริยาบถ ในเมื่อตนประสงค์จะนึก

๗. ฟังถอนความยึดถือที่ว่า ไม่มีเวลาว่างเพราะการศึกษา เพราะมีธุรกิจ เพราะทุกข์ร้อน เพราะเจ็บป่วย เหล่านี้เป็นต้นเสีย โดยถือเอาเรื่องอ้างเป็นเหตุขัดข้องนั้น ๆ มากำหนดเป็นอารมณ์ ระลึกรู้ตามไปว่า จะทำอะไรอย่างไรกับเรื่องนั้น ๆ ให้รู้ตามเป็นจริงใน ส่วนที่กระทำให้เกิดผลที่มุ่งหมาย และขจัดอุปสรรคพร้อมด้วยเหตุ ทั้ง ๒ ฝ่ายนั้น

๘. ฟังถอนความสงสัยที่ว่า ความเห็นภาพต่าง ๆ เป็นเรื่องของตา ใจจะเห็นได้อย่างไรนั้นเสีย โดยระลึกรู้ว่าการที่เรานึกถึงอะไร ย่อมเห็นเป็นมโนภาพมืดและนอนหลับฝันไป เห็นอะไรที่ไหน เป็นมโนภาพสว่างนั้นเป็นเรื่องของใจแท้ ก็ยังเห็นได้เป็นพยานมีอยู่ เมื่ออบรมจิตเกิดแสงสว่างแล้วย่อมตื่นฝันเห็นได้

๙. ฟังถอนความสงสัยที่ว่า กายในกายจะมีจริงหรือไม่นั้นเสีย โดยระลึกรู้ว่าการที่ทุกๆ คนนอนหลับฝันเห็นกายของตนออกไปเห็นอะไรที่ไหนนั้นนั่นแหละ คือกายในกายภายนอก ปราภฏ-การณเป็นพยานมีอยู่ เมื่ออบรมจิตเกิดแสงสว่างเห็นกายในกายแล้ว ย่อมตื่นฝัน นึกเอาภายนอกออกไปดูอะไร ทำอะไรที่ไหนได้

๑๐. ฟังถอนความสงสัยที่ว่า แสงสว่างที่เกิดมีขึ้นได้อย่างไรนั้นเสีย โดยพิจารณาเปรียบเทียบว่า แสงไฟที่ปรากฏในหลอดไฟ ย่อมอาศัยหม้อกำเนิดหม้อแปลง หม้อพักไฟฉันทไธ วิบากชั้นร่างกายในซึ่งตั้งอยู่ภายในรูปหัวใจ ย่อมเป็นที่ตั้งหม้อกำเนิด หม้อแปลงพลังแสง ย่อมทำให้เกิดแสงได้ฉนั้นนั่น ต่างกันแต่เพียงว่าแสงที่เกิด

ด้วยพลังจิตเห็นได้เฉพาะตน เช่น คนนอนหลับแสงสว่างเกิดขึ้นในจิตให้เห็นภาพที่ฝันเห็นนั้นเป็นต้นเท่านั้น ประการหนึ่งพึงระลึกว่า สภาวะจิตหรือวิญญูณนั้น เป็นสภาวะแสงสว่าง หากมีกิเลสมากลุ่มรวมคบบังไว้เท่านั้น ผู้ปฏิบัติจึงจำเป็นต้องขจัดให้ออกไป

๑๑. พึงตัดความสงสัย ที่อาจจะมึ้นผู้กล่าวเตือนการอบรมจิตตามแบบในหนังสือคู่มือที่ว่า เป็นแบบวิปัสสนานิก วิปัสสนาณะกับวิปัสสนานำ นั้นเสีย โดยทำความเข้าใจตามความเป็นจริงที่ว่า ไม่มีใครผู้ใดในโลก ทั้งที่ตายไปแล้วกำลังเป็นอยู่ และจะเกิดมาในอนาคต จะรู้อะไร จะพูดอะไร จะทำอะไรอย่างไรโดยไม่ต้องนึกนั้น ห้ามไม่ อีกประการหนึ่งย่อมไม่มีใครเลยสักคนเดียว ที่จะรู้อะไร จะพูดอะไร จะทำอะไรโดยไม่ต้องอาศัยผู้อื่น ที่เกิดมาก่อนหรือมาก่อนแนะนำหรือพูดให้ได้ยินกระทำให้เห็นก่อน อันเป็นการแนะนำให้พูดตามกระทำตามเมื่อเราพูดตาม กระทำตาม ก็ชื่อว่าต้องนึกตามด้วย แม้ที่สุดผู้ที่จะคิดค้นอะไรขึ้นมาใหม่ ๆ ได้เองก็ตาม ก็จะต้องอาศัยประสบการณ์และเหตุการณ์อันล่วงมาเป็นเครื่องแนะนำ ชแนวทางในการค้นคว้านั้น ๆ ให้สำเร็จขึ้นได้

๑๒. พึงทำความเข้าใจให้น้อมไปสู่ความเชื่อ คือ กัมมัสัทธา ได้แก่เชื่อว่าเราต้องกระทำทางกาย ทางวาจา ทางใจอยู่เป็นธรรมดา ๑ วิปากัสัทธา ได้แก่เชื่อว่าการงานกระทำแล้วย่อมมีผล เมื่อกระทำดีผลย่อมดี เมื่อกระทำชั่วผลย่อมชั่ว ๑ กัมมัสัทธา ได้แก่เชื่อว่าการกรรมอันใดซึ่งเรากระทำแล้ว ผลของกรรมย่อมเป็นของติดตามตนไป ดุจเงาติดตามตนฉะนั้น จนกว่าจะสิ้นผลแห่งกรรมนั้น ๑ ตถาคตโพธิสัทธา ได้แก่เชื่อความตรัสรู้ขององค์พระสัมมาสัมพุทธ-

เจ้าเป็นเหตุให้น้อมไปสู่ความเชื่อในคำสอนของพระองค์ท่าน

การพิจารณาทำความเข้าใจ เพื่อน้อมไปสู่ความเชื่อตามที่กล่าวแล้ว พึงพิจารณาให้ครบลักษณะการเป็นเครื่องประกอบดังต่อไปนี้ คือ

(๑) ปสาทสัทธา ได้แก่ความเชื่อเพราะความเลื่อมใสในคำสอนว่ามีเหตุผล สมดุลย์กัน

(๒) โอกัปปนสัทธา หยั่งลงสู่ความเชื่อในวัตถุ คือ กาย เวทนา จิต ธรรม ซึ่งปรากฏการณ์ที่ควรเชื่อหรือเชื่อปรากฏการณ์อันเกิดขึ้น หรือมีอยู่ตั้งอยู่เฉพาะหน้า หรือจะมีเกิดขึ้นเพราะประกอบเหตุ

(๓) อธิคมนสัทธา ได้แก่ความเชื่อเหตุผลซึ่งจะทำให้บรรลุ มรรคผล หรือเชื่อเหตุผลอันจะนำไปสู่ความสำเร็จความมุ่งหมาย

ที่ว่าเชื่อเหตุผลนั้น เช่นเชื่อว่าผู้จะบรรลุมรรคผล ต้องละบาปอกุศลที่มีอยู่ก่อนให้หมดไปด้วย ไม่ให้เกิดอกด้วย อุปมาเหมือนคนที่มีร่างกายเบอนโคลนอยู่ แม้จะเอาศพขาวบริสุทธิ์อันมีค่าเพียงใดก็ตามมาประดับกาย ก็ย่อมไม่อาจจะยอมรับว่าผู้นั้นเป็นผู้บริสุทธิ์ ฉะนั้นได้ ก็อุปไมยฉนั้น

ประการหนึ่ง เชื่อโดยพิจารณาเห็นเหตุผลว่า วัตถุคือปรากฏการณ์อันใดก็ตามเชื่อว่าต้องมีจุดเกิด เมื่อมีจุดเกิดก็ต้องมีทางของสิ่งนั้นนำไปสู่จุดดับ หรือไปสู่จุดแห่งความมุ่งหมายของสิ่งนั้น ฉะนั้นเป็นตัวอย่าง

(๔) อากมณสัทธา ได้แก่ความเชื่อที่เกิดขึ้น เป็นความเชื่อ
 ของตนที่เกิดขึ้นเอง หรือเป็นความเชื่อที่ไม่ต้องเชื่อแต่ผู้อื่นแล้ว

๑๓. ฟังปลุกฉันทะด้วยความพอใจ หรือความยินดีที่จะ
 กระทำตามหลักพระธรรมคำสอน อันมีนามบัญญัติว่าอภิวัจฉิกมรรค
 ซึ่งได้พิจารณาเห็นเหตุผลเกิดความเชื่อแล้วนั้น

ฉันทะเป็นธรรมสำคัญประการหนึ่ง ดังแสดงไว้ในอริยปติ
 และอิทธิบาทนั้นแล้ว จึงจำเป็นต้องปลุกฝังหยั่งรากลงสู่การกระทำ

ฉันทะต้องมีขอบเขต และเป็นไปตามลำดับ อุปมาเหมือน
 ปลูกต้นไม้ ต้องให้เมล็ดพันธุ์หยั่งรากลงสู่พื้นดินก่อนลำต้น ดอกผล
 จึงจะหวังได้ต่อภายหลังฉันทะก็อุปมาเช่นนั้น เช่น ผู้หวังจะให้เกิด
 มโนภาพสว่าง เห็นภาพอะไรได้เหมือนดูโทรภาพ ก็จำเป็นต้องให้เกิด
 ฉันทะในการที่ทำให้เกิดแสงสว่างก่อน ผู้หวังจะให้เกิดแสงสว่างก็
 จำเป็นให้เกิดฉันทะในอุบาย หรือวิธีที่จะทำให้เกิดแสงสว่างก่อนดัง
 นั้นเป็นต้น

๑๔. ฟังเข้าใจอุบาย เพื่อให้เกิดสมาธิที่มุ่งหมายดังนี้ คือ

(๑) สมาธินิมิต ได้แก่กระทำอาการสมาธิให้เกิดโดยนึก
 กำหนดอารมณ์ที่มุ่งหมายติดต่อกันตามลำดับอย่าให้ลืม หรือเปลี่ยน
 เรื่องจนกว่าจะเกิดผล หรือสิ้นกระแสของเรื่องแล้วเช่นในหนังสือ
 คู่มือสอนให้ตั้งสติกำหนดนึก จุดเส้นตัดเครื่องหมายบวกในวงกลม ซึ่ง
 ตั้งอยู่ตรงลนป้ของร่างกายเป็นต้นนั้น การที่นึกเห็นติดต่อกันเรื่อยไป
 ก็ดี การนึกบริกรรมภาวนาว่า สัมพุทโธติดต่อกันเรื่อยไปไม่ลืมก็ดี
 อาการเช่นนี้เรียกว่า สมาธินิมิต

(๒) วิริยนิมิต ได้แก่ความพยายามประคองจิตไว้ในการกระทำกิจละอารมณ์อนัตมียูก่อน และที่จะเกิดขึ้นใหม่เข้ามาแทรกแซงคู่หนึ่ง พยุงจิตให้ตั้งอยู่ในอารมณ์ที่กำหนดคือสมาธินิมิต และรักษาให้สืบเนื่องกันเรื่อยจนไปเป็นบริกรรมสมาธิ อุปจารสมาธิ อปัปนาสมาธิ ตามลำดับ

(๓) อุเบกขานิมิต ได้แก่อาการใจเย็น ไม่รีบร้อนเกินไป ไม่เฉื่อยชาเกินไป เช่น การอบรมจิตในหนังสือคู่มืออนเบองตนต้องให้เกิดแสงสว่างก่อนนั้น อุเบกขานิมิตต้องประกอบด้วยนิมิตทั้งสองข้างต้น โดยไม่ยอมให้เกิดขึ้นเร็วเกินไป เพราะถ้าไม่เกิดทันใจก็เกิดทอดยทำให้วิริยนิมิตเสียไป ต้องระงับใจที่หงุดหงิดรำคาญเสีย เพราะเมื่อใจหงุดหงิดรำคาญอยู่แล้วสมาธินิมิตก็จะเสียไป ต้องระงับความกลัวว่า จะไม่ได้ จะไม่เห็น จะไม่เป็น จะไม่เกิด เพราะเมื่อใจยึดถือความกลัวเช่นนั้นอยู่ ก็จะปิดกั้นไม่ให้นิมิตทั้งสองเกิดขึ้น กระทำกิจได้ต้องไม่เพิกเฉยเฉื่อยชาจนเป็นเหตุให้ล้มลงขาดสติ ที่กำหนดอารมณ์อยู่นั้นเสีย

นิมิตทั้ง ๓ นี้ สมดุลกันเหมือนไม้ขาหยั่ง ๓ อันประสานปลายกันตั้งอยู่เมื่อใด แสงสว่างก็จะเกิดขึ้นเมื่อนั้น

ก. การปฏิบัติ ฟังปฏิบัติดังต่อไปนี้

๑. เมื่อการวะสัการะพระรัตนตรัย คือ พระพุทธเจ้า พระธรรมเจ้า พระสงฆ์เจ้า ขอบมทิเฒ่เมตตาแล้วสตินักกำหนดเส่นตัด

เครื่องหมายบวกในวงกลมตรงลึ้นปี เป็นบริกรรมนิมิต พร้อมกับ
บริกรรมภาวนาว่า สัมพุทโธ บริกรรมทั้งสองนี้ติดต่อกันเรื่อยไปจน
กว่าจะเกิดแสงสว่าง

บริกรรมภาวนา อาจจะดเปลี่ยนนึกถึงอารมณ์อื่นๆ ได้ แต่
บริกรรมนิมิตต้องตั้งไว้ประจำเป็นที่ทำการของจิต เพื่อติดต่อกับ
สัมพันธ์ เห็น จำ คิด รู้ ซึ่งอารมณ์ที่ประสงค์และมุ่งหมาย

๒. เมื่อเกิดแสงสว่างแล้ว สถิกำหนดนึกให้ดวงนิมิต คือ
เครื่องหมายบวกในวงกลมนั้น ขาวใสบริสุทธิ์สว่าง (ต่อไปจะเรียก
ดวงนิมิตนี้ว่า ดวงญาณทัศนะตามลักษณะการซึ่งเป็นที่ เห็น จำ คิด
รู้ของจิต ในมโนภาพและธัมมารมณห์ทั้งปวง)

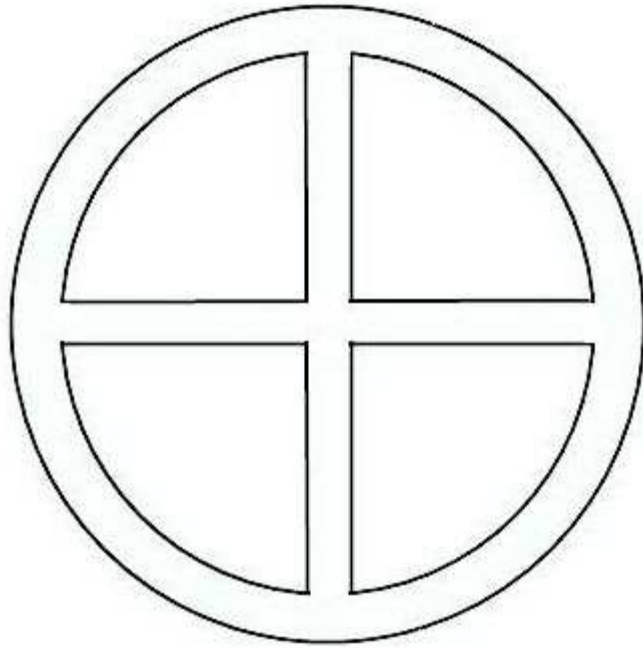
๓. เมื่อดวงญาณทัศนะใสบริสุทธิ์แล้ว พึงกำหนดย่อและ
ขยายให้ได้ตามใจนึก เมื่อย่อและขยายได้ตามใจนึกแล้วพึงกำหนด
ให้ดวงญาณทัศนะนี้ เหมือนเครื่องโทรภาพ หรือจอภาพยนตร์
การที่กำหนดเช่นนี้เพื่อเปรียบเทียบนำให้เข้าใจ ในที่สนาภาพทั้งปวง
ที่พิจารณาดูรู้เห็นอยู่นั้น

๔. เมื่อดวงญาณทัศนะเตรียมพร้อม ที่จะกระทำญาณทัศนะ
กิจได้แล้ว พึงฝึกหัดไปตามลำดับ

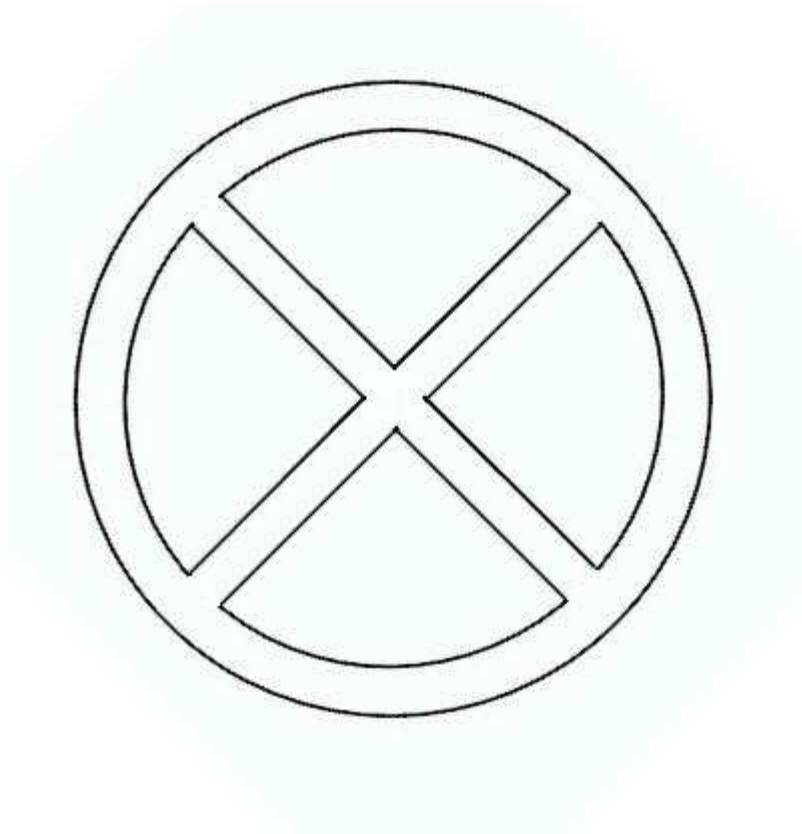
(๑) กำหนดดู สัตว์ บุคคล และสิ่งต่างๆ ที่มีอยู่ เป็นอยู่
ใกล้ๆ เห็นด้วยตานอกได้ เมื่อหลับตาก็เห็น เมื่อลืมตาก็เห็นเหมือน
กันเป็นการสอบญาณทัศนะว่าเห็นได้จริง

(๒) กำหนดดู สัตว์ บุคคล และสิ่งของต่างๆ ที่มีอยู่เป็นอยู่

ภาพ ดวงฉนวนทศนะ (สำหรับผู้ชาย)

ภาพ ดวงฉนวนทศนะ (สำหรับผู้หญิง)

(อันดับ ๑ รูปภาพ ก. เลข ๑ ประกอบ)

ไกล ๆ พันสายตานอกและเห็นได้ก็ดี มีอะไรปิดบังอยู่ก็ดี อยู่ในที่มืด
ก็ดี อยู่ข้างซ้าย ขวา หน้าหลังก็ดี เหล่านเป็นต้น เมื่อกำหนดดูรู้เห็น
อย่างไรแล้ว ตานอกย่อมสอบญาณที่ศนะว่าเห็นได้จริง

(๓) ผักหัตถ์ สัตว์ บุคคล และสิ่งต่างๆ ที่ตานอกไม่
อาจเห็นได้ แต่อาจพิสูจน์ได้ เช่น นึกให้เห็นกายที่ฝันซึ่งเป็นการ
รับรองกันอยู่ทั่วไป หรือเครื่องมือวิทยาศาสตร์ เช่น กล้องถ่ายภาพ
วิญญานอาจพิสูจน์รับรองว่ามีจริง จุลินทรีย์ สามารถพิสูจน์ด้วยกล้อง
จุลทรรศน์ เหล่านเป็นต้น

(๔) ผักหัตถ์สิ่งต่างๆ ที่วิทยาการทางโลกยังไม่อาจพิสูจน์
ได้ แต่ทางพระธรรมคำสอนรับรองว่ามีอยู่

ทั้ง ๔ นี้ พึงผักหัตถ์ให้รู้แจ้งชัดตามใจนึกได้ทันทีไม่เนิ่นช้า
ถ้านึกดูไม่เห็นหรือเห็นไม่ทันที หรือเห็นทันทีแต่ไม่ชัด ดังนี้เพราะ
ยังมีข้อบกพร่องอยู่ที่นึกกำหนดไม่ถูก พึงนำเอาอุบาย ๓ ประการ
คือ สมาธินิมิต วิริยนิมิต อุเบกขานิมิตมาประกอบเพื่อกันหาความ
บกพร่องนั้น แยกประเภทและสถานที่ของสิ่งที่กำหนดดังต่อไปนี้คือ
สิ่งที่ไม่เคลื่อนที่ ๑ สิ่งที่ไม่เคลื่อนที่แต่มีการเปลี่ยนแปลงรูปลักษณะ
๑ สิ่งที่เคลื่อนที่ ๑ สิ่งที่เคลื่อนที่ที่มีการเปลี่ยนแปลงรูปลักษณะ ๑

แยกกาลเวลาดังต่อไปนี้ สิ่งที่มีในอดีต แต่ไม่มีในปัจจุบัน ๑
สิ่งที่มีในอดีต และยังคงอยู่ในปัจจุบัน ๑ สิ่งที่มีในอดีตไม่มีแต่มีใน
ปัจจุบัน ๑ สิ่งที่มีในปัจจุบัน และจะมีต่อไปในอนาคต ๑ สิ่งที่มี
ในอดีตยังคงมีอยู่ในปัจจุบัน และจะมีต่อไปในอนาคต ๑

แยกระเบียบความนึกกำหนดดังต่อไปนี้ คือ กำหนดสิ่งที่เคย

รู้เห็นมาก่อนแล้ว เมื่อแยกประเภทวัตถุ และกาลเวลาแล้วก็นึกดูได้
 ทันทันที ๑ กำหนดดูสิ่งที่รู้แต่ไม่เคยเห็น เมื่อแยกประเภทและเวลาแล้ว
 ฟังตั้งมโนภาพตามความรู้นั้นขึ้นมา ๑ กำหนดดูสิ่งที่ไม่เคยรู้เห็นมา
 ก่อนเลย เมื่อแยกประเภทและกาลเวลาแล้ว ฟังตั้งอธิษฐานจิต
 เหมือนตั้งคำถามว่า สิ่งนั้นมีอยู่ตามเป็นจริงอย่างไร ขอให้ปรากฏ-
 การณ์เห็นตามความเป็นจริงนั้นๆ แต่ระวังอย่านึกไปก่อนว่าเป็น
 อย่างนั้นอย่างนี้ โดยอนุमानไปข้างหน้าหรืออาศัยสัญญาอดีต เป็น
 เครื่องกำหนดเปรียบเทียบ ซึ่งอาจจะผิดหรือถูกก็ได้ ๑ กำหนดดูสิ่ง
 มีบัญญัติโลกและบัญญัติธรรมไว้แน่นอนแล้ว เมื่อแยกประเภทและ
 กาลเวลาแล้ว ก็กำหนดนึกให้เห็นตามบัญญัตินั้น ๑

เมื่อได้แยกประเภทวัตถุและสถานที่ตั้งวัตถุ กาลเวลา
 ระเบียบความนึก ประกอบด้วยอุบาย ๓ คือ สมาธินิมิต เป็นต้น
 แล้วก็จะเห็นความบกพร่อง และแก้ไขบกพร่องนั้นได้

การฝึกหัดใช้ญาณทัสนะ ก็เพื่อความมุ่งหมายที่จะให้เกิด
 ความเชื่อมั่นในความนึกคิด ความเห็น ความจำ ความรู้ ว่านึกคิดรู้
 เห็นด้วยใจได้ แต่ฟังฝึกหัดเป็นระยะเพื่อกันความสำคัญผิดดังนี้ คือ

ระยะที่ ๑ นึกให้เห็น ให้ปรากฏการณ์แจ้งชัดขึ้นมาได้ตาม
 ใจนึก โดยไม่ต้องถือว่าเป็นจริงอย่างไรหรือไม่ก็ตาม ฟังถือเอาความ
 เห็นแจ้งชัดเป็นสำคัญ

ระยะที่ ๒ เมื่อผู้เห็นแจ้งชัดตามใจนึกได้แล้ว ฟังรู้เห็นสิ่ง
 นั้นตามเป็นจริงอย่างไรด้วย

ระยะที่ ๓ เมื่อรู้เห็นสิ่งนั้นตามเป็นจริงได้แล้ว ฟังเข้าใจใน

สิ่งนั้นและถือเอาสาระประโยชน์ในสิ่งนั้นด้วย

หมายเหตุ เมื่อจะดูอะไรที่ไหน พึงกำหนดให้เห็นกายที่เคยผ่านนั้นดูเหมือนผ่านไป ฉะนั้น พึงเข้าใจไว้ด้วยว่า การกำหนดไปดูอะไรที่ไหนก็ตาม ความใกล้และไกลความคดโค้งความช้าและเร็วของการไปถึงมาถึงของใจไม่มี หมายความว่า จะใกล้หรือไกลระยะต่างกันเท่าใดก็ตาม ก็ย่อมไปมาถึงในขณะเดียวกัน ย่อมเห็นได้ในขณะเดียวกัน ความไปมาความรู้เห็นของใจ ไม่มีอะไรบังกันนอกจากใจเองเท่านั้น หมายความว่า ใจนึกไปถึงที่ใดกายก็ถึงที่นั้น ใจนึกถึงสิ่งใดใจก็รู้เห็นสิ่งนั้นทันที

๕. เมื่อฝึกหัดญาณทัสนะ เกิดความเชื่อมั่น และชำนาญในการนึกคิดเห็นจำและรู้แล้ว พึงใช้ญาณทัสนะให้เป็นประโยชน์ในการประกอบกิจทั้งปวง ที่มีอยู่เป็นอยู่แล้วในปัจจุบัน หรือจะทำอะไรอย่างไรต่อไปพึงใช้ญาณทัสนะพิจารณาตามหลักการต่อไปนี้ คือ

(๑) พิจารณาเหตุผลที่จะทำให้การทำงานเสียหายต่าง ๆ คู่หนึ่ง พิจารณาเหตุผลที่จะทำให้การทำงานเป็นประโยชน์และเจริญยิ่ง ๆ ขึ้นไปคู่หนึ่ง ทั้งสองคู่พึงพิจารณาให้รู้เห็นแจ้งชัดพร้อมด้วยอุบาย ขจัดฝ่ายเสียหายให้หมดไปและไม่ให้เกิดขึ้นได้ ประกอบฝ่ายที่เป็นประโยชน์ให้เกิดขึ้น ให้ดำเนินไปด้วยดี

(๒) พิจารณาให้รู้เห็นแจ้งชัดในกำลังและฐานะของตน

(๓) พิจารณาให้รู้เห็นแจ้งชัดในวัตถุอันประกอบขึ้นเป็นการทำงาน ประมาณาการว่าจะเป็นไปได้หรือไม่ได้เพียงใด

(๔) พิจารณาให้รู้เห็นแจ่มชัดว่า การงานอย่างใด หรือการงานที่กระทำอยู่นั้นจะทำอย่างไร เวลาใด

(๕) พิจารณาให้รู้เห็นแจ่มชัดว่า สาธารณชนหมู่ใดจะเข้ามาติดต่อหรือสัมพันธ์เกี่ยวข้องกับตนและการงานอย่างไร จะเป็นอย่างไร จะมีคุณหรือโทษประการใด สมควรจะประพฤติปฏิบัติต่อกันอย่างไร

(๖) พิจารณาให้รู้แจ่มชัดว่า บุคคลผู้กระทำกิจการงานร่วมอยู่ด้วยก็ดี หรือจะเข้าร่วมกระทำกิจการงานด้วยก็ดี ผู้ใดเป็นอย่างใด สมควรจะประพฤติปฏิบัติกับบุคคลนั้นอย่างไร

นอกจากนี้ เมื่อจะไปไหน จะปลอดภัยหรือไม่ ถ้าเห็นว่าจะมีภัยจะแก้ไขขจัดภัยอันตรายนั้นได้อย่างไรหรือไม่ จะไปหาใคร เวลาใด จะพบหรือไม่ การที่จะติดต่อการงานกับใครจะทำอย่างไร จะสำเร็จหรือไม่ เพราะเหตุใด

หมายเหตุ การฝึกหัดใช้ญาณทัสนะ และการใช้ญาณทัสนะกระทำกิจนี้ เมื่อมีความเชื่อมั่นและเข้าใจแล้วจะกระทำควบคู่กันไปก็ได้ แต่ระวังอย่าให้ปะปนกัน หมายความว่า ฝึกหัดต้องเป็นฝึกหัด กระทำกิจต้องเป็นกระทำกิจ เพราะการฝึกหัดถึงจะผิดก็ไม่เป็นไร ส่วนการกระทำกิจผิดไปก็เสียหาย ประการหนึ่ง หลักการแก้ออบกพร่องประกอบในการฝึกหัด และหลักการประกอบในการกระทำกิจทั้งสองข้อนี้ยอมใช้ประกอบในการฝึกหัด และประกอบในการพิจารณากระทำกิจซึ่งกันและกัน โดยอนุโลมได้

(อันดับ ๒ รูปภาพ ก. ๒ ประกอบ)

๑. เมื่อได้ดวงญาณที่ศนะตามอันดับ ๑ ก. แล้ว ฟังใช้ญาณที่ศนะเพ่งกำหนดนึกให้เห็นดวงเครื่องหมาย ชายเครื่องหมายบวก หญิงเครื่องหมายคูณ ในวงกลมมีดวงเล็ก ๆ ที่กลาง ๑ ล้อม ๔ ทิศ ที่เครื่องหมายนั้นตั้งอยู่กึ่งกลางกายแนวสะดือตัดเข้าไปข้างใน ไม่เอียงซ้ายขวาหน้าหลัง ตั้งอยู่ในลักษณะหงายกึ่งกลางกายพอดี เมื่อกำหนดดูเห็นแล้ว ฟังปฏิบัติดังต่อเมือขาวบริสุทธิ์ไปนี้ คือ

(๑) เพ่งกำหนดนึกให้ดวงเครื่องหมายนั้นขาวบริสุทธิ์ เมือขาวบริสุทธิ์แล้วจึงกระทำกิจต่อไป

(๒) เพ่งที่จุดกึ่งกลางดวงกลางที่เครื่องหมายนั้น พร้อมกับชื่อและนามสกุลของผู้ปฏิบัติลงตรงจุดที่เพ่งอยู่นั้น (เรียกว่า ผนวกนาม)

(๓) เมื่อผนวกนามแล้ว ดวงจะหายไปเป็นดวงเล็ก ๆ เกิดขึ้นแทน ๕ กาย (กายนี้เรียกว่ากายอินทรีย์บัญญัติจันท์ คือ รูป ๑ นาม ๔) เมื่อพิจารณาगतทั้ง ๕ นั้นแล้ว ฟังเพ่งที่ดวงญาณที่ศนะที่ตรงลับปีของกายกลางในกายทั้ง ๕ นั้น นึกรวม ๕ กายเข้าเป็น ๑ แล้วกระจายออกไปอีก กระทำดังนี้ ๔ รวมเท่ากับ $4 \times 4 = 16$ รอบสุดท้าย เมื่อรวมเป็น ๑ แล้ว จะเห็นกายนั้นใหญ่เท่ากายปัจจุบันของผู้ปฏิบัติ

หมายเหตุ เพื่อกันความสงสัย ฟังทราบว่ากายที่เห็นว่าใหญ่เท่ากายปัจจุบันนั้น เป็นความเห็นที่ดวงญาณที่ศนะขยายให้เห็น เป็นปรากฏการณ์ เพื่อให้ทราบว่ากายนั้นครบธาตุจันท์

อายตนะอินทรีย์แล้ว เมื่อออกมาปรากฏภายนอก เช่น
เอากายไปดูอะไรที่ไหน กายนั้นก็ใหญ่เท่าที่พิจารณา
เห็น ส่วนความจริงที่กายนั้นตั้งอยู่กึ่งกลางกายของผู้
ปฏิบัติ นั้น เป็นกายเล็ก ๆ เปรียบเหมือนนั่งอยู่ในโพรงไม้
คือ กายของผู้ปฏิบัติ

๒. เมื่อตั้งกายตามข้อ ๑ ในอันดับนี้ได้แล้ว พึงยึดถือกายนี้
เป็นกายดำเนินไปสู่ความมุ่งหมายตามลำดับ เป็นกายเตรียมเกิดเสีย
ก่อนตายจากอัตภาพนี้ เมื่อตายจากอัตภาพปัจจุบันนี้แล้ว จะเป็น
อะไร อย่างไร กายนี้จะเป็นกายชแแนวทางเมื่อก่อนตาย และนำไป
เมื่อตายแล้วกายนี้จะกระทำวิมุตติหลุดพ้นจากธาตุขันธ์ อายตนะ
อินทรีย์ อันประกอบด้วยอัสวกิเลสตามลำดับจนถึงเป็นพระอรหันต์
ไม่ต้อง เกิด แก่ เจ็บ ตายอีกต่อไป เพราะฉะนั้นพึงกระทำความ
เข้าใจเรื่องกายนี้ต่อไปดังนี้ คือ : (ดูภาพ ข. ๑ ประกอบ)

(๑) เมื่อตั้งกายนี้แล้ว จะมีกายเกิดขึ้นที่กระหม่อมของกาย
เนื้อ ๑ กาย กายทั้งสองแห่งนี้เป็นกายเหตุและผลของกันและกัน
กายที่กระหม่อมศีรษะเป็นกายผลของกายที่ตั้งขณแล้ว กายผลนี้จะ
เป็นกายกระทำหน้าที่สื่อสัมพันธ์กับภูมิภายใน คือ สวรรค์และพระ
นิพพาน เมื่อผู้ปฏิบัติยังมีชีวิตอยู่ จะนำไปสู่ภูมิอันพึงปรารถนาตาม
กำลังฉานและความบริสุทธิ์ของผู้ปฏิบัติ เมื่อละเว้นจากอัตภาพนี้
แล้วกายเหตุคือกายที่ตั้งขณ จะเป็นผู้กระทำกิจให้สำเร็จความ
ปรารถนาหรือความมุ่งหมาย

กายทั้งสองนี้เรียกว่า กายในกายทั้งภายในภายนอก คือ กาย

(อันดับ ๒ รูปภาพ ข. ๑ ประกอบ)

เหตุ ๑ กายผล ๑ ที่เรียกอย่างนี้เพราะเหตุว่าที่กายเหตุมีภายใน
 กายภายนอกตั้งอยู่ จุดสะดือตัดเป็นกายสนธิเชื่อมโยงติดต่อกับกาย
 ที่เรียกว่ากายชั้นของผู้ปฏิบัติ ๑ มีภายในกายภายในตั้งอยู่จุดกึ่ง
 กลางกายของกายเหตุ ๑ และที่กระหม่อมศีรษะ ๑ กายด้วย

ส่วนกายผลก็เช่นเดียวกัน คือ ที่สะดือ เรียกว่ากายในกาย
 นอก สนธิด้วยกายเหตุ ๑ มีภายในกายภายในตั้งอยู่จุดกึ่งกลางแนว
 สะดือเข้าไปข้างใน สนธิกับกายที่อยู่กระหม่อมของกายเหตุ ๑ กาย
 ในกายภายในตั้งอยู่กระหม่อมสำหรับไปสู่ภูมิที่สามารถจะไปถึงได้ ๑
 ส่วนกายตัวผลเองสนธิกับกายในกายภายใน อยู่ที่จุดศูนย์กลาง
 กายตัวเหตุ ๑

ส่วนกายที่ตั้งขึ้นเป็นกายในกาย ทั้งภายในภายนอกอันเป็น
 ตัวเหตุ นั้น สนธิกับกายวิบากขั้นซึ่งตั้งอยู่ภายในกึ่งกลางรูปหัวใจ
 ของกายปัจจุบัน

(๒) กายตัวเหตุและผลทั้งสองตามที่กล่าวแล้วนี้ จะตั้งอยู่
 เป็นกาย เวทนา จิต ธรรม นิमितเครื่องกำหนดยึดถือของวิบากขั้น
 ปัจจุบันต่อไปจนกว่าจะละจากอัทธานัน - กายทั้งสองนี้อาจมีภายใน
 กายภายใน กายในกายภายนอก มีภายในกายทั้งภายในภายนอกซ้อน
 กันเป็นชั้น ๆ เบื้องสูงแต่กายมนุษย์ขึ้นไปจนถึงกายอรหันตมรรค
 เป็นตัวเหตุ อรหัตตผลเป็นตัวผล เบื้องต่ำแต่กายวิบาตลงไปถึงต่ำ
 สุดเป็นกายสัตว์โลกันต์

(๓) กายตัวเหตุและผลทั้งสองดังกล่าวแล้วนี้ อาจเปลี่ยนแปลง
 ไปตามความประพฤติ ทางกาย ทางวาจา ทางใจ เกี่ยวกับเหตุ

ภาพ ข. ๒

แวดล้อมภายนอกได้ ๑ อาจเปลี่ยนแปลงไปตามกำหนดมานฝ่าย
โลกิยมรรคกามาจรณาน เป็นเหตุให้เกิดเป็นมนุษย์และเทพวินิบาต
อันนับเนื่องในชั้นมนุษย์ เช่น กุตพีปัสจ วินิบาตอันนับเนื่องในชั้น
เทพ เช่น ยักข์ มาร อสุร รูปาวจรณาน เป็นเหตุให้เกิดเป็นรูปพรหม
ชั้นต่างๆ อรูปาวจรณานเป็นเหตุให้เกิดเป็นอรูปพรหมได้ดังนี้ ๑ อาจ
เปลี่ยนแปลงไปตามกำลังมานฝ่ายโลกุตตรมรรคกามาจรณานใน
อริยมรรคที่ ๑ ขจัดอัสวกิเลสที่จะให้เกิดเป็นวินิบาตและสัตว์ใน
ทุกติภูมิทั้งหมด เข้าถึงความเป็นหนึ่งแห่งความเป็นมนุษย์ ไม่ต้อง
เวียนกลับลงไปสู่ความเกิดในชั้นต่ำกว่ามนุษย์อีก เรียกว่า โสดา
บุคคลกามาจรณาน ในอริยมรรคที่ ๒ ละกายที่นำไปให้เกิดเป็นวินิ-
บาตและทุกติสัตว์อันนับเนื่องในเทวโลกทั้งหมด เข้าถึงความเป็น
หนึ่งแห่งความเป็นเทพ ไม่เวียนกลับไปเกิดในทุกติภูมิ เรียกว่า
สกิทากาบุคคล

รูปาวจรณานในอริยมรรคที่ ๓ ขจัดอัสวกิเลสอันจะเป็น
เหตุทำให้อุบัติเป็นวินิบาตอันนับเนื่องในเทพ และความเกิดเป็น
มนุษย์และเทพ เข้าถึงความเป็นหนึ่งแห่งความเป็นรูปพรหม ไม่
ต้องเวียนกลับลงมาเกิด แก่ เจ็บ ตาย อีก เรียกว่า อนาคาบุคคล

อรูปาวจรณานในอริยมรรค ขจัดอัสวกิเลสอันละเอียดซึ่ง
จะเป็นเหตุให้ติดอยู่ในรูปพรหม และอรูปพรหมเสีย เข้าถึงความ
เป็นหนึ่งแห่งอรูปธรรม คือ พระขัณสาสวะหรือพระอรหัตต์ดังกล่าว
แล้ว ๑

(๔) ผู้ปฏิบัติ พึงพิจารณา กาย เวทนา จิต ธรรม ให้รู้เห็น
แจ้งชัดตามลำดับในเขตหนึ่ง ๆ ทุก ๆ ชั้นในเขตแห่งภูมิหนึ่ง ๆ

๓. เมื่อตั้งกายและพิจารณาเข้าใจเรื่องกายตามที่กล่าววั้น
แล้ว ฟังฝึกหัดจิตพิจารณายึดถือเครื่องหมายบวกในวงกลมที่ล้นไป
คือดวงญาณที่สันะของกายตัวเหตุที่ตั้งตามลำดับดังต่อไปนี้ คือ

(๑) พิจารณาภายใน แยกเป็นกองปฐมวิชาตุ (ดิน) อาโป
ธาตุ (น้ำ) เตโชธาตุ (ไฟ) วาโยธาตุ (ลม) อากาศธาตุ (ความว่าง)
สี่ กลิ่น รส โอชา พร้อมทั้งชีวิตินทรีย์

พิจารณาให้รู้เห็นแจ้งชัดตามเป็นจริงอย่างไร ว่าสิ่งต่าง ๆ ที่
ประชุมกันเป็นร่างกาย เปลี่ยนแปรผันไปตามเหตุ คือ ดิน น้ำ ไฟ
ลม อากาศ สี่ กลิ่น รส โอชา ภายนอก ที่เข้ามาปรุงแต่ง ด้วยลมหายใจ
ขำว น้ำ เพื่อให้ดำรงคงอยู่ ต้องบริหาร ปรังปรุงระดับสั่งอันหมองกล้า
กลิ่นอันปฏิกุศลเหล่านี้เป็นต้นมีอยู่เป็นเนื่องนิจ จะเว้นเสียไม่ได้เป็น
อันตราย แม้กระนั้นก็จะสลายออกจากกันไปในที่สุดเมื่อเราตาย

เมื่อพิจารณาเห็นแจ้งชัดตามเป็นจริงอยู่อย่างนี้ จิตย่อมเกิด
ความนึกคิดจำรู้ความเห็นความจำ ความรู้ว่า สิ่งทั้งหลายเหล่านี้ไม่
งาม เพราะปฏิกุศลมีอยู่เนื่องนิจ ไม่เที่ยง เพราะมีความเปลี่ยนแปลง
อยู่เนื่องนิจไม่ใช่ตน เพราะจะต้องสลายไปเป็นดิน น้ำ ไฟ ลม
อากาศตามเดิม ไม่ปกติ เพราะเป็นแหล่งให้เกิด โรคา พยาธิ ภัย-
พิบัติต่าง ๆ เพราะต้องหายใจเข้าออกอยู่เนื่องนิจ เพราะต้องการ
บริหารให้เป็นผู้ เป็นไปได้ด้วยดีอยู่เนื่องนิจ

เมื่อจิตมีความนึกคิด ความเห็น ความจำ ความรู้ อยู่อย่างนี้
ย่อมเกิดธรรมสังเวชเศร้าสลดเบื่อหน่ายเกิดขึ้นแก่จิต เมื่อมีอาการ
อย่างนี้เกิดขึ้นแก่จิต ย่อมเกิดความนึกคิด ความเห็น ความจำ

ความรู้ ว่าโลกทั้งหลายทั้งปวงไม่น่ายินดี สังขารทั้งหลายทั้งปวงไม่น่าปรารถนา

เมื่ออาการเศร้าสลดเบื่อหน่าย ไม่ปรารถนาในโลกและสังขารทั้งปวงเกิดขึ้นในจิตแล้ว จิตก็จะทอดอาลัยต่อชีวิต คิดที่อ้อยไม่ประกอบกิจการงานทั้งปวง จะเป็นเหตุนำความเสื่อมเสียให้เกิดขึ้นทั้งทางโลกและทางธรรม เช่นนี้พึงพิจารณาระลึกรูปร่างกายที่ได้อาศัยร่างกายนี้กระทำประโยชน์อันพึงประสงค์อยู่ นับว่าความเกิดของเราครั้งนี้ประเสริฐแล้ว เราจะอาศัยกายนี้กระทำการที่ควรทำ เว้นสิ่งที่ควรเว้น ขัดถือสิ่งที่พึงขัดถือ ปล่อยวางสิ่งที่ต้องปล่อยวาง เพื่อประโยชน์สุขในชาตินี้ ให้กายนี้ดำรงคงอยู่ด้วยดี สำหรับรองรับเพื่อกระทำประโยชน์ภายนอก ดำเนินไปสู่แดนอมตะ คือ นิพพานต่อไป

เมื่อจิตระลึกให้เห็นแจ้งชัดเช่นนั้น จิตย่อมไม่ยินดียินร้ายต่อร่างกายนี้ จัดเป็นสังขารุเปกขาญาณ ขึ้นกามาวจรกุศลจิต

(๒) เมื่อพิจารณาภายนอก คือ กายเนอรูเห็นแจ้งชัดแล้ว พึงพิจารณารูปกายอาศัย คือ โคจรรูป ได้แก่ ดิน น้ำ ไฟ ลม อากาศ สี กลิ่น รส โอชา พร้อมทั้งชีวิตินทรีย์ และภาวรูปที่เป็นชาย หรือหญิง พึงพิจารณาให้รู้เห็นแจ้งชัดว่ารูปกายนี้มีลักษณะโปร่ง บางเบา อาศัยกายเนออยู่ กายนี้เชื่อมโยงกับกายวิบากขันธ์ ซึ่งตั้งอยู่ในรูปหัวใจ เกิด ดับ เปลี่ยนแปลงไปได้ตามกำลังกรรมดี กรรมชั่ว และตามกำลังฌานอันบุคคลประกอบขึ้นตั้งมั่นแล้ว

กายนี้เมื่อเคลื่อนจากกายเนอ ด้วยการผันกิด ด้วยอำนาจ

ฉานให้เคลื่อนออกไปก็ดี เมื่อชีวิตินทรีย์ที่กายเนื้อดับ อุตุนิยมคือ
เตโชธาตุที่กายเนื้อดับ ไม่อาจอาศัยได้อีกต่อไปแล้ว จะไปเกิดใหม่
อีกก็ดี เหล่านั้นเป็นต้น ย่อมไม่สามารถมองเห็นด้วยตาเนื้อได้ แต่สมัย
วิทยาศาสตร์รุ่งเรืองสามารถสร้างกล้องถ่ายภาพที่เรียกว่า กล้องจับ
วิญญาณ สามารถจับภาพให้เห็นด้วยตาเนื้อได้ เครื่องวิทยุโทรภาพ
อาศัยเตโชธาตุ และเครื่องประกอบ สามารถบังคับให้กายเนื้อเคลื่อน
จากกายเนื้อออกอากาศสืบเนื่องติดต่อกันไปไม่ขาดระยะ และหา
ประมาณมิได้ ย่อมสามารถมองเห็นด้วยตาเนื้อได้ แต่ก็น่าคิดและยัง
ไม่มีใครพยากรณ์ว่า ผู้แสดงทางโทรภาพเช่นที่วานี้ ต่อไปกายเนื้อ
ของเขาเหล่านั้นจะเป็นอย่างไรต่อไป

พิจารณารูปนี้ ฟังอนุโลมตาม (๑) ข้อนี้

(๓) การพิจารณารูปกายอาศัยกายเนื้อ คือ กายประสาท
ได้แก่ความส่องใสเป็นพลังแสงของ ดิน น้ำ ไฟ ลม สี่ กลิ่น รส
โอชา ชีวิตินทรีย์ อาศัยประชุมกันขึ้นเป็นกายประสาท ฟังพิจารณา
อนุโลมตาม (๒) ข้อนี้

(๔) พิจารณากายวิญญาณ อันชอนกายประสาทอยู่แยกเป็น
กายเวทนา กายสัญญา กายสัมผัสสะ กายชีวิตินทรีย์ นามกาย
วิญญาณและกายอากาศ อันประชุมพร้อมกันเป็นกายรวมเรียกว่ากาย
วิญญาณ

ฟังพิจารณาตามลำดับเป็นอากาสนัญจายตนฉานที่ ๑ วิญญาณัญจายตนฉานที่ ๒ กายสัญญาเป็นอากิญจัญญายตนฉานที่ ๓
สัมผัสสะและชีวิตินทรีย์รวมกันเป็นเนวสัญญานาสัญญายตนฉานเป็น
ที่ ๔

แต่ละกายพึงพิจารณาให้รู้เห็นแจ้งชัดตามเป็นจริงอย่างไรและไม่พึงยินดียินร้ายอนุโลมตาม (๒) ข้อน

(๕) พึงพิจารณากายวิบากชั้นร่างกายในรูปหัวใจ เพ่งให้ใสสว่างทั้งกายและดวงล้อมแล้ว รวมดวงล้อมเข้าเป็นดวงหนึ่งนกายวิบากชั้นกลาง พึงพิจารณาแยกรูปกายอาศัยตาม (๒) และ (๓) ข้อน กายวิญญาณตาม (๔) ข้อน

พึงพิจารณาให้รู้เห็นแจ้งชัดว่า กายวิบากชั้นสัมผัสสัมพันธ์กับตา หู จมูก ลิ้น กาย ที่จุดศูนย์กลางมันสมองในกะโหลกศีรษะ พิจารณาที่จักขุประสาท จักขุวิญญาณ โสตประสาทและวิญญาณมานะ (จมูก) ประสาทและวิญญาณ ชิวหา (ลิ้น) ประสาทและวิญญาณ กายประสาทและกายวิญญาณพิจารณาตาม (๔) ข้อนแล้ว แต่ละแห่งตามที่กล่าวมาแล้ว พึงเพ่งให้ใสบริสุทธิ์และให้รู้เห็นแจ้งชัดว่าสัมผัสสัมพันธ์กันอย่างไร เมื่อสัมผัสสัมพันธ์กันแล้วเกิดวารจิตต่าง ๆ ขนอย่างไร

๔. พิจารณาภูมิต่าง ๆ โดยกำหนดเพ่งที่จุดเส้นตัดเครื่องหมายบวกในวงกลมที่ลนบกายที่ตั้งอยู่ กระทบอัมศีระของกายเนื้อคือกายปัจจุบัน ที่เรียกว่าดวงญาณที่ศนะ เห็นและกำหนดได้แล้ว นึกให้กายในภายนอก ซึ่งตั้งอยู่ตรงสะดือตัดของกายที่กระทบมน ออกไปพิจารณาภูมิต่าง ๆ ดังต่อไปนี้ คือ

(๑) พิจารณาส่วนต่าง ๆ ของโลกที่เราอาศัยอยู่นี้ ทั้งภายนอกและภายในนครลับแลทั้งปวง พึงอาศัยยึดถือโลกนี้เป็นศูนย์กลางไปสู่โลกทั้งปวง

(๒) พิจารณาโลกมนุษย์แดนสุขาวดี ตั้งล้อมโลกนี้อยู่สี่ทิศ ทางขั้วเหนือมีนามว่า ชมพูทวีป อุตตระภุทวีป ปุพพะวิเทหะทวีป อมรโคยานะทวีป มนุษย์ทั้ง ๔ ทวีปนี้ เป็นพวกที่ตั้งอยู่ในกุศลกรรมมถ ๑๐ เว้นอกกุศลกรรมมถ ๑๐ จึงได้นามว่า มนุษยธรรม พึงพิจารณาให้ทราบว่ ความเป็นอยู่ความเป็นไปต่างกับโลกนี้อย่างไร

(๓) พิจารณามนุษย์แดนภูตะ อันนับเนื่องกับโลกนี้ตั้งล้อมอยู่ ๔ ทิศ ทางขั้วใต้

(๔) พิจารณาโลกันต์และยมโลก โดยกำหนดเป็นเส้นตั้ง จากขั้วใต้ของโลกนี้ต่ำสุดจะเห็นดวงคำใหญ่ ตั้งอยู่นอกเขตขอบจักรวาลเป็นภูมิโลกันต์ชั้นมาหาโลกนี้ตามเส้นตั้งขึ้นมา เป็นยมโลกชั้นต่าง ๆ ๔ ชั้น เป็นชั้นวินิบาตภูตะมนุษย์และวินิบาตภูตะเทพอีก ๒ ชั้น รวม ๖ ชั้น

(๕) จากชั้นวินิบาตเทพขึ้นมาถึงขั้วใต้ของโลก จะมีดวงภูมิมนุษย์ตั้งอยู่ท่ามกลาง ๑ ภูมิ สอดสัมพันธ์รับส่งธาตุระหว่างยมโลกกับภูมิมนุษย์ภูตะและโลกนี้ โลกนี้มที่ตงสอดสัมพันธ์กับดวงภูมินทพนน้าต่อดินทางขั้วใต้

(๖) ต่อจากภูมิธาตุมมนุษย์ขึ้นมาระหว่างกลางกับขั้วใต้ของโลกนี้ จะมีดวงรหัสพลังแสงสนามแม่เหล็กตั้งอยู่ ๑ ดวง เป็นพลังสนามแม่เหล็กที่ขั้วโลกใต้ของโลกนี้ ดวงรหัสนี้ไม่ใช่ดวงดาวและดวงภูมิ ไม่เกี่ยวกับดวงภูตะและยมโลกเกี่ยวกับความหมุนของโลกโดยตรง

(๓) เทวโลกตั้งอยู่ทางขวางของโลกนี้ บริเวณแนวกึ่งกลางขึ้นไปในเขตอวกาศมี ๖ ชั้น เรียงตามลำดับขึ้นไปดังนี้ คือ

ชั้นที่ ๑ นามจาตุมมหाराชิกา ชั้นนี้แต่กาลก่อนองค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าขึ้นไปแสดงพระธรรมเทศนาโปรดพุทธมารดา เป็นกัมมวินิบาต กุมภกัณฑ์ ยักษ์ นาค ครุฑ และอื่น ๆ กาลต่อมาภายหลังที่ทรงแสดงธรรมแล้ว ภูมินิกเป็นเทพธรรมดาชั้นต่ำชั้นหนึ่งเท่านั้น เพราะเหตุใด เพราะเหตุว่า พวกนี้เป็นกึ่งสัตว์กึ่งเทพ เมื่อฟังพระธรรมเทศนาแล้วไม่อาจบรรลุผลได้ แต่ด้วยบุญอันสูงส่งแห่งบุญที่ได้ฟังพระธรรมเทศนาครั้งนั้น เป็นเหตุให้หลุดจากอภัพเดิมปฏิสนธิเป็นเทพธรรมดา ตั้งอยู่ในภูมิเดิมของตนเป็นที่พยสมบัติพิเศษกว่าเดิมไว้ด้วย

ส่วนวินิบาตพวกที่ไม่ได้ฟังพระธรรมเทศนา และอุบัติต่อภายหลัง จึงไม่อาจขึ้นไปอยู่นั้นได้ จึงมีสภาพต่ำกว่า เทพชั้นนั้นนับเนื่องกับโลกนี้และยมโลก

ชั้นที่ ๒ ชื่อดาวดึงส์ ชั้นที่ ๓ ชื่อวายุมา ชั้นที่ ๔ ชื่อดุสิตา ชั้นที่ ๕ ชื่อนิมมานรดี ชั้นที่ ๖ ชื่อปรินิมิตวะสะวัต

(๔) พรหมโลก ชั้นรูปพรหม ๑๑ ชั้นเรียงลำดับต่อจากเทวโลกขึ้นไปดังนี้ คือ

ภูมิชั้นปฐมฌานที่ ๑ ยิ่งและหย่อนกว่ากันแบ่งเป็น ๓ ชั้น สูงขึ้นตามลำดับที่ ๑ ชื่อปริสัชชา ที่ ๒ ชื่อโรหิตตา ที่ ๓ ชื่อมหาพรหม

ภูมิชั้นทุติยฌานและตติยฌานต่อกันเป็นภูมิที่ ๒ ยิ่งและ
หย่อนกว่ากัน แบ่งเป็นชั้นที่ ๑ ซอปริตตภา ที่ ๒ ซออัปปมาณาภา
ที่ ๓ ซออาภัสสระ

ภูมิชั้นจตุตถฌานภูมิที่ ๓ ยิ่งและหย่อนกว่ากัน แบ่งเป็น ๓
ชั้น ที่ ๑ ปริตตสุภา ที่ ๒ อัปปมาณะสุภา ที่ ๓ สุภินทกา

ภูมิชั้นปัญจฌานภูมิที่ ๔ ต่างกันเพราะความยึดถือแบ่ง
เป็น ๒ ชั้น ที่ ๑ ผู้เจริญฌานนเปื้อนหน้ายวิญญาณเป็นอสัญญะเป็น
อพรหม เพราะเหตุอุบัติด้วยชีวิตนวกะในพระพุทธศาสนา ไม่ยึดถือ
และอุบัติเป็นเด็คขาด ที่ ๒ ซอเวหับผละ

(๕) พรหมโลกชั้นอรุปรหม ยิ่งและหย่อนกว่ากันตาม
ความยึดถือ ดังนี้ ที่ ๑ อากาธานัญจายตณฌาน ที่ ๒ วิญญาณัญจาย-
ยตณฌาน ที่ ๓ อากิญจัญญาตณฌาน ที่ ๔ เนวสัญญานาสัญญา-
ตณฌาน

สวรรค์แต่เทวโลกขึ้นมามาตามลำดับ ๒๑ ชั้นนี้ละเอียดยประ-
ณีตกว่ากัน พร้อมทั้งอายุ วรรณะ สุขะ พละ และสมบัติต่าง ๆ

๕. เมื่อพิจารณาภูมิโลกิยธตฺ ผู้เห็นแจ้งชัดตามเป็นจริง
อย่างไร เข้าใจดีแล้วพึงพิจารณาฝ่ายโลกุตตระต่อไปดังนี้ คือ

(๑) เพ่งดวงญาณที่ศนะเหมือนข้อ ๔ ที่พิจารณาภูมิมา
แล้ว กำหนดนึกเป็นเส้นตรงจากขั้วเหนือของโลกนั้นขึ้นไปจะพบดวง
รหัสพลังแสงสนามแม่เหล็กทำหน้าที่เหมือนกับทางขั้วใต้ จึงผ่านไป
จนสุดเขตรอบนอกจักรวาลนี้ จะเห็นดวงภูมิดวงหนึ่ง เป็นดวงภูมิ
โคตรภูษาคู เมื่อเห็นแล้วให้กายภายในดังกล่าวแล้วไปสู่ที่ดวงภูมินั้น

ตอนขั้วเหนือ ทิวเขื่อนมีศูนย์กลางใหญ่กลาง และมีด้อม ๔—๘—๑๖ เล็กกลางตามลำดับสว่างและใสมาก นอกวงนอกออกมาจะมีแท่นฉนวนวิโมกข์ ๔ เหลี่ยมลูกบาศก์ ด้อมศูนย์กลางแหวน ๑๖ ทิศ อีก ๑๖ ทิศ ๑ ชั้น แท่นฉนวนวิโมกข์นี้เป็นความหมายสำคัญต่อผู้ปฏิบัติ ต่อจากนั้นพึงกำหนดให้กายนั้นดับลง แท่นฉนวนวิโมกข์แท่นใดแท่นหนึ่งพร้อมกันนั้นที่กายญาณทัสนะ ซึ่งกำหนดรู้เห็นอยู่จะดับเหมือนไฟกะพริบ ๑ ครั้ง กายที่กระหม่อมศีรษะจะเปลี่ยนไป ไสบริสุทธฺ์ซึ้นกว่าเก่า พร้อมกันนั้นจะเห็นดวงพลังแสงใหญ่ดวงหนึ่งตั้งอยู่เหนือขึ้นไป ที่นั้นจะเห็นกายโคตรภูของผูปฏิบัติไปแสดงการวะต่อองค์อริยสังขาร ซึ่งระดับอยู่บนปราสาทใหญ่ ๑๖ मुख ตั้งอยู่บนขั้วเหนือของดวงพลังแสงนั้น เมื่อแสดงการวะแล้วท่านจะประทานพรและให้โอวาทแสดงทางดำเนินต่อไป กายโคตรภูรู้เห็นอย่างไรตามที่ท่านทรงแสดงแล้ว ผู้ปฏิบัติก็รู้เห็นตามลำดับดังนี้

โลกุตตรภูมิอริยบุคคลที่ ๑ คือภูมิโสดาบัน เป็นดวงภูมิเรียงเป็นลำดับขึ้นไปตามลำดับฉนวนและญาณ ๕ ชั้น แต่ละชั้นมีปราสาท ๔ मुख ยอดสำหรับพระอริยบุคคลเหล่านั้นอาศัย

โลกุตตรภูมิอริยมรรคที่ ๒ คือภูมิสกิทาคามีบุคคล เรียงลำดับขึ้นไปตามลำดับฉนวน และญาณ ๕ ชั้น มีปราสาทตั้งอยู่บนดวงภูมิเช่นเดียวกับโสดา

โลกุตตรภูมิอริยบุคคลที่ ๓ คือภูมิพระอนาคามีบุคคล เรียงตามลำดับฉนวนและญาณ ซึ่งมีนามเรียกว่า สุทธาวาส ๕ ชั้น ที่ ๑ ชื่อว่าอวิหาที่ ๒ อดัปปาที่ ๓ สุทัสสาที่ ๔ สุทัสสที่ ๕ อกนิภูฐามีปราสาท ๔ मुख ยอดตั้งบนดวงภูมิเป็นที่อาศัย

โลกุตตรภูมิที่ ๔ กือนิพพานธรรม ต่อจากสุทธาวาสชั้นที่ ๕ เป็นเส้นตรงขึ้นไป จะเห็นศูนย์กลางแหวนใหญ่กลางล้อม ๔-๘-๑๖ แทนฉนวนวิโมกษ์ล้อม ๑๖ อีกชั้นหนึ่งตั้งลอยอยู่ในสุญญากาศ เป็นเขตระหว่างอุปาทิเสสนิพพานและอนุอุปาทิเสสนิพพานต่อกัน แทนฉนวนวิโมกษ์ที่พิจารณาเห็นแล้วนั้น เป็นที่กระทำกิจอนุอุปาทิเสสนิพพานธาตุขึ้นไปเล็กน้อยจะเห็นปราสาทใหญ่สูงจากศูนย์กลางแหวนสำหรับองค์อริยสังขารประทับอยู่ ประสาทนี้มีฉนวนภูมิสำหรับพระอริยเจ้าทั้งหลายขึ้นไปสู่นิโรธสมบัติ แต่บางท่านก็เข้านิโรธสมบัติโดยนั่งฉนวนวิโมกษ์ บางท่านก็ชอบนั่งในความว่าง บางท่านก็เลยขึ้นไปสู่นิพพานธรรม ซึ่งสูงกว่าที่ขึ้นไปเป็นนครใหญ่มีรัตนปราสาทตั้งเรียงรายสุดคณานับ ตั้งอยู่ในบริเวณจุดสูงแห่งสุญญากาศ มิได้ตั้งอยู่บนดวงภูมิเหมือนที่พิจารณาผ่านมาแล้ว

(๒) การพิจารณาโลกุตตรภูมิตามที่แสดงมาแล้วนี้ กายนอกอาจจะไม่เห็นทั้งกายโคตรภูเห็นก็ได้ หรือเห็นแต่ภูมิเบื้องต่ำไม่เห็นสูงขึ้นไป ทั้งนี้อาจเป็นเพราะเหตุสงสัยลังเลใจก็ได้ หรือเพราะเหตุอื่น ๆ ซึ่งอาจจะเกิดขึ้นแก่ผู้ปฏิบัติบางคนก็ได้

ฉะนั้นในที่นี้พึงถือเอาความสำคัญเป็นเกณฑ์ พิจารณาน้อมไปสู่ความเชื่อดังต่อไปนี้

ที่ ๑. พึงระลึกภูมิต่างๆ ฝ่ายโลกียะก็ได้พิจารณาเห็นแล้ว โคตรภูอันเป็นบุคคลระหว่างท่ามกลาง อริยบุคคลและโลกียบุคคลก็บังเกิดแล้ว หากญาณยังอ่อนจึงพิจารณาเห็นได้ไม่ทั่วถึง

ที่ ๒. พึงยึดถือการพิจารณาตามที่แสดงมาแล้ว โคตรภูเป็นต้นจะพิจารณาเห็นครบถ้วนแล้วหรือไม่ก็ตาม ก็พึงระลึกรู้ว่าเป็นการพิจารณาขัดหน่วงเอานิพพานเป็นอารมณ์ หรือเป็นทางดำเนินต่อไป

ที่ ๓. พึงสำเหนยระลึกรู้ว่าการปฏิบัติมีเขตแคไหนเพียงใด แยกการพิจารณาเห็นอย่างหนึ่ง การไปถึงแต่ยังอยู่ไม่ได้อย่างหนึ่ง การไปถึงด้วยการยึดถือไปอยู่อาศัยต่อไปได้ด้วยอย่างยิ่ง ไปถึงแล้วอาจอยู่ได้แล้วแต่อาจจะวิบัติเสียได้อย่างหนึ่ง ตั้งมั่นอย่างหนึ่ง

ที่ ๔. พึงนำเอาอุบายในการฝึกหัด และการกระทำกิจในอันดับ ๑ มาใช้เป็นอุบายในการพิจารณาโดยอนุโลม

ที่ ๕. ให้ยึดถือพุทธภาษิตที่ตรัสไว้ในธรรมบทขุททกนิกายต่อไปนัว่า นัตถิ ฌานัง อะปัญญาสสะ ฌานคือความพินิจพิจารณา ย่อมไม่มีแก่ผู้หาปัญญามิได้ นัตถิ ปัญญา อะฌายิโน ปัญญาย่อมไม่มีแก่ผู้ไม่มีฌานคือการพินิจพิจารณา ได้แก่ขาดความคิดอ่านใคร่ครวญตรึกตรองสอบสวน ปัญญาชะ มัคคัง อะละโส นะวินทะติ ทางดำเนินย่อมไม่ปรากฏเพราะปัญญาของผู้เกียจคร้าน

ที่ ๖. พึงประกอบองค์ปัญญา คือ สัมโพชฌงค์ให้สมดุลกัน ดังนี้ คือ องค์สติยิ่งมากเท่าใดยิ่งดี นึกให้เห็น ให้เป็นให้ได้ตามใจนึก ไม่ต้องกลัวผิดกลัวถูก ยกให้เป็นหน้าที่ขององค์ธรรมวิจยะเลือกเฟ้น ทดลองสอบสวน ผิด ชอบ ประกอบด้วยองค์อุเบกขาเป็นตราชูกู้กัน หนึ่ง องค์แห่งวิริยะและองค์แห่งสมาธิเสมอกัน องค์แห่งปฐิบัติสัทธิ เสมอกัน วารจิตที่ห่อเหี่ยวเศร้าสร้อย ไม่พึงเจริญปฐิบัติสัทธิและสมาธิ และอุเบกขาหรือพิจารณาฝ่ายทุกคติภูมิ วาระใดจิตฟุ้งซ่านระเริงหลง

จึงควร วาระใดจิตปลาบปล้มเกลิบเกลิ้มหลงไปตามอารมณ์ที่น่ายินดี
ที่น่าปรารถนา ไม่พึงเจริญองค์แห่งปิติ วิริยะ ธรรมวิจยะ หรือ
พิจารณาฝ่ายสุคติโลกสวรรค์ชั้นต่าง ๆ วาระใดจิตหดหู่เศร้าหมองจึง
ควร

วาระใดจิตเป็นสังขารเปกขาญาณ ไม่ยินดียินร้ายในโลก
และสังขารทั้งปวง มีความเพียรเพิกกิเลส มีสติระลึกรู้คุณอยู่ มี
สัมปชัญญะรู้สึกตัวไม่หลง เมื่ออารมณ์ปรากฏอยู่เฉพาะหน้าก็เพียง
อาศัยเป็นเครื่องระลึกรู้ ไม่มีตัณหามานะทิฏฐิอาศัยอยู่ด้วย ไม่มี
อุปาทานยึดถือมั่นอะไรในโลก วาระเช่นว่านี้ ย่อมพิจารณาอารมณ์
ทั้งปวงได้

๖. เมื่อได้พิจารณากายและภูมิต่าง ๆ พร้อมทั้งทางดำเนิน
ไปพอสมควรแล้ว พึงพิจารณารวบรวมย่อว่าร่างกายอันประชุมพร้อม
กันตามที่พิจารณามาแล้ว องค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าสอนว่า
ไม่ให้ยึดถือว่าเป็นอัตตาตัวตน แต่สอนให้พิจารณาเป็นนิमितเครื่อง
กำหนดกฎหมายว่า กาย เวทนา จิต ธรรม หรือรวมเรียกว่า รูปนาม
แท้จริงก็เป็นอันเดียวกันกับที่เรียกว่าอัตตาตัวตน เพราะสิ่งที่เรียกว่า
อัตตาตัวตนมีอยู่ เป็นอยู่อย่างไร ก็คงมีอยู่ เป็นอยู่เป็นไปเช่นนั้น
จะมีได้เปลี่ยนไปตามที่ทรงบัญญัติใหม่นั้นแต่ประการใดอย่างใดก็
หาไม่ แต่ผู้พิจารณาอาจยึดถือความหมายอันสำคัญในบัญญัตินี้ว่า
ที่เรียกกายนั้นย่อมหมายความว่าร่างกายนี้เป็นสิ่งปฏิภูล เป็นที่รอง
รับสิ่งปฏิภูล แม้ว่ากายอาศัยที่พิจารณาเห็นแล้วจะละเอียดประณีต
เพียงใดก็ตาม ก็อาศัยอยู่ในร่างกายที่ปฏิภูล ที่รองรับสิ่งปฏิภูล

คำว่าเวทนานั้นหมายความว่ายอมเป็นผู้เสวยทุกข์ สุขหรือไม่ทุกข์ไม่สุขตามโอกาสตามเหตุที่กระทำขึ้น หรือประกอบขึ้นและตามเหตุแวดล้อมที่จะชักนำไปไม่เที่ยงแท้แน่นอน

คำว่าจิตนั้น หมายความว่ายอมเป็นผู้สร้าง ผู้ทำลาย ผู้ฆ่า ตนเอง ผู้นึกคิดเห็น จำและรู้ เป็นผู้สะสม เป็นผู้อยู่ เป็นผู้ไป เป็นผู้คิด เป็นผู้หลุดพ้น

คำว่าธรรมนั้น หมายความว่า ย่อมทรงสภาพความมีอยู่ เป็นอยู่ ความเป็นไปของสิ่งนั้น ๆ เป็นอย่างไร ก็ทรงสภาพเช่นนั้นไว้ ไม่เป็นอย่างอื่น เช่นความชั่วจะกลับเป็นดี ความดีจะกลับเป็นชั่ว เช่นนี้ไม่ใช่ฐานะจะเป็นไปได้ สภาพธรรมเป็นเช่นไรยอมเป็นเช่นนั้น ใครจะเปลี่ยนเป็นอย่างอื่น ใครจะขึ้นให้เป็นอย่างไร บัญญัติว่าอย่างไร ใครจะรู้หรือไม่รู้ ใครจะเข้าใจหรือไม่เข้าใจว่าอย่างไร ถ้าไม่ตรงต่อสภาพธรรมแล้ว ก็ยอมหาเป็นไปตามข่าวเช่นว่านั้นไม่ เช่นผู้ใดพิจารณาเห็นแจ้งชัดในธรรมทั้งปวงอันมีอยู่ เป็นอยู่ ปากฎอยู่ เฉพาะหน้าแล้วปฏิบัติสมควรแก่ธรรม คือ ดำเนินตามสภาพธรรมที่สมควรดำเนินตาม ละเว้นธรรมที่ต้องละเว้นก็จะได้รับผลตามที่มุ่งหมายนั้น ถ้ามีจะนั้นก็จะได้ไม่ได้รับผลตามที่มุ่งหมาย

๗. ปรมัตถสังคหะ สรุปลงโดยย่อว่า รูป จิต เจตสิก นิพพาน เป็นปรมัตถสังคหะ

รูป หมายความว่า เป็นสภาพธรรมที่ย่อยยับ เปลี่ยนแปลง ปรุงแต่ง คุณกันเข้าแล้วสลายจากกันได้ เจตสิก ได้แก่ เวทนา สัญญา สังขาร เป็นสภาพธรรมที่ติดพร้อมไปกับจิต

นิพพาน เป็นสภาพธรรมที่ไม่มีกำรย่อหยับเปลี่ยนแปลงปรุงแต่ง เมื่อก้าวถึงอาการหมายถึงสภาพเป็นที่สิ้นไปแห่งตัณหาเครื่องร้อยรัดทั้งปวง หรือเป็นสภาพธรรมที่ไม่มีตัณหา คือความคันรนทะยานอยาก ใฝ่แสวงหา ความคันรนหลักเร้นภัยอันตราย คันรนเพื่อจะให้ดำรงอยู่ในสิ่งที่ตนถือว่าเหลือจะทนทาน จิตเจตสิกเมื่อเข้าอาศัยเข้าไปตั้งอยู่ เป็นอยู่ ติดอยู่ โนโลภียชรรณ เรียกว่า นาม หมายถึงสภาพธรรมที่น้อมไปสู่รูปธรรม เป็นที่อาศัยอยู่ ย่อมเป็นอยู่ ย่อมเป็นไปตามรูปธรรมนั้น ๆ ตามที่รูปธรรมนั้น ๆ เป็นอยู่ เป็นไปอย่างไร

จิตเจตสิกที่เข้าถึงนิพพาน ยึดถือนิพพานเป็นที่อาศัย ตั้งอยู่ในนิพพานเรียกว่าอรูปธรรมและนามธรรม ดังพระบาลีมีปรากฏในพระอภิธรรมสังคณีว่า รูปะธัมมารูปักขันโธ จิตเจตสิกะ สังขตา จัตตาโร อะรูปีโน ขันธา นิพพานะนัญเจติ ปัญจะวิธัง อะรูปันติจะ นามันติจะ ปะวะจะติ แปลว่า รูปขันธ์ ชื่อว่ารูปธรรม จิตเจตสิก ๔ (เวทนา สัญญา สังขาร วิญญูณ) นิพพาน ๑ ชื่อว่าอรูปธรรม ด้วย นามธรรมด้วย ดังนี้

อรูปธรรมเป็นสภาพธรรมตรึงกันข้ามกับรูปธรรม จิตเจตสิกซึ่งน้อมไปสู่อรูปธรรม เข้าไปตั้งอยู่ อาศัยอยู่ในอรูปธรรม เป็นวิราคจิต เพราะจิตพ้นจากความกำหนัดยินดีในโลกทั้งปวง ชอนิโรชธรรม เป็นนิโรชจิตเพราะจิตหลุดพ้นจากตัณหาเครื่องร้อยรัดผูกมัดทั้งปวงที่ทำให้จิตเจตสิกติดอยู่ในโลกและสังขารทั้งปวง ชื่อวิสังขารธรรมเป็นวิสังขารจิต เพราะจิตพ้นจากเครื่องปรุงแต่งให้จิตต้องเป็นไปต่าง ๆ ต้องยึดถือสิ่งที่ไม่ควรยึดถือเป็นทางดำเนิน ต้องเลิกละ

ปล่อยวางสิ่งที่ควรยึดถือเป็นทางดำเนิน เหล่านี้เป็นต้น

ชื่อโลกุตตรธรรม เป็นโลกุตตรจิต เพราะจิตชั้นอยู่นี้เห็นอโลก หลุดพ้นจากโลกอันมีความหมายว่า ต้องผูกพันเบาเบื่อย้อยยับ เปลี่ยนแปลง ปรุงแต่ง สลายไป ที่รวมเรียกว่าโลกทั้งปวงสังขารทั้งปวงนั้น

จิตเจตสิก ได้แก่ เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ จิต เมื่อเข้าไปยึดถือฝ่ายโลกียธรรม เรียกว่าโลกียจิต แบ่งเป็นกามาวจรจิต หมายถึงความเป็นมนุษย์ เทพวินิบาต สัตว์เดรัจฉาน สัตว์นรกทั้งหมด ๑ รูปาวจรจิต หมายถึงความเป็นรูปพรหมทั้งหมด ๑ อรูปาวจรจิต หมายถึงความเป็นอรูปพรหมทั้งหมด ๑

จิตเจตสิก เมื่อเข้าไปยึดถือโลกุตตรธรรม เรียกว่าโลกุตตรจิต เทียบโลกียจิตดังนี้ แบ่งเป็นกามาวจรจิต หมายถึง เป็นโสดาบุคคล และเป็นสกิทาคาบุคคล ทั้งสองนี้อาจอุบัติเป็นมนุษย์ เทพ รูปพรหม อรูปพรหม ชั้นใดชั้นหนึ่งได้ตามกำลังฌาน ๑ รูปาวจรจิต หมายถึง ความเป็นอนาคาบุคคล ถ้าไม่ประสงค์จะอุบัติเป็นมนุษย์ และเทพแล้ว ก็อุบัติเป็นรูปพรหมชั้นสุทธาวาส ๕ ชั้น ๆ ใดชั้นหนึ่งตามกำลังฌานและญาณ ๑ อรูปาวจรจิตหมายถึงความเป็นพระอรหันต์บุคคล เมื่อยังเป็นอยู่ในอัฐภาพปัจจุบันอันตั้งอยู่ในโลกียภูมิ ความเป็นอยู่ ความประพฤติของท่านเป็นกามาวจรกิริยาจิต รูปาวจรกิริยาจิต อรูปาวจรกิริยาจิต หรือรวมเรียกว่า สอุปาทิเสสนิพพาน เมื่อละจากอัฐภาพตั้งอยู่ในภูมิโลกียธรรมแล้ว เรียกว่า อนุปาทิเสสนิพพาน เข้าอาศัยในภูมิโลกุตตรธรรม คือ นิพพานธรรมอันเป็นแดนอมตะ และแดนเกษม

ขออย่าให้เห็นความสำคัญที่ว่า เหตุใดอรูปรพพรหมในโลกียะ และโลกุตตระจึงต่างกัน ที่ต่างกันก็เพราะเหตุว่า จิตเจตสิกฝ่ายโลกียะ มีอาสวกิเลสนอนเนื่องอยู่ในสันดาน เมื่อหมดกำลังมานานแล้ว อาสวกิเลสก็จะสำแดงอำนาจนำให้กลับลงมาเกิดในเบื้องต่ำ เช่น เกิดเป็นมนุษย์อีก เป็นต้น

ส่วนอรูปรพฝ่ายโลกุตตระนั้น จิตเจตสิกได้ขจัดอาสวกิเลสด้วย อาสวขยญาณ^๓ ๓ ขันมาตามลำดับ ดังได้แสดงไว้แล้วใน อารัมภบทและบุพกิจข้างต้นแล้วนั้น

ประการหนึ่ง ขออย่าให้ทราบว่ ฌานและญาณในโลกียมรรค และโลกุตตรมรรคย่อมต่างกรรมต่างวาระกัน ต่างกันอย่างไร ต่างกันที่ว่าโลกียฌาน แม้จะถึงอรูปรพฌานก็ตามเมื่อโสดามรรคยังไม่เกิดเพียงใด กามาวจรฌานในโลกุตตรมรรคก็ยังไม่เกิด เมื่อเกิดแล้วก็เรียกว่ากามาวจรจิต ไม่เรียกอรูปรพจรจิตตามโลกียฌาน แต่โสดาบุคคล^๔ได้โลกียฌานถึงอรูปรพาวจรฌาน จึงอาจเลือกเกิดเป็นมนุษย์เทพ รุปรพพรหม อรุปรพพรหม ได้ตามความปรารถนา ผู้ได้ฌานชั้นสูงในพระพุทธศาสนาจะเกิดในภูมิชั้นต่ำกว่ากำลังฌานของตนย่อมไม่ขัดข้อง ผู้ได้ฌานชั้นต่ำปรารถนาจะเกิดในภูมิชั้นสูงกว่ากำลังฌานของตน ย่อมขัดข้องเป็นธรรมดา

ประการหนึ่ง พึงเห็นความสำคัญว่า ฝ่ายโลกุตตระจิตย่อมละโลกียจิตตามลำดับจิตของตน คือ โสดาปัตติมรรคจิตละโลกียจิตความเป็นมนุษย์ที่มีอาสวกิเลส ทำให้เกิดต่ำกว่าความเป็นมนุษย์สทิทาคามิมรรค ละโลกียจิตความเป็นเทพที่มีอาสวกิเลสทำให้เกิด

ต่ำกว่าความเป็นเทพ อนาคติมรรค ละโลกียจิตความเป็นรูปพรหม
ที่มีอัสวกิเลส ทำให้เกิดต่ำกว่าความเป็นพรหม อรหัตตมรรค
ละโลกียจิต ความเป็นรูปพรหม ที่มีอัสวกิเลสทำให้เกิดต่ำกว่า
ความเป็นรูปธรรม ที่เรียกว่า ละรูปราคะ ละอรูปราคะ จึงเป็นอัน
ได้ใจความสำคัญว่าฝ่ายโลกียะเป็นตัววัตถุ อันมีอยู่เป็นอยู่แล้ว ฝ่าย
โลกุตตระเป็นผู้จัดหรือกระทำให้หมดไป ผู้ใดมีกำลังมานและญาณ
ในอริยมรรคเพียงใด ก็ละหรือกระทำให้หมดไปได้ตามกำหนดมาน
และญาณของตน

เมื่อพิจารณา^๕เห็นแจ้งชัดตามความเป็นจริงอย่างไรตามที่ได้
ให้หลักการฝึกหัด^๕แล้ว ก็จะสามารถพิจารณา กาย เวทนา จิต ธรรม
ตามหลักมหาสติปัฏฐาน ในมรรคมืองค์ ๘ ประกอบด้วยสัญญา ๑๐
ประการ คือ

อสุกสัญญา ความจำได้ว่า ไม่งาม เพราะปฏิภูลอยู่เนื่องนิจ ๑

อนิจสัญญา ความจำได้ว่า ไม่เที่ยง เพราะต้องเปลี่ยนแปลง
ผันแปรไปเนื่อง ๆ ๑

อนัตตสัญญา ความจำหมายว่า ไม่ใช่อัตตาตัวตนเพราะเรา
ต้องเป็นไปตามสภาพนั้น ๆ สภาพนั้น ๆ ไม่เป็นไปตามความต้องการ
ของเรา นอกจากเราจะปรารถนา และประกอบให้เป็นไปตรงกับ
สภาพธรรมนั้น ๑

อาทีนวสัญญา ความจำหมายว่า ร่างกายนี้เป็นแหล่งให้เกิด
ทุกข์โทษเสียดาย โรคภัยไข้เจ็บต่าง ๆ ๑

อานาปานสติ ความจำในการกำหนดลมหายใจเข้าออกว่า
เป็นสังขารกายปรุงแต่งให้เป็นอยู่ ให้เป็นไปได้อ ๑

สัพพะโลก อนภิตตัญญา ความจำหมายในความไม่ยินดี
ในโลกทั้งปวง ๑

สัพพสังขารเรสุ อนิจจัญญา ความจำหมายในความไม่
ปรารถนาในสังขารทั้งปวง ๑

ปหานัญญา ความจำหมายในการละบาป อกุศลทั้งปวง ๑

วิราคัญญา ความจำหมายในธรรมอันปราศจากราคะ ๑

นิโรธัญญา ความจำหมายในธรรมเป็นที่ดับตัณหาอันเป็น
เหตุให้ทุกข์เกิด ๑

หมายเหตุ ตามที่ลำดับัญญา ๑๐ วนั้น เพื่อให้เหมาะสมกับการฝึก
หัด รู้เห็นแจ้งชัดจากง่ายไปหายาก เมื่อเห็นแล้ว เบื่อ
หน่ายแล้ว จึงไม่ยินดีและปรารถนาในโลกและสังขารทั้ง
ปวงแล้ว จึงกระทำกิจปหานะ เป็นต้น

พิจารณาโดยย่อให้รู้เห็นแจ้งชัดว่า สังขารทั้งหลายทั้งปวง
ไม่เที่ยง เพราะไม่เที่ยงจึงเป็นทุกข์ ธรรมทั้งหลายทั้งปวงเป็น
อนัตตา การพิจารณาให้รู้เห็นแจ้งชัดว่า สังขารทั้งหลายทั้งปวงไม่
เที่ยงก็เพื่อให้พบวิสังขาร คือ สภาพธรรมที่ไม่ตั้งอยู่ในกฎแห่งการ
เปลี่ยนแปลงไม่ใช่พิจารณาโดยไม่มี ความมุ่งหมายอะไร การ
พิจารณาให้รู้เห็นแจ้งชัดเรื่องความทุกข์ ก็เพื่อหลีกเลี่ยงความทุกข์
เข้าถึงความสุขที่เที่ยงแท้แน่นอนอหิ ไม่ใช่พิจารณาความทุกข์โดยไม่มี

ความมุ่งหมายอะไร การพิจารณาให้รู้เห็นแจ้งชัดความเป็นอนัตตา แห่งธรรมทั้งหลาย ก็เพื่อให้จิตละเว้นปล่อยวางโลกียธรรม ซึ่งเป็นสภาพที่เป็นไปตามกฎแห่งการเปลี่ยนแปลงแล้วเข้าไปยึดถือตั้งอยู่ เป็นอยู่ในโลกุตตรธรรมอันเป็นสภาพธรรมที่ไม่เป็นไปตามกฎแห่งการเปลี่ยนแปลง

เมื่อพิจารณากาย เวทนา จิต ธรรม รู้เห็นแจ้งชัดตามเป็นจริงอย่างไรตามที่ได้แสดงมานี้ สัญญาณก็จะบังเกิดขึ้นทุกข์เพราะความไม่เที่ยงแท้แน่นอนแห่งโลกียธรรม ๑ เป็นเหตุให้ทุกข์เกิดได้ แก่ตัด้นหาความทะยานอยากในความเกิดขึ้น ความเป็นอยู่ ความเป็นไปในโลกียธรรมทั้งปวง ๑ เห็นนิโรธความดับทุกข์ เพราะเหตุแห่งตัด้นดับไป ไม่เกิดขึ้น ๑ เห็นมรรคมืองค์ ๘ ได้แก่ สัมมาทิฏฐิ เป็นต้น สัมมาสมาธิเป็นที่สุด เป็นทางดำเนินให้ถึงความดับทุกข์ โดยยึดถือโลกุตตรภูมิธรรม เป็นทางดำเนินให้ถึงธรรมรัตนะ อมต-นครแดนเกษมคือพระนิพพาน

๘. เมื่อสัญญา คือ ความปรีชาสามารถพิจารณากาย เวทนา จิต ธรรม รู้เห็นแจ้งชัดตามเป็นจริงอย่างไรแล้ว กิจญาณย่อมเกิด เมื่อเกิดแล้วพึงกระทำกิจตามระเบียบต่อไปนี้ คือ

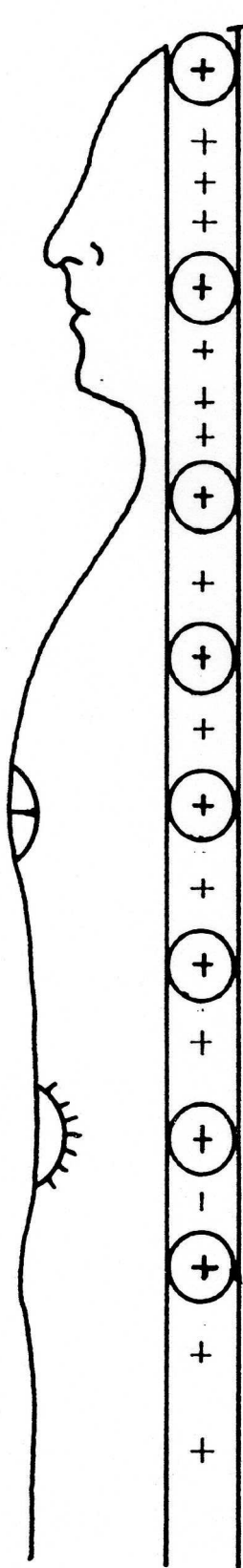
(๑) พังคูดวงญาณที่สนะที่ล้นปายนอก คือกายปัจจุบันของผู้ปฏิบัติ แล้วกำหนดนึกให้กายที่ตั้งกึ่งกลางกาย คือ กายในกาย ทั้งภายในภายนอก ตัวเหตุนี้ดับไปในฉนวิโมกข์รูป ๓ เหลี่ยม (ดูภาพ ข. ๒ ประกอบ) เมื่อกายดับแล้วพึงนึกในใจว่า บาบ อกุศลใด ๆ ซึ่งกระทำไว้แล้วก็ดี บุญกุศลใด ๆ ที่กระทำไว้แล้วก็ดี ที่เจตนา

และมีได้เจตนาที่ดี ที่ระลึกได้และระลึกไม่ได้ก็ดี อันจะทำให้
ข้าพเจ้าต้องเวียนตายเวียนเกิดในภพน้อยใหญ่ทั้งปวง แม้ชาติมี
ประมาณเพียงใดก็ดี สุดอดีต อนาคต ปัจจุบัน จงมาเป็นอโหสิ-
กรรมตั้งแต่มันเป็นต้นไปจนกว่าจะสิ้น

(๒) เมื่อกายดับลงมานสามเหลี่ยมด้านเท่า และกำหนดนึก
ประกาศอโหสิกรรมแล้ว พึงพิจารณาให้เห็นกาย เวทนา จิต ธรรม
อันกรรมสะสมไว้แล้วเข้ามาดับลงในมานวิโมกข์นั้น จงกระทำใจให้
เป็นกลางไม่ยินดียึดหน่วง เมื่อนามรูปที่ตัดที่ประณีตเข้ามาดับไว้ไม่
ยินร้าย เกรงกลัว เมื่อเห็นนามรูปที่ไม่ดี ที่น่ากลัวน่าเกลียดเข้ามาดับ
พึงกำหนดรู้เห็นตามที่ตั้งนั้นดับไป ทั้งตัดทั้งทชว ทั้งที่เป็นกายเป็น
ดวง เป็นพืดเป็นแผ่น เป็นสี เป็นแสง เป็นกลิ่น รส พึงกำหนด
พิจารณาเห็นตามไป จนกว่าจะไม่เห็นมีอะไรเข้ามาดับ เห็นแต่
มานวิโมกข์ใสบริสุทธิ์สามเหลี่ยมยุบตัวลงเอง เข้าดับในจุดศูนย์กลาง
แหวน ศูนย์วงแหวนใสบริสุทธิ์ยุบตัวเข้าที่จุดดับเป็นที่สุด เมื่อ
พิจารณามานวิโมกข์ดับว่างไปแล้ว ขณะนั้นจะเห็นกายเกิดขึ้นใหม่
บริสุทธิ์กว่าเดิม ทั้งที่กายตัวผลที่กระหม่อมศีรษะของกายเนื้อ (ดู
ภาพ ข. ๒ ประกอบ)

อนึ่ง พึงทราบไว้ด้วยว่า การเพ่งพิจารณาเช่นนั้น อาจต้องใช้
เวลายาวนาน ผู้ปฏิบัติอาจพักไว้พิจารณาในโอกาสต่อไปภายหลังก็
ได้ เมื่อมีโอกาสพึงพิจารณาต่อไปดังที่กล่าวแล้วทุกประการ

(๓) การทำพิจิณานเช่นนั้น ไม่นิยมกำหนดลงไปแน่นอนว่า
จะทำการดับไปดังที่กล่าวไว้ในครั้ง เพราะการที่ดับสิ้นสุดไปครั้ง

๗) ตรงกระหม่อมกึ่งกลางศีรษะ

๖) เทลาตาก็กึ่งกลางศีรษะ

๕) ตรงหลุมคอภายในกึ่งกาย

๔) ราวอกกึ่งกลางกาย

๓) ตรงสะดือภายในกึ่งกลางกาย

๒)

๑) ตรงสะดือภายในกึ่งกลางกาย

หนึ่ง ๆ อาจสิ้นไปพุทธรูปหนึ่ง ๆ ก็ได้ หรือสิ้นไปอายุก็สิ้นหนึ่ง ๆ ก็ได้ หรือการกระทำครั้งหนึ่ง ๆ ก็ได้ ผู้ใดจะต้องกระทำกิจมากน้อยเท่าใด เป็นเรื่องเฉพาะแต่ละบุคคล แต่ผู้ปฏิบัติอาจกำหนดพิจารณา เห็นแจ้งชัดด้วยตนเองว่า กาย เวทนา จิต ธรรม อันกรรมสังสมไว้แล้ว ซึ่งจะเป็นเหตุให้ต้องเกิดอีก มีอะไรบ้างแบ่งเป็นระยะดังนี้

ระยะที่ ๑. ที่จะเกิดเป็นสัตว์วิบาต และสัตว์ในทุคติภูมิหมดแล้ว

ระยะที่ ๒. ความที่จะเกิดเป็นมนุษย์อีกไม่เกินกว่า ๓ ชาติ เป็นอริยมรรคที่ ๑ ขั้นต่ำกระทำกิจ

ระยะที่ ๓. ต้องดำรงระวางห้ามกันปิดกั้น ไม่กระทำความอันเป็นบาปอกุศลอีก ถ้าพลั้งเผลอต้องกระทำอีกก็ดับไปอีกต้องทำพิธีมานต์ต่อสู้กันไปจนกว่าจะสิ้น จึงจะเกิดผลเป็นอริยบุคคลที่ ๑ ขั้นต่ำชั้นต่ำสุด

ระยะที่ ๔ เมื่อพิจารณา กาย เวทนา จิต ธรรม เห็นแจ้งชัดแล้วว่าความเกิดในอบายภูมิของผู้ปฏิบัติหมดไปแล้ว ก็อย่าพอใจอยู่เพียงเท่านั้น แม้ความเกิดเป็นมนุษย์ เป็นเทพ เป็นรูปพรหม อรูปพรหม ฝ่ายโลกียะทั้งหมด ก็พึงให้สิ้นไปตามลำดับเท่าที่สามารถจะกระทำได้

เมื่อดับส่วนที่มีมาแล้วในอดีต ซึ่งจะเป็นเหตุให้บังเกิดผลในปัจจุบัน และอนาคตได้แล้ว คงเหลือแต่ที่จะกระทำปัจจุบันเป็นเหตุให้เกิดผลในปัจจุบันและอนาคต ก็ย่อมเป็นความหวังที่แน่นอนในญาณที่พิจารณากำหนดว่า ตมมบรรดุมรรคผลเพียงใด เมื่อละจาก

อัตรภาพนั้นแล้วจะไปบังเกิดอยู่ในภุมิได ชั้นใด ยังมีกิจที่จะต้องทำ
 อะไรอย่างไร ก็ได้แสดงไว้ในอสาวยขญาณเงื่อน ๓ นั้นแล้ว ย่อม
 เป็นแนวทางพิจารณาให้เห็นแจ้งชัดด้วยตนเอง เป็นความรู้เฉพาะตน
 เป็นความรู้ของตน ทำให้ตนเป็นที่พึ่งของตนได้แล้ว บางคนอาจ
 วิตกกังวลว่าเมื่อดับหมดแล้ว ตนอยากจะเป็นมนุษย์อีกจะเกิดได้
 อย่างไร ข้อนั้นไม่ต้องวิตก เพราะเมื่อทำให้หมดได้ก็ต้องทำให้มีได้
 ทำให้มีได้ ก็รู้วิธีทำให้หมดได้ จะต้องวิตกอะไรทำให้มีได้แต่ทำให้
 หมดไม่ได้ อย่างที่กล่าวกันว่า เรียนผูกไม่รู้จักเรียนแก้อย่างนั้นสิควร
 วิตก รู้จักทำให้หมดแต่ไม่รู้จักทำให้มี อย่างนั้นควรคิด

(๔) เมื่อรู้การกระทำกิจแล้ว พึงพิจารณาให้รู้เห็นแจ้งชัด
 ตามเป็นจริงอย่างไรด้วยว่า กระทำกิจไปแล้วแค่นั้นเพียงใด อาจมี
 ทางพิจารณากำหนดแน่นอนดังนี้ คือ

วิธีที่ ๑ ธรรมดาผู้กระทำอะไรอย่างไร เมื่อทำแล้วก็ย่อม
 ทราบว่ากระทำแล้ว แต่อาจเป็นได้ว่ากระทำผิดหรือสำคัญผิดก็ได้
 ฉะนั้นผู้ปฏิบัติพึงทำการติดต่อกับเจ้าหน้าที่บัญชาประจำภุมิที่ยมโลก
 เป็นต้นให้ทราบว่า ชาติที่จะนำให้ตนต้องเกิดอีกมีหรือไม่

วิธีที่ ๒ พิจารณาที่อาศัย ผู้ปฏิบัติถึงเขตชั้นใด เช่น โสดา
 เป็นต้น เมื่อผู้ปฏิบัตินี้กเอากายในกายภายในที่กระหม่อมขึ้นไปสู่ภุมิ
 โสดานั้น ก็จะปรากฏเป็นประสาท ๔ มุขยอดเป็นที่อาศัย

วิธีที่ ๓ พิจารณา กาย เวทนา จิต ธรรม ภายในทั้ง ๓
 ประเภท ตรงกับกายที่ภุมิไม่กำเริบ ไม่เสื่อม ก็หมายความว่าเสร็จ
 กิจ และตั้งมั่นอยู่ในภุมินั้นได้ =

วิธีที่ ๔ ผู้มีความชำนาญในการพิจารณา กาย เวทนา จิต ธรรม แล้ว ย่อมทำที่สุดแห่งทุกข์ในชาตินี้ได้ ในเมื่อใกล้จะตายจาก อุตภาพนี้ โดยวิธีดับกายในกายภายนอกให้หมด ส่วนภายในภายในก็เหลือ ๑ คือกายอรหัตต์ เมื่อภายนอกตายก็จะมีผู้เอาไปเผาหรือฝัง ผู้ปฏิบัติไม่มีอะไรที่จะนำไปเกิดอีกเหลืออยู่แล้ว ก็เป็นอันชื่อว่า นิสสรณวิมุตติในที่สุดแห่งชาติแล้วสู่พระนครแก้วดังกล่าวแล้ว คือ พระนครนิพพานแดนอมตะ

(๕) เมื่อเข้าใจหลักการตายเสียก่อนตายไปรับผลแห่งกรรม อันกระทำไว้ที่เรียกว่ากระทำโสภกรรมแล้ว และเข้าใจหลักการไปเสียก่อนไป หรือว่าเกิดเสียก่อนตายหรือว่าเกิดเสียก่อนเกิด ที่เรียกว่า มรรคคือทางดำเนินให้ถึงความดับทุกข์ แล้วก็ไม่พึงลืมนะละถึงกายเนอที่ต้งอยู่ เป็นอยู่ในปัจจุบัน ทว่าจำเป็นต้องบริหาร บำรุงรักษา ให้ดำรงคงอยู่ด้วยดี ประโยชน์จะได้อาศัยกระทำกิจให้สำเร็จความมุ่งหมายดังกล่าวแล้ว เพราะฉะนั้น พึงกระทำกิจบริหารร่างกายต่อไปนี้ คือ

ที่ ๑ พึงกำหนดที่ดวงญาณที่สนะที่ลับของกายนอก พึงพิจารณาเนือง ๆ ให้รู้เห็นแจ้งชัดในส่วนต่าง ๆ ของร่างกาย ที่ประกอบขึ้นเป็นกายเนอนคือ ผม ขน เล็บ ฟัน หนัง เนอ เส้นเอ็น กระดูก สมองกระดูกหรือเยอในกระดูก ม้าม หทัยหรือก้อนเนื้อหัวใจ ตับ ไต พังผืด ปอด ใสใหญ่ ใส่น้อย กระเพาะอาหารใหม่ กระเพาะอาหารเก่า (หญิงเพิ่มมดลูกอีก) นี้เป็นส่วนปฐวีธาตุ ดิ เสมหะ น้ำเหลือง โลหิต เหงื่อ น้ำตา น้ำมูก น้ำลาย มันข้น มันเหลวต่าง ๆ รวมทั้งมันสมองด้วย บีสสาวะ นี้เป็นอาโปธาตุ ไฟทำให้กายอบอุ่น ไฟเผาผล

ให้กายเนื้อแห้ง ไฟที่กำเริบร้อนจนทนไม่ได้ ไฟเผาย่อยอาหาร
 นี้เป็นส่วนเตโชธาตุ ลมพัดขึ้นเบื้องสูงถ้ามีมากทำให้คลื่นเหียนอา-
 เจียน ลมพัดลงเบื้องต่ำขับถ่ายอุจจาระ บั๊สสาวะ ลมพัดชานไปตาม
 แลวเส้นให้โลหิตเดินสะดวก และพัดชานไปทั่วสรรพางค์กายให้สำ-
 เร็จริยาบถต่าง ๆ ลมพัดนอกลำไส้ ลมพัดในลำไส้ ลมหายใจเข้า
 ออกนี้เป็นส่วนวาโยธาตุ ทั้ง ๔ นี้พึงพิจารณาให้รู้เห็นแจ้งชัดตามเป็น
 จริงว่า อย่างไรตั้งอยู่อย่างไร มีกลิ่นรสเป็นอย่างไร ปกติหรือเปลี่ยน
 แปลงไปอย่างไรหรือไม่ จะบริหารหรือบำรุงบำบัดรักษาอย่างไร โดย
 พิจารณาเนื่อง ๆ เนื่องกันไปด้วย ร่างกายนี้เป็นแหล่งให้เกิดโรคต่าง ๆ
 เบียดเบียนอย่างไรบ้างว่า โรคเกิดแต่ดีเป็นสมุฏฐานเกิดแต่เสมหะ
 เป็นสมุฏฐาน เกิดแต่เสมหะลมรวมกันเป็นสมุฏฐาน โรคเกิดแต่
 โลหิตเป็นสมุฏฐาน โรคเกิดแต่ไขมนเป็นสมุฏฐาน โรคเกิดแต่ดิน น้ำ
 อากาศเปลี่ยนแปลงแปรปรวน โรคเกิดแต่ความเพียรกล้า โรคเกิด
 แต่จิต โรคเกิดแต่วิบากกรรมบันดาล โรคเกิดแต่ความหิวกระหาย
 โรคเกิดแต่อุจจาระ บั๊สสาวะ โรคสมุฏฐานทั้งหลายเหล่านี้อาจเป็น
 เหตุให้เกิดโรคตา หู จมูก ลิ้น ฟัน ปาก คีรีษะ ปอด ไอน้ำ วัณโรค
 หัวดี ไข้ต่าง ๆ ในท้อง โรคลม สลอบ สวิงสวาย บิด จุก เสียด ตะคริว
 อาเจียน คลื่นเหียน ลมบ้าหมู ดีเดือด ดชาน โรคเรื้อน ฝี หิด กลาก
 เกล่อน มะเร็ง กุดทะราด หูด ละลอก พุพอง ริดสีดวง เบาหวาน

ที่ ๒ พึงพิจารณาเนื่อง ๆ ที่จุดสำคัญต่อไปนี้ คือ จุดกึ่งกลาง
 ที่มันสมอง จุด ๔ ทิศ ระหว่างคิ้ว ท้ายทอย ขมับ ๒ ข้าง ที่ไหล่
 และบั้นท้าย ก้านคอและกระดูกสันหลัง ที่รัดอกเป็น ๔ ทิศ แนวเดียวกัน
 สะดือตัดไขกระดูกสันหลังชายโครง ๒ ข้าง จุดรัดตะโพก ๔ ทิศ

ไขกระดูกสันหลังบริเวณกระเบนเหน็บ สลักตะโพก ๒ ข้าง ท้อง
 น้อยต่ำสุดแนวเดียวกับไขกระดูกสันหลังกระเบนเหน็บ จุดที่รัดเข้า
 รัดข้อเท้า รัดข้อมือ รัดข้อศอก แต่ละจุดพึงประทับนาน ๓ เหลี่ยม
 ด้านเท้า หรือฉนวนวิโมกข์ กำหนดเพ่งให้สิ่งต่างๆที่จะเป็นพาหะแห่ง
 เชื้อโรคต่างๆให้หมดไป เมื่อตั้งจุดต่างๆดังนี้แล้วพึงเพ่งพิจารณา
 ส่วนต่างๆเป็นเขตเมื่อมีโรคอย่างไร ตามที่กล่าวแล้วอยู่ในเขตใด
 ก็พึงดับไปให้หมด ความหมายที่สำคัญอย่างหนึ่ง ก็คือต้องทำให้ธาตุ
 สี่ดับไปให้หมด ที่เรียกว่าโลหิตดำ ควรเป็นสีฟ้ายังทำให้อ่อนเท้า
 ใดได้ยิ่งดี โลหิตแดงควรเป็นสีอ่อน เพราะถ้าเข้มก็แสดงว่าธาตุดำ
 เข้าปนอยู่เพ่งจุดที่กรองลมผสมโลหิตและเข้าปอด เพ่งจุดกระเพาะ
 อาหารเก่า ใหม่ บีสสาวะ ตับ ม้าม ดี รูปหัวใจ ไต ต้องให้เป็นปกติ
 ทุกที่

ส่วนที่สะดือตต้นับว่าสำคัญมากตั้งแต่ทุกๆคนแรกเกิด และ
 อยู่ในครรภ์มารดา เมื่อคลอดออกมาแล้วถ้าบกพร่องในการตัดสะดือ
 ก็จะเป็นเหตุทำให้เป็นโรคต่างๆ ถ้าไม่ตายก็อาจเป็นโรคติดต่อมาจน
 ใหญ่ ที่สุดนี้ ผู้ปฏิบัติต้องเพ่งที่จุดดำกลางศูนย์วงแหวนถอดออกไป
 จากกายให้สิ้นเพื่อขณะเพ่งจุดดับอยู่นั้น พึงกำหนดนึกในใจว่าสรรพ
 เคราะห์ สรรพโรค สรรพเสนียดจัญไร สรรพภัยอันตราย อันจะพึงมี
 เพราะวิบากกรรมทั้งหมด จงพินาศ จะเห็นละอองดำหมอกมัว บางที่
 ก็มีกายดำ ดวงดำ ออกมาดับสิ้นไป จนกว่าจะเห็นรูป ๓ เหลี่ยมศูนย์
 วงแหวนจุดกลาง ศูนย์วงแหวนขาวใสบริสุทธิ์สามเหลี่ยมและศูนย์
 วงแหวนจะเข้าสู่จุดดับไปในที่สุด เมื่อดับแล้วอาจจะมอะไรเกิดขึ้น
 หรือว่างไปก็ตาม พึงตั้งฉนวนวิโมกข์เครื่องหมายบวกหรือคูณในสาม
 เหลี่ยมด้านเท้ากำกับไว้ต่อไป ที่จุดอื่นก็เหมือนกัน

ที่ ๓ ที่จุดศูนย์สะดือตัดที่ตั้งสามเหลี่ยมตามที่กล่าวแล้ว สำ-
หรับกระทำหน้าที่แยกธาตุดับธาตุ เมื่อพิจารณา กาย เวทนา จิต ธรรม
ที่เป็นกายอาศัยกายเนื้อ ตั้งแต่พิจารณากายโคจรรูปเป็นต้นขึ้นไป เมื่อ
เห็นกายธาตุใด ดำ หมอกมัว หมองหม่น ก็แยกคั่นออกจากกายไป
จนกว่าจะใสบริสุทธิ์เป็นปกติ และมีหน้าที่กระทำกิจคู่กันกับกายทั้ง
ภายในภายนอกที่ตั้งกึ่งกลางกายสะดือเข้าไปนั้น

ที่ ๔ เมื่อพิจารณาตามที่กล่าวแล้วในข้อนี้ เกี่ยวกับรักษาโรค
นี้ จะมีเมตตากรุณาช่วยรักษาให้ผู้อื่นก็ได้ แต่พึงตั้งกติกาไว้ในใจว่า
จะไม่เพ่งลาภสักการะ มิฉะนั้นจะกลายเป็นเดรัจฉานวิชาไป จะไม่
ประกอบตัวยาคูใดๆ ในเมื่อไม่มีใบอนุญาตในการประกอบโรคศิลป์
เพราะเป็นการผิดกฎหมาย จะไม่พยากรณ์โรค เพราะจะทำให้ผู้ป่วย
เสียกำลังใจ จะกระทำการรักษาแม้ผู้ป่วยไม่รู้ตัว ไม่รู้จัก ไม่ได้มาหา

การแผ่เมตตากรุณาไปรักษาผู้อื่น เช่น นอกจากจะเป็นการ
แผ่วิหารธรรม แสดงออกทางด้านวัตถุ คือผู้ป่วยแล้วยังได้ประโยชน์
ในการเปรียบเทียบ อาทิ นวสังยุต และเป็นการฝึกหัดใช้ญาณและ
ปัญญาแก่กล้ามั่นคง เชื่อมั่นในความสามารถของตนยิ่งขึ้น

อันดับ ๓ ดูภาพหน้า ๕๓ ประกอบ

เมื่อทำกิจในอาสวขยญาณตามอันดับ ๒ ข้อ ๘ พิจารณา
วิโมกข์ศูนย์วงแหวน ดับกายที่ตั้งขึ้นใหม่ละเอียดประณีตกว่าเก่าแล้ว
พึงพิจารณา กาย เวทนา จิต ธรรม เทียบวิสุทธิ ๗ (คำว่าเทียบหมาย
ความว่า วิสุทธิในโลกียะและโลกุตตระเทียบกัน) โดยพิจารณาอันดับ
กายตามวิสุทธิ ๗ ดังต่อไปนี้ คือ

ที่ ๑ กำหนดดวงญาณที่สันหนิปของกาย ที่ตั้งตรงหมาย เลข ๑ ตามภาพประกอบ แล้วพิจารณาองค์มานโดยกระจายกาย ๘ ดวง ๘ ออกไปล้อม ๑๖ นี้ เป็นการพิจารณาอินทรีย์ ๑๖ แล้วรวมเข้ามาเหลือ ๘ เป็นกาย ๔ ดวง ๔ นี้จัดเป็น สุธัญญุกธาตุ ๘ พิจารณาแล้วรวมเข้ามาเหลือ ๔ เป็นกายทั้ง ๔ เป็นกายมาน ๔ กาย กลางทำหน้าที่พิจารณากายมาน ผู้ปฏิบัติทำหน้าที่อนุบัติสนามาน คือกำหนดพิจารณาตามกายไป ๔ รอบ $๔ \times ๔ = ๑๖$ เป็นครบ วารมานชั้นที่ ๑ เรียกว่า สลวิสุทธิ กายจะเลื่อนไปตั้งที่หมายเลข ๒ ในภาพประกอบ

ที่ ๒ พิจารณาณาน $๔ \times ๔ = ๑๖$ เหมือนที่ ๑ ครบวารมานที่ ๒ เรียกว่า จิตตวิสุทธิ กายจะเลื่อนขึ้นไปตั้งที่ตรงหนิปหมายเลข ๓

ที่ ๓ พิจารณาณาน $๔ \times ๔ = ๑๖$ เหมือนที่ ๑ ครบวารมาน ชั้นที่ ๓ เรียกว่า ทิฏฐิวินิสุทธิ กายจะเลื่อนขึ้นไปตั้งตรงแนวราวอก กิ่งกลางหมายเลข ๔ ในภาพประกอบ

ที่ ๔ พิจารณาณาน $๔ \times ๔ = ๑๖$ เหมือนที่ ๑ ครบวารมาน ชั้นที่ ๔ กายจะเลื่อนขึ้นไปตั้งอยู่ตรงหลุมคอ หมายเลข ๕ ในภาพ ประกอบเรียกว่า กังขาวิตรณวิสุทธิ หมายถึงความสามารถ หยั่งรู้ตามเป็นจริงตัดความสงสัยเสียได้

ที่ ๕ พิจารณาณาน $๔ \times ๔ = ๑๖$ เหมือนที่ ๑ ครบวารมาน ชั้นที่ ๕ กายจะเลื่อนขึ้นไปตั้งอยู่ตรงเพลาตากิ่งกลางกะโหลกศีรษะ หมายเลข ๖ ในภาพประกอบ เรียก มัคคามัคคญาณที่สนวิสุทธิ หมายถึงความสามารถรู้เห็นทางดำเนินหรือปฏิบัติได้ถูกต้อง

ที่ ๖ พิจารณาตาม $๔ \times ๔ = ๑๖$ เหมือนที่ ๑ ครอบวาระตาม
ชั้นที่ ๖ ในภาพประกอบ เรียกว่า ปฏิปทาญาณทัศนวิสุทธิ

ที่ ๗ ภายที่ศรัทธา พิจารณา $๔ \times ๔ = ๑๖$ ครอบวาระตาม การ
ขันธ์มารวมเข้า ตั้งเป็นภายในกายภายนอกใสบริสุทธิ์เสมอกัน

เมื่อกระทำพิธีตามครอบวาระที่ ๗ แล้ว ฟังพิจารณาภูมิตาม
ที่กล่าวไว้ในอันดับ ๒ ข้อ ๔ ข้อ ๕ ทุกประการ จนในที่สุดเมื่อยึด
หน่วงภูมินิพพานเป็นอารมณ์อยู่นั้นก็จะตกศูนย์่วงแหวน ก็จะเห็น
ภายที่พิจารณาภูมิอยู่นั้นดับหายไปแล้วกลับเกิดขึ้นใหม่ ทั้งที่หมาย
เลข ๑ สลวิสุทธิและหมายเลข ๗ ญาณทัศนวิสุทธิ การพิจารณาภาย
และภูมิตามที่แสดงแล้วนี้เป็นอันว่า พิจารณาตามวิสุทธิมรรค ๗ ครอบ
ตามที่กำหนดในมคคปฏิบัติในโลกิยะหรือ โลกุตตระ แล้วแต่กรณี
แห่งญาณ

การกระทำวิธีตามอันดับ ๓ นี้ เป็นพิธีตามดำเนินมคค-
ปฏิบัติไปสู่โลกุตตรภูมิโดยตรง มีข้อที่ควรทราบและควรจำไว้ดัง
ต่อไปนี้ คือ

๑. ทว่าพิจารณาตามนั้น ได้แก่งำหนดที่ดวงญาณทัศน
เห็นกายตามล้อมอยู่ ๔ ทิศนั้นตรงจุดที่ล้นบ้นของกายตาม เป็น
อันดับที่กายล้อมนตรงข้างหน้าเป็น ๑ ขวา ๒ หลัง ๓ ซ้าย ๔ แล้วก็
เวียนขันธ์มาต้น ๑-๒-๓-๔ ดังนจนครอบวาระตาม ญาณจะหายไป
หมดอย่างนั้นเรียกว่าทักษิณาวฏฏญาณ บางคนอาจจะเวียนศรัทธาเมื่อ
ตามหมุนเร็ว ถ้าเพ่ง ๑-๒-๓-๔ แล้วถอยออกจาก ๔-๓-๒-๑
อย่างนั้นเรียกว่ากระเดื่องตาม เพราะตามแกว่งกลับไปกลับมาเหมือน

กระต๋องนาฬิกา เมื่อครบวาระมาน ๘ มานก็จะหายไปสำเร็จความ
มุ่งหมายเช่นเดียวกัน

อนึ่ง ผู้ใดประสงค์จะพิจารณาาน ๘ ก็ตั้งมาน ๘ ดังได้
กล่าวไว้แล้ว จะพิจารณาเป็นทักษิณาวฏหรือกระต๋องมานก็ได้
มาน ๔ และ ๘ นี้ สำเร็จความมุ่งหมายเหมือนกันต่างกันแต่มาก
น้อยรอบกว่ากันเท่านั้น บางทีก็เห็นว่ามาน ๘ กำหนดยาก เพราะ
มากอาจจะหลงได้

๒. การพิจารณาานเช่นนี้ ความมุ่งหมายเพื่อให้จิตสงบ
ระงับ ละเอียดประณีตขึ้นไปตามลำดับ ตามกายและมานที่ละเอียด
ขึ้นไปตามลำดับนั้น ข้อสำคัญพึงมุ่งอย่าเมิน อย่างที่กล่าวกันว่า
“เท่าพาไปใจไม่นำพา” เปรียบความว่ากายญาณที่สนะที่พิจารณา
มานเหมือนเท่าใจกายนอกคือใจ ไม่กระทำอนุบัติสนากำหนดรู้เห็น
ตามไป ดังนี้เรียกว่าใจไม่นำพา

๓. การพิจารณากายและภูมิต่าง ๆ นั้น ก็เพื่อให้อริยสัง
ญาณมีกำลังสูงแก่กล้าขึ้น รู้แจ้งเห็นชัดในทศตภูมิว่าเป็นส่วนทุกข-
สังจะ สุกตภูมิโลกิยะ เป็นส่วนสมุทัยอริยสังจะเพราะเป็นเหตุให้
บุคคลดิ้นรนแสวงหาแล้วหลงติดอยู่- พิจารณาโลกุตตรภูมิ และ
นิพพานเป็นส่วนนิโรธอริยสังจะ มัคคอริยสังจะ ทั้งสองรวมกัน
เพราะเห็นที่ดับทุกข์ และทางดำเนินให้ถึงความดับทุกข์ด้วย

๔. พึงพิจารณาเนื่อง ๆ หรือทุกครั้งจากอัสวขยญาณได้
กระทำกิจตามอันดับ ๒ ข้อ ๘ แล้ว เมื่อพิจารณาตามอันดับนี้เสร็จ
แล้วแต่ละครั้งหนึ่ง ๆ ก็พึงพิจารณาส่วนกิจที่เหลือจะต้องกระทำอีก
ต่อไปด้วย

๕. การพิจารณาภายใต้ กฎมณเฑาะว์ ฟังพิจารณาโดยละเอียด รอบคอบ ให้รู้เห็นแจ้งชัดจริงๆ เป็นต้นว่า พิจารณาในทุกคดีทุกชั้น โดยกระทำการอย่างไร ได้รับทุกข์ทรมานเพียงใด เมื่อใดจะพ้นโทษ พ้นโทษแล้วจะไปไหน อย่างไร เพราะเหตุใด ดังนี้ เป็นต้น

๖. นิมิตอย่างใดปรากฏเฉพาะหน้า ฟังพิจารณานิมิตนั้นให้ทราบตามจริงอย่างไร จะต้องทำอะไรอย่างไรกับนิมิตนั้น

๗. ฟังทราบว่าการปฏิบัติตามฉบับ ๑-๒-๓ นี้ เริ่มต้นมาพร้อมๆ กันแต่ต้นก็ได้ แต่ต้องวางระเบียบหรือตารางให้ปฏิบัติเป็นเวลา อย่าให้ปะปนกัน การกระทำก็จต้องรักษาระเบียบเคร่งครัด ส่วนฝึกหัดกระทำได้ตามอัชฌาศัย แต่ก็ควรให้เป็นไปในสิ่งที่ เป็นประโยชน์